
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Giedrė Jankevičiūtė

Mielas Redaktoriau!

Šis laiškas, kaip Tau puikiai žinoma, yra „užsakyta“ tema. Užkibau ant taikliai mesto kabliuko.

Girdėjai apie Šarūno Saukos paveikslą Prezidentūroje? Ką apie tai manai? Ką manau? Turėčiau pagalvoti... Pagalvok. Ir parašyk „Laišką Redaktoriui“.

Rašau. Juk istorijos įvaizdžiais meno kūrinuose kažkada labai domėjausi. Net ir „moksliniais pagrindais“. Gilinausi, kas vyko vakarietišku nacionalinių valstybių kūrimosi ir augimo laikais maždaug nuo XIX a. vidurio iki Antrojo pasaulinio karo, ypač Lietuvoje. Tuomet istorinės dailės vieta ir kultūroje, ir visuomenės gyvenime, nepaisant kartkarčiais tai vienoje, tai kitoje šalyje išsiplieskiančių diskusijų dėl temos interpretacijos ar kūrinio stiliaus, buvo aiškesnė – dailininkams buvo paprasčiau atstovauti daugumos požiūrį. Tą daugumos požiūrį iki šiol tebematome įvairių šalių pagrindinių institucijų išorė ir vidų puošiančiuose paveikluose ir freskose, miestų aikštėse stovinčiuose paminkluose, nacionalinių muziejų salėse kabančiose didžiulio formato drobėse istorinėmis temomis. Anaipol ne pasyvi paveldo dalis. Ji, tiesa, kelia pačias įvairiausias emocijas ir mintis, tačiau visur tebėra išlaikiusi bent dalį pirminės funkcijos tarnauti visuomenę konsoliduojančių, nacionalinį orumą ugdančių idėjų sklaidai.

Iš mūsų kurį laiką buvo atimta teisė ir galimybė matyti įvaizdintą savo istoriją. Atgavę šią teisę, mėginome ir tebemėginame visai kompensuoti praradimą, nors istorijos įvaizdinimo pastangos kelia vis didesnės visuomenės dalies pasipriešinimą. Reikėtų patikslinti, kad ne, ne pastangos įvaizdinti istoriją apskritai, bet darbai tų, kurie nukraujino ir sustingdė mūsų herojus, išpraudę jų atvaizdus į akademizmo laikus menančio figūrinio meno kanonus. Tokiame kontekste Šarūno Saukos istorijos vizija turėtų pasirodyti nauja ir savaip prasminga. Jei taip, tai gal gerai, kad šis kūrinys buvo ištrauktas iš privačios „Maldžio“ galerijos ir pristatytas visuomenei svarbiausioje valstybės institucijoje? Gal nepasitenkinimo balsai kyla tik dėl „bjaurumo estetikos“ ir nuogybių oficialioje erdvėje? Tačiau Saukos kūrinio prezidentūroje nepatenkinti ir tie, kurie pripažįsta šio talentingo menininko gabumus. Reiškia, esama ir kitų priežasčių, kodėl prezidentės „provokacija“ sutikta priešišškai.

„Bjaurumo estetika“ ir nuogybės – lengviausiai apčiuopiamas kritikos taikiny. Jei tektų kalbėti vien apie tai, užtektų pasiūlyti susirūpinusiems reprezentacinės erdvės profanacija apsižvalgyti Vakarų miestų istorinėse vietose. Jei nuogos moters pavidalą turinčios statulos gali nešti pačių prestižiškiausių visuomeninių institucijų balkonius, karnizus, frontonus, o tik kuklia draperija teprisidengę įvairaus sudėjimo šventieji galynėtis su kitatikių ar paties šėtono personifikacijomis nesuskaičiuojamoje daugybėje bažnytinių paveikslų, tai ir mums nevertėtų piktintis dėl meniškų apnuoginto kūno atvaizdų prezidentūroje ar seime.

Taigi esmė ne nuogybės ir net ne nepatogi dailės kūrinio „žinia“, kuri taip ryškiai savo forma ir turiniu skiriasi nuo akiai įprastų ir mielų smetoniško oficiozo atstovo Jono Mackevičiaus „vytautinio“ ciklo paveikslų, puošusių mūsų prezidentūros sales nuo pat jos atidarymo.

Iš pradžių kartu su kolega Linu Vildžiūnu, kuris 7 *meno dienoje* taikliai iškėlė Saukos kūrinių atsiradimo prezidentūroje kultūrinę reikšmę (www.7md.lt/lt/2010-01-08/savaite/sauka_ideologiniame_diskurse), sveikinau prezidentės drašą. Aišku, nepamiršau ir kaip džiaugiausi prieš gerą dešimtmetį, kai Mackevičiaus drobės buvo sukabintos naujos prezidentūros reprezentacinėse patalpose. Ne dėl to, kad paveikslai man būtų patikę, bet dėl to, kad nuo pirmo sovietmečio Karo muziejaus saugyklose pragulėję kūriniai pagaliau buvo išvynioti iš ritinių, nuvalyti nuo dulkių, irėminti ir pakabinti garbingoje vietoje, kad liudytų nacionalinės kultūros tęstinumą ir kartu, kaip visi tikėjomės, gyvybingumą. Tačiau kai retrospektyvizmo tendencijos viešojoje erdvėje pradėjo stelbti bet kokias atsinaujinimo pastangas, Mackevičiaus kūrinių viešnagė prezidentūroje vis labiau rodėsi pernelyg užsitęsusi. Dabar paveikslai, regis, turėtų grįžti į jų pirminę vietą – rekonstruotą ir restauruotą Vytauto Didžiojo Karo muziejaus Vytauto Didžiojo salę. Puikus sprendimas!

Įdomu, ar keičiant prezidentūros dekoracijas, atsiras proga praktinį pritaikymą galinčiai turėti diskusijai apie istorijos įvaizdinimą šiuolaikiniame mene, tiksliau – apie dailės kūrinius šalies reprezentaciniuose interjeruose? Kol kas pas mus šie du dalykai neatsiejami. Bet gal jie nebūtinai turi būti tapatūs? Klausimas, kurį, beje, skatintų kelti ir Saukos paveikslo istorija.

Šarūno Saukos kūrinių atsiradimas prezidentūroje skatintų apsidairyti ir pasidomėti, kiek ir kokios naujos istorinės dailės turime. Čia, aišku, turiu omenyje ne paveikslus Valdovų rūmams papuošti ar Giedriaus Kazimierėno kūrinius, kuriais geriau tegul vienatvėje džiaugiasi tik jų mecenatas. Kalbu apie tikrąją to žodžio prasmę naują dailę, kurios nemaža dalis dar nepateko į platesnę viešumą. Galėtų ir gal net turėtų, nes pristato kitokią istorijos viziją, reflektuojančią dominuojantį diskursą. Pavyzdžiui, puikus tapytojas Jonas Gasiūnas prieš keletą metų žvakės suodžiais nutapė „savo“ Vytautą Didįjį, kuris kai kam gal irgi pasirodytų savėnis už mitologinį karžygį, stovintį Kauno Laisvės alėjos gale. O kodėl nepamėginus plačiau paskleisti ironiškų ir kartu nostalgikų Gintaro Znamierovskio kūrinių, kvestionuojančių nacionalinėmis ikonomis tapusius įvaizdžius? Kur? Pavyzdžiui, seime surengtoje parodoje. Ten verda polemika, susiduria įvairios nuomonės. Pati tinkamiausia vieta. Tikrai ne prezidentūroje, kuri lyg ir turėtų simbolizuoti pusiausvyrą, visų ieškomą „aukso vidurį“. Istorinės temos kūriniai tą pusiausvyrą, kaip paaiškėjo, destabilizuoja. Gal galima valstybę reprezentuoti ir be jų...

Mielas Redaktorau, neabejoju, kad ne tik mano akis užkliuvo už įvairiuose lietuviškuose ir nelietuviškuose portaluose praėjusį rudenį sušmėžavusios informacijos apie dailės kūrinius, kuriuos Michellės ir Baracko Obamų pora išsirinko Baltiesiems rūmams papuošti (www.guardian.co.uk/culture/charlottehigginsblog/2009/oct/07; www.blog.menasverslui.lt/2009/10/pagal-obama). JAV šiuolaikinio meno klasikai (Josef Albers, Louise Nevelson, Mark Rothko, Ed Ruscha), afroamerikiečių ir indėnų menininkų darbai, keletas romantinių senosios Amerikos peizažų, italo „metafiziko“ ir „novecentisto“ Giorgio Morandi, vieno impresionizmo korifėjų Edgaro Degas paveikslai. Žinovų manymu, aukščiausio meninio lygio kolekcija, kartu tenkinanti visą „politinių“ kriterijų – modernumo ir klasikos, šalies savitumo ir jos atvirumo kitoms kultūroms, socialinės ir etninės įvairovės, skirtingų tapatybių sugyvenimo ir kt. – puokštė. Sudaryta pagal Obamų skonį ir kartu pajėgi atlaikyti kritiką iš kitokio skonio ir kitokių pažiūrų perspektyvos: greta abstraktaus ekspresionizmo tapybos, kuri, sakoma, ypač patinka prezidentui ir jo žmonai, eksponuojama tradicijų gerbėjams brangi, daugumos amerikiečių patriotinius jausmus pamaloninanti XIX a. JAV tapybos klasika – dramatiškų jūros ir idiliškų kaimo gyvenimo scenų „dainiaus“ Winslow Homerio, indėnų buitį fiksavusio romantiko George Catlino paveikslai. Prezidento ir jo žmonos sprendimas vietoj neutralių bukolinių peizažų ir natiurmortų Baltuosius rūmus papuošti JAV tapatybę liudijančiais meno kūrinių buvo pristatytas kaip „politinis“ žingsnis, aiškiai išdėstant visus motyvus. Tarp kitų ir tai, kad skolinantis kūrinius iš *Smithsonian American Art Museum*, Vašingtono Nacionalinės galerijos, Hirshhorno muziejaus ir Skulptūrų sodo, paisyta visuomenės interesų, t. y. kūrinių ieškota saugyklose, o ne ekspozicijose.

Kokia iš viso to sektų išvada? Viena – kad, kaip jau buvo užsiminta, istorinės dailės kūriniai valstybės reprezentacijai nėra būtini. Kita – kad dailė reprezentacinėse erdvėse visada susijusi su politika. Atitinkamai – sprendimų priežastys ir tikslai turi būti aiškūs. Jei mūsų prezidentės pasiryžimas mesti iššūkį stereotipu virtusiam meniniam istorijos įvaizdžiui būtų plačiau paaiškintas, reakcija tikrai būtų buvusi kitokia. Dabar gi taip ir lieka neaišku, ar tai spontaniškas veiksmas, ar naujos koncepcijos vykdymo pradžia. Kam ir kodėl kilo mintis eksponuoti Saukos kūrinių prezidentūroje? Ar numatoma kartoti eksperimentą? Koks kitas žingsnis? Kokią naują istorijos viziją mums siūlys valdžia?

Roma, 2010-02-11

TYPISCH MÜNCHEN!

Marija Drėmaitė

Pirmadienis, sausio 11 d. Metropolis, turintis širdį. Taip prisistato pasauliui šiuolaikinis Miunchenas. Su Goethe's instituto stipendija praleisiu šiame mieste ištisas keturias savaites. Tobulinsiu savo vokiečių kalbą. Nekantrauju. Neslėpsiu, mane kur kas labiau traukia pažinti šio miesto kultūrinę tradiciją ir pasidžiaugti šilto (visomis prasmėmis) europietiško miesto kasdienybe. Juo labiau kad Miunchenas turi ir kitą šūkį: „Alaus ir meno miestas“.

Ketvirtadienis, sausio 14 d. Po pamokų prisijungiu prie pirmosios instituto siūlomos kultūrinės programos – ekskursijos į *Haus der Kunst*, kuriame eksponuojama žymiausio šiuolaikinio kinų menininko ai weiwei paroda *so sorry...* Nesu didelė šiuolaikinio meno gerbėja, bet kinas intriguoja – jis tikras apsėstųjų praeitimi demonas. Menininkas perfrazuoja klasikinio modernisto Marcelio Duchamp'o *ready made* kūrybinį principą – kurti meną iš jau pagamintų daiktų. Tačiau savo kūrinius jis konstruoja ne iš pramoniniu būdu pagamintų daiktų (kaip, pavyzdžiui, Duchampo gerai žinomas pisuaras), bet iš XIV–XVI a. laikų medinių drožinėčių baldų ar medinių šventyklų konstrukcijų, kurias karmo ir jungia į naujas formas. Gyvas košmaras senovės ir antikvariato apsėstam vakarietiškam suvokimui. Tačiau nieko baisaus rytieliams, neprisirišusiems prie materijos, bet prie formos. „Pas mus jų daug“, – sako ai weiwei ir paleidžia iš rankų molinę Hanų dinastijos urną, kurios duženas sumala ir sudėjęs į stiklinį indą eksponuoja, taip suteikęs jai naują formą. Man jis (jo kūriniai) labai labai patinka. Metas pradėti ragauti miesto gėrybes – šiek tiek šviesaus *Paulaner* alaus.

Typisch München! Nuolatinės ekspozicijos Miuncheno miesto muziejuje lankstinukas

Penktadienis, sausio 15 d. Kultūrinė programa tęsiasi. Būtų neteisinga neaplankyti senovės meno lobyno – Miuncheno Senosios pinakotekos. Nuostabi gidė atskleidžia žymiausių Viduramžių, Renesanso ir Baroko kūrinių paslaptis. Prisimenu savo studijų metus, praleistus bevartant baisius rusiškus juodai-baltus meno reprodukcijų albumus ir maštau, o, kad visa tai tokiu lygiu būtų buvę prieinama tuomet. Muziejuje nėra nieko interaktyvaus, jokių lazerinių ar skaitmeninių atrakcijų, mėginančių patraukti nuobodžiaujančio ir viskuo pertekusio vakariečio dėmesį. Tik meno kūriniai (galbūt gidas) ir tu. Tai džiugina. Vakara užbaigia tamsus *Paulaner*.

Šeštadienis-sekmadienis, sausio 16–17 d. Pirmąjį savaitgalį skiriu miesto istorijos studijoms *Stadtmuseum. Typisch Muenchen!* – taip vadinasi nuolatinė miesto istorijos paroda. Privaloma ir ekskursija į Miuncheno apylinkėse pastatytas garsiąsias Liudviko II pilis – Neuschwansteiną ir Linderhofą. Ne metas čia nuodugnai aprašinėti šio liūdnojo veido riterio likimą ir jo istorines vienatvės fantazijas, išsiliejusias geriausių epochos meistrų kūriniams. Tai tiesiog reikia pamatyti. Liudvikas II ir jo tragizmas palieka išpūdį. Ta proga su naujaisiais studijų draugais prie pietų paragaujame *Koenig Ludwig* alaus.

Antradienis, sausio 19 d. Šiuolaikinio meno lavina užgriūva viename naujausių – *Brandhorst* muziejuje. Miestiečiai ypač didžiuojasi moderniu jo pastatu. Bet tas vėlyvasis modernusis menas (Warholas, Baselitzas, Koonsas, keli šiukšlininkai, keli instaliatoriai ir niujorkietis Cy Twombly), – aš jį suprantu, tačiau tai nepadedą pamėgti. Beprotiškai brangiame, išpūdingos architektūros pastate man jis atrodo gana apgailėtinai. Vėliau muziejaus knygyne akis dar užfiksuoja nukainotą Mačiūną (teisybės dėlei turiu pastebėti, kad ne jis vienas buvo nukainotas). Na, bet grupiškai jau kalbina bokalui *Hacker-Pschorr...*

Trečiadienis, sausio 20 d. Po visų modernybių norisi daugiau Baroko! Čia, katalikiškoje Bavarijoje, ypač Miunchene, jo netrūksta. Tiesa, jis kitoks nei Vilniuje – kresnesnis, tamsesnis. O su *Nymphenburg Schloss* savo architektūra ir didingu užmoju galėtumėte mėginti lygintis nebent Nesvyžius.

Ketvirtadienis, sausio 21 d. Vakarieniaujame su grupiokais (grupėje mūsų yra 16) mieste ir savo kuklia, bet atkaklia vokiečių kalba pažindinamės artimiau. Išsilavinusiam jaunimui iš gerų šeimų daug aiškinti apie Lietuvą nereikia – visi daugiau ar mažiau gaudosi Europos žemėlapyje ir yra kažką girdėję. Šie studentiško amžiaus jaunuoliai daugiausia ruošiasi studijoms Vokietijos universitetuose.

Turtingųjų tėvai mato savo vaikus gydytojais (kaip, pavyzdžiui, Athanasios iš Graikijos arba Mohamedas iš Saudo Arabijos) arba šeimos verslo tęsėjais (Luiz iš Brazilijos). Vyresnieji taip pat mokosi vokiečių kalbos. Kodėl? Juos visų pirma

skatina profesiniai poreikiai. Emilio ir Frederico – italai, dirbantys Šveicarijos firmose, Benito – atstovauja Vokietijos automobilių koncernui Brazilijoje, palestinietis Fakhri ir Munara iš Kirgizijos vykdo ilgalaikius kultūrinius projektus savo šalyse su vokiečių partneriais, amerikietė Kathleen pradėjo savo trejų metų „kandenciją“ čionykštėje JAV ambasadoje, o čilietė Anahi ir brazilas Karlo Miunchene rašo doktoratus. Tuo tarpu advokatei Lisane iš Brazilijos ir argentinietei Viktorijai šios studijos – tai turiningai praleistos atostogos. Flavio iš Paragvajaus atskleidžia, kad vokiečių kalba Pietų Amerikoje yra tiesiog madinga (ypač madingi ten esantys vokiečių kvartalai, kuriuose ši kalba vyrauja). Tarp šių pasaulio piliečių, ko gero, labiausiai pasaulietiškas (ne religine prasme) yra Karlo: brazilas, rašantis teisės doktoratą Strasbūre ir Miunchene, su savo iraniete žmona kalbantis prancūziškai, ir prieš dvi savaites dėl žmonos „atsivertęs“ į musulmonų tikėjimą. Nepaisant to, abu su kitu pasaulietišku musulmonu nuoširdžiai mėgaujasi vokišku *Augustiner* alumi.

Šeštadienis-sekmadienis, sausio 23–24 d. Mokslinio projekto susitikimas pašaukia į Prahą. Kelionė traukiniu Miunchenas–Praha trunka šešias valandas, ir netrukus jau sėdime prie stalo diskutuodami apie projekto *Making Europe: Technology and Transformations 1850–2000* iššūkius. Kitą dieną, pasibaigus įkvepiančiam pasitarimui ir pietums, dar turiu šiek tiek laiko iki traukinio. Apibėgu mielas senamiesčio vietas. Žvelgiant architektūriškai – Praha man išlieka gražiausiu Europos miestu. Bet viskas taip greitai, taip intensyvu,

Alaus, bet ir meno miestas. 2010. Marijos Drėmaitės nuotr.

kad iš tiesų nebesuprantu, kur aš. Kažkur Europoje. Vakare traukinyje skaitau Zenono Norkaus straipsnį apie Lietuvą ir Estiją – Baltijos Siciliją ir Lombardiją (turbūt nereikia aiškinti kas šiame straipsnyje yra kas). Esu apie tai galvojus, bet gerb. profesorius viską sudėlioja į savo vietas pasitelkdamas kultūralistinį metodą. Ech, protestantiškoji darbo etika. Tačiau ne tik. Ir Bavarija čia yra išimtis. Kažkur esu skaičiusi pamąstymą, esą jei ne sovietai, Lietuva galbūt būtų galėjusi tapti kažkuo panašiu į tą kraštą, į kurią dabar sugrįžtu.

Pirmadienis, sausio 25 d. Įkvėpta mokslinio susitikimo, šios savaitės popietes leidžiu *Deutsches Museum* bibliotekoje, kuri neabejotinai yra technikos istorijos literatūros ir šaltinių centras Europoje.

Ketvirtadienis, sausio 28 d. *Stammtisch* – tai Bavarijos aludžių tradicija, kai draugų kompanija reguliariai renkasi vienoje aludėje ir visuomet prie to paties stalo. Goethe's instituto *Stammtisch* buvo smagus – merginoms ypač patiko tamsusis *Franziskaner*. *Ein dunkles, bitte!* Su lenku iš Krokuvos aptarėme Adomo Mickevičiaus ir Unijos reikšmę. O bendramoksliai arabai kviečia drauge žiūrėti Afrikos taurės pusfinalį tarp Egipto ir Alžyro. Negaliu praleisti tokios kultūrinės atrakcijos. Aikštėje – tikras karas, emociškai prilygstantis turbūt tik legendinėms Žalgirio–CASK kovoms. Mes (t. y. Egiptas) laimime 4:0!

Sekmadienis, sausio 31 d. Maloniausias savaitgalio potyris – tradiciniai baviški vėlyvi pusryčiai. Užsiskome baltųjų dešrelių su saldžiosiomis garstyčiomis, brezeliais ir baltuoju alumi. Padarome klasikinę klaidą – didelis bokalas yra išties didelis (1 litras).

Trečiadienis, vasario 3 d. Atsisveikinimo vakarą su kolegomis surengiame žymiausioje Miuncheno aludėje *Hofbräuerei am Platzl*, toje, kurioje rinkosi ankstyvieji naciai ir kalbėjo Hitleris. Vokiečiai, ypač miuncheniečiai, jau seniai atliko viešą atgailą už šį savo istorijos tarpsnį. Tačiau lankydamosi miesto muziejuje, XX a. istorijos skyriuje, nuolat susidurdavau su purkštaujantiu labai garbaus amžiaus miuncheniečiu, bandančiu man papasakoti kitokią istorijos versiją.

Penktadienis, vasario 5 d. Savaitgalį dar spėju atlikti kultūrinį žygį į dvi meno šventoves *Neue Pinakothek* ir *Pinakothek der Moderne*. Pirmosios romantizmo salėje akis užkliūva už kažko taip matyto ir pažįstamo – taip, tai tikrai jie – krikštai Nidos kapinėse, užfiksuoti 1893 m. Loviso Corintha paveiksle *Fischerfriedhof in Nidden an der Kurischer Nehrung*.

Vakare lokalyje mėgaujamės špinatų kukuliais sūrio padaže. Gausu. Tenka paskandinti juos tamsiame *Andechser* aluje. Čia jau tikrai baviškai. *Genau...* ☒

Kodėl kryžius turi kaboti

TOMAS DAUGIRDAS

Lietuvoje pagaliau kilo diskusija, susijusi su viešu religinių simbolių naudojimu ir demonstravimu. Tai yra diskusija apie kryžių kabėjimą mokyklose. Anksčiau išgirdavome, kad vienoje ar kitoje šalyje kyba klausimas religine tema. Pavyzdžiui, Prancūzijoje mokymosi įstaigose buvo uždrausta nešioti priklausomybę musulmonų tikėjimui žyminčias skaras. Vokietijoje dar anksčiau buvo kilę diskusijų dėl viešų krikščioniškų procesijų, kol galiausiai kai kuriose žemėse jos buvo uždraustos. Visos šios diskusijos vienaip ar kitaip susijusios su draudimu viešai pabrėžti ar išreikšti religinę priklausomybę. Lietuviškoji diskusija apie kryžius, kuri nuslopo vos prasidėjusi, taip pat yra susijusi su draudimu, nors ir nepasibaigė įstatyme ar kokiame nors nutarime įtvirtintu draudimu kabinti kryžius, numatančiu bausmes tokios tvarkos nepaisantiems.

Lietuva yra individualistų gyvenama šalis, kurioje bendruomeniškumas ir jo kūrimas yra gana silpni. Nėra labai gausios krikščioniškos bendrijos, besiremančios prieš du tūkstančius metų paskelbtu tikėjimu ir artimo meilės principu. Sunkiai kuriasi ir pilietinė visuomenė, kurios pagrindas būtų tikėjimas žmogaus teisėmis ir demokratija. Todėl nestebina, kad galiausiai visuomenė tarsis sutarė dėl vieno dalyko: jei jau kryžių kažkas kažkur pakabino ir jis daugeliui netrukdo gyventi, tai neverta jo nukabinti. Diskusija tarsis turėjo paskatinti paklausti apie visos visuomenės vertybes. Pavyzdžiui, Prancūzijoje iki šiol netyla kalbos dėl prancūziškosios tapatybės, klausiant ir diskutuojant, kas yra šiuolaikinė prancūzų visuomenė ir kas gali save laikyti prancūzu.

Tačiau Lietuvoje kalbos nutilo, nes tokios vertybės, kurios visus vienytų ir dėl kurių daugelis būtų linkę kovoti, neišryškėjo. Beveik neabejotina, kad viskas galėjo baigtis ir priešingai. Nesunku įsivaizduoti, kad į kurią nors mokyklą užeitų vietinio švietimo skyriaus tarnautojas, nurodytų, kad nevalia mokyklose matomose vietose kabinti religinius simbolius ar ženklus, ir jie tyliai dingtų. Būtų sukrauti į kokią spintą ar į rūsius, kur kasdien niekam nekristų į akis. Bet jau vien todėl, kad apie tai irgi prabilta, vis dėlto skatina pasvarstyti, ką reiškia viešai matomi ir demonstruojami religiniai simboliai ar kiti vertybes išreiškiantys ženklai.

Galbūt šiandien mes iš tiesų labiau remiamės kitais vertybiniais ženklais ir su religija susiję ženklai yra išstumti daug modernesnių? Taip yra linkę aiškinti kai kurie šiuolaikiniai kultūrologai. Religinių simbolių viešą demonstravimą galima mėginti aiškinti kaip ankstesnių laikų religinių sąjūdžių reklaminį triuką. Šiandien taip pat esą galime matyti vieno ar kito produkto viešai skleidžiamą reklamą. Jos kūrėjai stengiasi pripratinti žmones prie to produkto ir paskatinti jį pirkti. Tai gali būti *Paulig* kava, septynių dienų poilsio kelionė į Tunisą ar greitų ir pigių skrybių paslaugos. Iš tiesų būtent dabartiniame pasaulyje galima rasti tokių ženklų, kuriuos atpažins kiekvienas, priklausantis vadinamajai šiuolaikiškai bendrijai. Antai *Old Spice* ar *Lipton* arbatos reklamą galima aptikti pačiose netikėčiausiose įvairių šalių vietose. Neabejoti-

na, kad esama prie šių prekių prisirišusių ir jas vartojančių bendrijų.

Kokias paraleles pagal analogiją galima išvesti tarp reklamos ir religinių simbolių viešo rodymo? Žinoma, kryžius šiuolaikiniame pasaulyje patrauklumo ir palankių emocijų požiūriu negali būti lygiavertis partneris skrudintoms bulvytėms. Tad buitiniai kultūriniai sugretinimai gali skatinti tarti, kad šiais laikais senuosius „produktus“ ir paslaugas išstumia daug naujesni ir patrauklesni. Panašiai veikiausiai kalbėtų Darwino sekėjai, ši kryptį buvo nurodęs ir Leninas, užsiminęs apie religiją kaip opiumą liaudžiai. Nors pastarasis liaudies vedlys viešai veikiausiai niekada nebūtų sutikęs su idėja, kad liaudžiai „opiumas“ būtinas, tegul sudėtis ir vartojimo būdas skirtųsi.

Žvelgdami iš šios kultūrologinės perspektyvos sakytume, kad virš bažnyčių iškelti, aukščiausiose vietose matomi kryžiai tebuvo reklaminius triukas žmonėms privilioti. Šimtaprocentinį bažnyčių lankymą tam tikrais amžiais galėtume sugretinti su beveik šimtaprocentiniu akropolių patrauklumu ir lankymu šiais laikais. Toks matymas tarsis viską paaiškinantį ir suteiktą pagrindą paprastai išspręsti dalykus, kurie anksčiau atrodė sudėtingi. Žiūrėtume paprastai. Jei mokyklose ant sienų kabina reklamos (kad ir sportinių marškinėlių ar šampūno nuo pleiskanų), tai galima kabinti ir kryžius. Jei viešose vietose draudžiama brukti bet kokią reklamą, tai draustina rodyti ir religinius simbolius.

Nors paradoksalu, tačiau prie tokios pat minties buvo priėję ir kai kurie modernųjų laikų krikščionybės reformuotojai. Šiandien dažniausiai prisimenama, kad jie sunaikino šventųjų skulptūras, kitus simbolius, nuėmė nuo bažnyčių stogų kryžius. Daug mažiau pastebima, kad ši reforma vedė į tai, jog buvo susidorota ir su kasdienio gyvenimo ženklais, galinčiais pavilioti nuodėmingo žmogaus sielą ir ją išvesti iš tiesaus kelio.

Panašaus pobūdžio skirtingų simbolių ir ženklų prilyginimas remiasi klaidingu manymu, kad žmogus yra absoliučiai manipuluojama būtybė, kurios neaplanke malonė ir kuri nesugeba laisvai rinktis bei suprasti ir taisyti savo klaidų. Šis manymas gali paskatinti suabejoti bet kurio tikėjimo pagrindais ar bet kurių vertybių patikimumu. Jei žmogus būtų visiškai manipuluojamas, tai tada jo pasirinkimai ir vertybės tereikėtų, kad kuris nors manipulatorius ir grupė yra stipresni. Šiandienos krikščioniško tikėjimo traukiamasi iš kasdienybės šitaip būtų galima aiškinti kaip tradicinių Bažnyčių galių manipuluoti silpnėjimą bei naujų galios centrų radimąsi. Deja, nemažai viešų argumentų, pasigirstančių Lietuvoje, remiasi būtent tokiu įsitikinimu, net jei jis nėra sąmoningas.

Žmonės gali apsisupti ženklais ir todėl, kad jie reiškia kažką svarbaus ir teikia atramas gyvenime. Panašiai žmonės savo darbo vietose ar namie matomiausiose vietose pastato ar pakabina artimųjų nuotraukas. Kryžius ant bažnyčios stogo reiškia simbolį, kurį žmonėms yra svarbu nuolat matyti. Jis skiriasi nuo iš visur matomo didelio prekybos centro reklaminio stendo. Skirtumas ryškus net tada, kai šiuolaikinės bažnyčios perima kai kurias šiuolaikinės reklamos priemones: kryžiaus ženklą atvaizduoja ant fasado iš tolo matomomis žaižaruojančiomis lempomis. Tai nėra nuostabu ar netikėta. Šiuolaikinės krikščionių bendruomenės nėra tokios turtingos, kad išgalėtų bažnyčias statyti ant dangoraižių stogų. Tačiau esminis re-

liginių ženklų skirtumas nuo produktų reklamos yra tas, kad pačios bendruomenės jį iškelia į matomiausią vietą. Prekybos centrai, net ir stengdamiesi kurti pseudobendruomenes, lojalumo komandas, vargu ar pasiektų, kad aiškios materialinės naudos negaunantys pirkejai rūpintųsi prekybos centro reklama.

Tiesa, esama simbolio, kuris ilgą laiką užėmė ir iki šiol užima centrinę vietą žmogaus gyvenime. Laikrodžiai buvo kabinami ant varpinių ir bokštų, kad kiekvienas pilietis galėtų tiksliai žinoti valandą ir minutę. Laikrodžiai yra tiek ištobulėję, kad kiekvienas jų turime bent keletą, tad nebelieka būtinybės gaminti milžiniškus ciferblatus bei rodykles ir kabinti juos viešiausiuose taškuose.

Šiandien savo gyvenimo neįsivaizduojame be laikrodžio ir veikiausiai dauguma modernių žmonių ne keliolika, o keliasdešimt kartų per dieną pasitikslina laiką.

Kryžiaus ir laikrodžio simbolika vis dėlto skiriasi, nors tam tikrais religinio ir kultūrinio gyvenimo laikotarpiais jie buvo bemaž sutapatinti. Laikrodis yra šiuolaikinį būvį palaikantis ir nuo jo neatskiriamas dalykas. Jis tarsi padeda išgyventi, nes įsivaizduojame, kad pasaulis yra labai sudėtingas, sudarytas iš įvairių sankabų ir sąryšių, kuriuos reikia laiku sutvirtinti, kad nesutrūktų. Juo labiau visuomenė tampa priklausoma nuo reakcijos į vykstančius pokyčius, juo labiau įsiveikia į kasdienybės vyksmą, juo viskas labiau priklauso nuo laikrodžio tikslumo. Sunku įsivaizduoti, kas įvyktų, jei staiga sustotų visi laikrodžiai, mechaniniai ir elektroniniai. Galbūt gyvenimas sustotų, reikalai liktų neužbaigti, niekas nežinotų, kada reikia pradėti ką veikti, o kada – baigti. Daugelį apimtų panika dėl neva pro pirštus tekančio laiko.

Laikrodžiu matuojamas laikas yra tarsi daug didesnis deficitas nei dvasinės ramybės ir paguodos bei artimo žmogaus dėmesio deficitas. Mumyse yra įsišaknijusi mintis, kad jei „pakaktų laiko“, tai jo pakaktų dvasinei ra-

mybei surasti, užmegzti draugystę su sutinkamais žmonėmis ir dalytis gerumu. Laikrodis yra stiprus dabartinio pasaulio valdytojas. Todėl niekam nėra mintis nekiltų iš mokyklų koridorių ar kitų vietų, kur buriasi žmonės, išimti laikrodžius. Priešingai, laikrodžių būtinybė visuotinai pripažįstama. Nebent tai būtų darboholikams ir nuo persidirbimo negaluojuantiems verslininkams gydyti skirta palata.

Religiniai simboliai kiek panašūs į laikrodžius, nes jie taip pat liudija apie jungtis ir sąryšius, bendruomenės jungtį ar žmogaus ir Dievo jungtį. Laikrodis tarsi vienija visuomenę labiau nei kryžius. Jei kryžiai staiga išnyktų iš visų viešų vietų, jų pasigestų tikrai ne didžioji dalis žmonių.

Net jei Lietuvos visuomenėje ir pasigendame bendrų vertybių ar pasaulėžiūros, negalime sakyti, kad tai yra dezintegruota visuomenė. Priešingai, ji gana dalykiška ir „veikianti“, numatanti, kad santykiai tarp žmonių turi „veikti“. Jie turi duoti tam tikrą numanomą, nuspėjamą ir kontroliuojamą rezultatą. Tarsi žinome, kad turime nedaug laiko gyvenime, „gyvenimas trumpas“, todėl dar labiau skubame jį išprausti į minutes ir sekundes. Nuo mokyklos žmogus raginamas planuoti savo karjerą ir gyvenimą, idant veltui nešvaistytų laiko. Siekiant efektyvesnio planavimo, galima pasitelkti net ateities pranašautojus ir horoskopų kūrėjus. Michaelas Jacksonas, kadaise užbėgęs už akių pačiam laikui ir pats planavęs savo natūralią mirtį, yra geriausias šiuolaikinio pasaulio simbolis.

Kryžiaus kabėjimas mokykloje yra „skandalingas“, nes primena visai kitą gyvenimo logiką nei ta, prie kurios esame pripratę. Tad noras nukabinti kryžius veikiausiai neturi nieko bendra su siekiu neišskirti kurio nors tikėjimo kitų atžvilgiu ir taip nesukurti religinės diskriminacijos. Jis žymi buvimą alternatyvaus gyvenimo, kuris gali būti sunkiai suderinamas su visuomenės įpročiais ir gal net taisyti gyvenimo įgūdžiais, kurie ugdomi daugelyje mokyklų. ☒

ŽINIASKLAIDA NUODIJA?

Danutė Gailienė

Praėjusių metų pabaigoje iš Ispanijos aikštės Romoje pasaulį pasiekė popiežiaus Benedikto XVI žodžiai apie žiniasklaidos nuodijamąjį poveikį:

Kasdien laikraščiai, televizija ir radijas skelbia, kartoja ir sutirština blogas naujienas, tad priprantame prie didžiausių baisybių, esame jų pripildomi ir tam tikra prasme apnuodijami jomis, nes neigiamas poveikis niekada iki galo nepanaikinamas, o kasdien kaupiasi. Jis slegia širdį ir juodina mintis... Mieste gyvena ar bando išgyventi nematomi žmonės, kurie retsykiais pakliūva į laikraščių antraštes ar televizijos žinias ir yra išsunkiami iki paskutinio lašo, kol tik naudinga apie juos rašyti ir juos rodyti. Tai iškrypęs mechanizmas, kuriam, deja, atsispiria tik nedaugelis. Miestas iš pradžių juos slepia, o po to išstato visiems apžiūrėti, negailestingai ar su apsimestiniu gailesčiu. O kiekviename žmoguje tveria troškimas būti laikomam žmogumi, šventa esybe, nes kiekviena žmonių istorija yra šventa ir reikalauja nuoširdžiausios pagarbos.¹

Žiniasklaidos reakcija į tokius rūsčius žodžius taip pat buvo greita ir stipri – visi svarbiausi Italijos laikraščiai atsakė pritarimais arba audringais pasipiktinimais². Įdomu, kad tuose atsakymuose skamba dauguma pagrindinių argumentų, kurie paprastai girdimi diskusijose apie žiniasklaidos poveikį ir atsakomybę – žiniasklaida esą tik informuojanti ir parodanti tikrovę, ne jos kaltė, kad pasaulyje egzistuoja blogis; už poveikį esą atsako ne informuojantieji, o informaciją priimanantieji; ne, žiniasklaida neturi kratytis atsakomybės – nusikalstama ne pasakoti apie blogį, o juo mėgautis ir su juo flirtuoti, skleisti sensacijų dopingą etc.

Klausimai apie žiniasklaidos poveikį žmonių elgesiui

DANUTĖ GAILIENĖ (g. 1951) – psichologė, profesorė, Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros vedėja. Pagrindinės tyrimų sritys – klinikinė psichologija, suicidologija, sunkių traumų psichologija. Išleido knygas *Jie neturėjo mirti: Savižudybės Lietuvoje* (1998), *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (2008).

ir nuostatomis sistemingai pradėti kelti ir tyrinėti praėjusio amžiaus septintame dešimtmetyje. Mokslininkai atkreipė dėmesį į smurtinės informacijos žiniasklaidoje ir smurtinio elgesio gyvenime sąryšį. Smurtinių nusikaltimų ir seksualinės prievartos didėjimas Jungtinėse Amerikos Valstijose sutapo su „seksualinės revoliucijos“ atverta galimybe matyti žiniasklaidoje vis daugiau smurto ir seksualinio turinio vaizdų. Moksliniai tyrimai parodė, kad pornografijos ir seksualinio smurto demonstravimas didina agresyvumą ir prisideda prie lytinių nusikaltimų paplitimo³. Taip pat paaiškėjo, kad imliausi žiniasklaidos poveikiui yra vaikai ir paaugliai. Tai suprantama – jie iš tikrųjų dar tik mokosi gyvenimo, jų asmenybė, vertybės, elgesio modeliai dar nėra susiformavę. Televizija gali juos išmokyti daugybės teigiamų dalykų: žinių apie pasaulį, tolerancijos, o svarbiausia – vadinamojo „prosocialaus elgesio“. Tyrimai rodo, kad regimi teigiami pavyzdžiai padidina vaikų paslaugumą, draugiškumą, mokėjimą bendrauti⁴. Tačiau didžiausio visuomenės susirūpinimo ir tyrėjų dėmesio susilaukia neigiamo žiniasklaidos poveikio, arba smurtinės žiniasklaidos, problema.

VAIKAI MOKOSI

Darželinukų akivaizdoje suaugusi moteris šaukdama „Trenk jai! Spirk!“ dešimt minučių įnirtingai kankina pripučiamą lėlę Bobo. Moteris daužo ją mediniu plaktuku per galvą, spardo, mėto, trenkia per veidą. Vaikai visą laiką ją stebi. O tuo metu kita grupelė vaikų tiek pat laiko mato suaugusį žmogų, ramiai žaidžiantį su alaviniais kareivėliais. Po to vaikams leidžiama lais-

¹ Benedikt XVI, „Act of Veneration to the Blessed Virgin Mary on the occasion of the Feast of the Immaculate Conception. 8 December 2009“, in: http://www.vatican.va:80/holy_father/benedict_xvi/speeches/2009/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20091208_immacolata_en.html.

² P. Jurkevičius, „Popiežius romiečiams pareiškė, kad žiniasklaida intoksikuoja, Romos žurnalistas atrėžė, jog intoksikuoja tuos, kurie patys to nori“, in: www.lrytas.lt, 2009-12-10.

³ D. G. Myers, *Socialinė psichologija*, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2008.

⁴ V. O. Lovelace, A. C. Huston, „Can television teach prosocial behavior?“, in: *Prevention in Human Services*, 1982, t. 2 (1–2), p. 93–106.

vai žaisti kitame kambaryje, o stebėtojai už vienpusio veidrodžio registruoja jų elgesį. Eksperimentas parodė, kad agresyvaus elgesio vaikus galima išmokyti. Mačiušieji suaugusiojo agresiją žaidė daug agresyviau, kartojo matytus jo veiksmus ir žodžius, mušė ir spardė lėlę, šaukė ant jos kaip buvo girdėję darant suaugusįjį. Jų elgesys labai skyrėsi nuo palyginamosios grupės vaikų, nemačiusių agresyvios elgsenos. Pastarieji tiesiog žaidė įprastus žaidimus su įprastais žaislais⁵. Šis Stanfordo universitete atliktas eksperimentinis tyrimas buvo vienas pirmųjų empirinių tyrimų apie agresyvaus elgesio pavyzdžių poveikį vaikams. Vaikai mėgdžiojo matytą agresyvų elgesį.

Tolesni tyrimai atskleidė, kad tokį pat poveikį daro ir fiktyvių, arba simbolinių, personažų elgesio stebėjimas – ne realių žmonių, o kino ar televizijos herojų. Antai eksperimento metu tyrėjas kiekvieną vaiką pirmiausia nuveda į atskirą kambarį, kur yra televizorius, ir pasako, kad jis turi trumpam išeiti, o kol grįš, vaikas gali pasižiūrėti televizorių. Pusei vaikų buvo rodomas animacinis filmas, kuriame labai daug agresyvaus elgesio – muštynių, smurto, kautynių peiliais ir pan. Kita pusė vaikų matė įtemptą, bet be agresijos sportinę laidą. Pasirodė, kad vėliau atlikdami bendrą užduotį, agresyvų filmą žiūrėję vaikai buvo daug agresyvesni⁶. Taigi meninių ir animacinių filmų personažai, literatūriniai herojai taip pat tampa pavyzdžiu vaikams. Socialinio išmokymo šaltinis gali būti ne tik tikrame gyvenime matomas kitų elgesys, bet ir vadinamųjų *simbolinių* arba *fiktyvių modelių* elgesys – kino filmuose, per televiziją ar kitose žiniasklaidos priemonėse parodyti ar aprašyti pavyzdžiai.

Fiktyvaus arba simbolinio modelio poveikis, ypač jaunų žmonių elgesiui, žinomas jau seniai. XVIII a. pradžioje (1719) japono Chikamatsu Monzaemono melodramos *Įsimylėjęlių savižudybė Sonezakyje* ir kitos sukėlė įsimylėjęlių savižudybių epidemiją. Nors Japonijoje į savižudybę visada buvo žiūrima gana palankiai, valdžia buvo priversta imtis priemonių epidemijai sustabdyti. Ji uždraudė pagal šią pjesę pastatytus spektaklius rodyti teatruose ir uždraudė įsimylėjęlių savižudybes. Nusizūdžiusiųjį neleista iš karto laidoti, jų kūnai būdavo trims dienoms viešai paguldomi ant tilto. Jei mėginant nusizudyti vienas iš įsimylėjęusiųjų likdavo gyvas, jis būdavo apkaltinamas žmogžudyste⁷. Epidemija liovėsi.

Itin garsi šiuo požiūriu yra Johanno Wolfgango Goethe's *Jaunojo Verterio kančių* istorija. 1774 m. pa-

sirodęs romanas apie nelaimingai įsimylėjusį ir galiausiai nusizūdžiusį jaunuolį sukėlė jaunų žmonių savižudybių bangą. Pamėgdžiojimas įgavo tokį mastą, kad kai kur – Saksonijoje, Milane, Danijoje – knygą buvo uždrausta pardavinėti. Goethe irgi mėgino paveikti potencialius sekėjus – antrojo knygos leidimo pradžioje jis įdėjo ketureilį, kuris baigiasi žodžiais „Būk vyras ir nesek mano pavyzdžiu“⁸. Vėliau gausiais moksliniais tyrimais įrodyta, kad tikrai egzistuoja „savižudybės užkrėtimo“ efektas, kuris ir pavadintas *Verterio efektu*.

Gintaras Znamierovskis. Geltonas akcentas. 2007. Drobė, aliejus

Diskusijų apie žiniasklaidos neigiamą poveikį pradžioje dar neretai buvo keliamas *katarsio* argumentas. Esą kai žmogus tikrovėje ar vaizduotėje išlieja pyktį agresyviais veiksmais ar žodžiais arba kai stebi kino herojų žiaurius poelgius, tai pasiekama emocinė iškrova. Tada agresyvumą skatinanti vidinė įtampa išnyksta. Šis požiūris remiasi supaprastintu ortodoksinės psichoanalizės aiškinimu, esą asmenybė veikianti kaip garo katilas – susikaupusią vidinę įtampą tarsi garus reikia nuleisti, ir sistemos viduje vėl nusistovi pusiausvyra. Tačiau tyrimai to nepatvirtino. Priešingai, jie parodė, kad stebėjimas seksualinio ir fizinio smurto arba paties žmogaus agresyvūs poelgiai ne tik nesukelia katarsio, bet netgi dar labiau padidina asmens priešiškumą ir agresyvumą.

⁵ A. Bandura, D. Ross, S. A. Ross, „Transmission of aggression through imitation of aggressive models“, in: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1961, t. 63, p. 575–582.

⁶ R. M. Liebert, R. A. Baron, „Short term Effects of Televised Aggression on Children's Aggressive Behavior“, in: J. P. Murray, E. A. Rubinstein, G. A. Comstock (Eds.), *Television and Social Behavior*, t. 2, Wa-

shington, D. C.: U. S. Government Printing Office, 1972.

⁷ Y. Takahashi, D. Berger, „Cultural Dynamics and Suicide in Japan“, in: A. A. Leenaars, D. Lester (Eds.), *Suicide and the Unconscious*, Northvale, New Jersey, London: Jason Aronson Inc., 1996, p. 248–258.

⁸ G. Minois, *Geschichte des Selbstmords*, Düsseldorf, Zürich: Artemis & Winkler, 1996.

KAIP PAAIŠKINTI ŽINIASKLAIDOS POVEIKĮ

Dauguma tyrimų apie žiniasklaidos poveikį žmonių mąstymui ir elgesiui remiasi socialinio mokymosi teorija⁹. Jos kūrėjas Albertas Bandura atkreipė dėmesį į tai, kad didžiąją dalį elgesio vaikas išmoksta stebėdamas kitų žmonių, vadinamųjų modelių, elgesį ir jo pasekmes. Taip įsisavinamos elgesio taisyklės ir formuojasi įgūdžiai. Taip mokomasi ir reguliuoti savo jau išmoktą elgesį. Čia svarbiausia, kokias modelio elgesio *pasekmes* stebėtojas mato. Jei modelio elgesys vertinamas teigiamai, esti apdovanojamas, arba jei vaikas mato kitus atliekant pavojingą ir draudžiamą veiklą be neigiamų pasekmių, tai skatina ir jį taip pat elgtis. Jei pasekmės neigiamos, tada stebėtojas prislopina savo atitinkamą elgesį. Antai jei smurtaujantis animacinio filmuko herojus tampa visų garbinamu nugalėtoju, tai skatina vaiką sekti jo pavyzdžiu: „propaguodami naujus agresyvumo tipus, modeliai ne tik moko, bet ir pašalina ankstesnį slopinimą. Jeigu už naują modeliuojamą elgesį yra baudžiama, stebintieji yra linkę ne tik išmokti elgesio, už kurį yra baudžiami, bet ir susilaikyti nuo jo“¹⁰. Taigi stebėdamas vaikas mokosi ne tik tam tikru būdu elgtis, bet ir susilaikyti nuo nepriimtino elgesio. Elgesio modelius vaikui pateikia šeima, subkultūra ir žiniasklaida. Žiniasklaida užtikrina simbolinį modeliavimą. Ypač per vaizdines informacijos priemonės įvairaus amžiaus žiūrovams tapo prieinami nepageidautino elgesio modeliai, nes normaliam gyvenime žmonės retai mato brutalią agresiją ar sunkius nusišaltimus. „Anksčiau modeliavimo poveikis daugiausia apsiribodavo elgesio demonstravimu tiesioginėje bendruomenės aplinkoje, o šiais laikais skirtingi elgesio stiliai pasiekia žmones per televiziją patogiai įsitaisius namie.“¹¹

Tyrimai rodo, kad smurtinės programos *mažina jautrumą* agresijai. Žiūrovams pripranta prie žiaurių veiksmų ir prievartos, mažiau atjaučia aukas, savotiškai atbunka. Be to, virtualus televizijos ar kompiuterinių žaidimų pasaulis *iškreipia tikrovės suvokimą*. Daug laiko televizorių žiūrintys tyrimų dalyviai pasaulį mato labiau priešiška ir pavojinga, patys jaučiasi mažiau saugūs. Televizijų programose smurto ir agresijos vaizdų pateikiama nepalyginti daugiau nei jų įvyksta realybėje.

Vilniaus universiteto psichologai 2006 m. pabaigoje ir 2007 m. pradžioje pagal iš anksto sudarytą televizijos laidų atsitiktinių intervalų įrašymo grafiką registravo trijų televizijos kanalų – LRT, LNK ir TV3 – laidas,

siekdami jose įvertinti smurto rodymą¹². Paaikškėjo, kad televizija parodo vidutiniškai 10,8 smurto aktų per valandą. Daugiausia smurto parodoma per TV3, mažiausia – per LRT. Visuose televizijos kanaluose daugiausia fizinio ir psichinio smurto rodoma per animacinius filmus, tad mažiausiesiems galimybės išmokti smurtavimo iš televizijos esti didžiausios. Juolab kad rodomas smurtas dažniausiai yra savitikslis, taip siekiama tik atkreipti dėmesį ir sukelti stiprias žiūrovų emocijas, nerodant jokių neigiamų padarinių aukai, o smurtautojui jo elgesys dažnai užtikrina teigiamus padarinius. Taigi esama labai palankių sąlygų formuoti žiūrovo nuostatai, kad smurtas yra tinkamas elgesys ir tinkamas problemų sprendimo būdas.

Jau seniai niekas nebetvirtina, kad žiniasklaida *tik atspindi, tik informuoja*. Aišku, kad galioja informacijos atrinkimo ir jos pateikimo būdai, dėl kurių ir kyla įvairių diskusijų. Antai analizuojant didžiųjų Lietuvos dienraščių publikacijas apie savižudybes, buvo atrinkti tie straipsniai, kurių pagrindinis veikėjas yra Lietuvos gyventojas. Palyginus savižudybių pateikimo ypatybes su realia situacija paaikškėjo, kad spaudoje pateikiamų savižudiško elgesio ypatumų pasiskirstymas nesutampa su realia situacija Lietuvoje nei pagal savižudiško elgesio tipą, nei pagal savižudybės būdą, nei pagal savižudybės aukų amžių¹³. Spaudos dėmesio centre yra jaunų žmonių savižudybės, jaunų žmonių savižudybių aprašymų spaudoje pateikiama net 4,6 kartus dažniau nei jų yra iš tikrųjų, atitinkamai vyresniojo amžiaus žmonių (pradedant jau nuo 30 metų) savižudybės pristatomos rečiau, nei jų yra iš tikrųjų. Pagal savižudiško elgesio tipą – mėginimas nusižudyti ar savižudybė – santykis irgi visiškai priešingas nei tikrovėje. Tris kartus dažniau aprašomi nusižudymai, kai tuo tarpu mėginama nusižudyti iki dešimties kartų daugiau. Pagal nusižudymo būdą – itin mėgstama aprašinėti rečiausius, dramatiškiausius. Savižudybių nusišaukiant ir susideginant proporcija spaudoje yra daugiau nei 60 kartų didesnė už realiąją.

Žiniasklaida nuolat ieško, kokiais pritrenkiančiais dalykais patraukti publikos dėmesį. „Pamenu, kaip gavome pranešimą, kad Vilniuje pėsčiųjų pėrejoje buvo mirtinai partrenktas žmogus. Informacija be didesnio susidomėjimo būtų nuplaukusi, jeigu ne gautas papildymas, arba detalizavimas, kad prie avariją sukėlusio automobilio vairo sėdėjo studentas ir pėsčiojo nespėjo pamatyti, nes vėlavo į paskaitą. Skaitomumas šoko penkiagubai į viršų.“¹⁴

⁹ A. Bandura, *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai: Socialinė kognityvi teorija*, Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2009.

¹⁰ *Ibid.*, p. 105.

¹¹ *Ibid.*, p. 139.

¹² R. Kiguolytė, G. Valickas, „Smurto rodymas Lietuvos televizijos

laidose“, in: *Psichologija*, 2008, nr. 37, p. 37–60.

¹³ I. Stravinskaitė, *Savižudybės imitacijos skatinimo pokyčiai Lietuvos spaudoje 1996–2000 m.*, Bakaluro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.

¹⁴ T. Vaiseta, „Žiniasklaida ir giltinė: kurią nuo kurios saugoti?“, in: *www.lrytas.lt*, 2009-09-22, p. 3.

SVARBIAUSIA – PATRAUKLUMAS

Svarbiausias veiksnys, nuo kurio priklauso modelio paveikumas, yra pateikiamas ar numanomas jo *vertinimas* – ar patrauklus herojus, ar šaunūs jo veiksmai. Štai *Verterio efektas* paprastai nepasireiškia po tokių masinių savižudybių kaip didelės grupės sektantų išsižadymas Pietų Amerikos Gajanos miškuose, kaip Saulės kulto garbintojų savižudybės Šveicarijoje bei Prancūzijoje ir kt.¹⁵ Nors žiniasklaidoje jos ir nušviečiamos plačiai, bet dažniausiai su tam tikru pasidarygėjimu – aprašomos keistuolių sektos, vedamos paklaikusio fanatiko, kuris kaip spėjama ir privertė daugumą aukų žengti mirtiną žingsnį.

Visai kitaip, jei herojus yra patrauklus. 1985 m. pirmą kartą socialistinėje Vengrijoje buvo renkama grožio karalienė. Ja tapo septyniolikmetė mergina, kuri, neištverusi su naująja savo padėtimi susijusio krūvio, po metų nusižudė. Šis įvykis sukėlė didžiulį visuomenės dėmesį. Merginos asmenybė ir dramatiška mirtis buvo romantizuojama ir plačiai aptarinėjama. Keletą mėnesių tai buvo žiniasklaidos dėmesio centre. Po metų išėjo knyga, taip pat susilaukusi didžiulio populiarumo, vienas po kito išleisti net trys jos leidimai. Sukurtas filmas buvo rodomas kino teatruose ištisus metus. Žymūs popmuzikantai sukūrė jai skirtą dainą, kuri tuo metu buvo populiariausia Vengrijoje.

Po grožio karalienės laidotuvių pirmasis jos pavyzdžiu pasekė jaunuolis, atkeliavęs iš kito šalies pakraščio ir nusižudęs ant jos kapo. Po to Vengrijoje kilo savižudybių banga, ėmė žudytis jaunos merginos ir moterys, išgerdamos tuos pačius vaistus kaip ir Mis Vengrija. Iki tol Vengrijoje beveik nepasitaikydavo atvejų, kad šis vaistas būtų vartojamas mėginant nusižudyti. Per šešis mėnesius po grožio karalienės mirties 15–39 metų moterų savižudybių ir mėginimų nusižudyti šiuo preparatu padaugėjo 8 kartus¹⁶. Nustatyta, kad to paties amžiaus vyrams ir vyresniems žmonėms ši žymi savižudybė tokio užkrečiamo poveikio neturėjo¹⁷.

Žuvus princesei Dianai, žiniasklaidos dėmesys šiam įvykiui buvo milžiniškas – vyravo mirties, nepakeliamo praradimo, dramatiško sielvarto, kaltųjų smerkimo temos. Po laidotuvių Anglijoje ir Velse padaugėjo savižudybių ir mėginimų nusižudyti, ypač jaunų moterų,

(atitinkamai 40 ir 44%, lyginant su praėjusių penkerių metų vidurkiu). Priešmirtiniuose rašteluose dažnai buvo minima Dianos žūtis kaip vienas svarbių ar svarbiausias tokio poelgio motyvus¹⁸.

Šešių serijų Vokietijos televizijos filmas *Mokinio mirtis* „nusinešė“ net kelių dešimčių jaunuolių gyvybes. Filmas pasakoja apie devyniolikmečio moksleivio kelį į savižudybę – mirtį po traukinio ratais. Kruopšti mokslinė studija parodė, kad šis fiktyvus modelis kai kuriems vaikams tapo konkrečiu elgesio pavyzdžiu. Tokiu pat kaip filmo herojus būdu – puldami po traukiniu – žudėsi 15–29 metų jaunuoliai. O štai vyresnių nei 30 metų žmonių šis pavyzdys nepaveikė¹⁹.

Tarptautinės studijos rodo, kad šalių su aukštais savižudybių rodikliais žiniasklaidoje savižudybės dažniau vertinamos teigiamai, labiau akceptuojamos. Pavyzdžiui, Vengrijoje ir Lietuvoje savižudybės dažniau aprašinėjamos romantiškai (*Savižudybė pavasario naktį*, *Dažniausiai nusižudoma alyvoms žydint*), sensacingai. Tuo tarpu Vokietijos ir Austrijos spauda apie savižudybes rašo daug santūriau, dalykiškiau, vengiama romantizavimo ir mįslingų, paslaptinių, daugiaprasmių formuluočių, pateikiama daugiau mokslinių tyrimų duomenų, žinių apie savižudybių prevenciją, savižudybė dažniau vertinama kaip psichinės ligos, psichologinės krizės pasekmė²⁰.

1996 m. pavasarį LR Seimo deputatas pareiškė viešai susideginsiąs nurodytą dieną ir nurodytoje vietoje, jei nebus įvykdyti jo politiniai reikalavimai. Pora savaitių savižudybė buvo svarbiausia viešojo diskurso tema, nuolat diskutuojama žiniasklaidoje. Trys pagrindiniai Lietuvos dienraščiai – *Lietuvos rytas*, *Lietuvos aidas* ir *Respublika* – tą balandį apie savižudybes rašė dvigubai dažniau nei per tris mėnesius prieš tai. Įdomu, kad maždaug tik pusė publikacijų buvo susijusių su deputato akcija, kita pusė – apie savižudybes įvairiais kitais aspektais. Deputato politiniai reikalavimai tą pavasarį nebuvo įvykdyti. Nors deputatas nesusidegino, net ir neįvykdžius jo reikalavimų, minėtuose laikraščiuose tais metais susideginimai ir mėginimai susideginti aprašinėti dvylika kartų dažniau nei 1994 m.: 1996 m. apie susideginimus rašyta 35 kartus, o per visus 1994 m. – tik 3 kartus. Taigi akcija buvo puiki proga padidinti dėmesį savižudybėms, drastiškiems jos būdams.

¹⁵ S. Stack, „The Effect of the Jonestown Suicides on American Suicide Rates“, in: *Journal of Social Psychology*, 1983, t. 119, p. 145–146.

¹⁶ S. Fekete, E. Macsai, „Hungarian Suicidal Models: Past and Present“, in: G. Ferrari, M. Bellini, P. Crepet (Eds.), *Suicidal Behavior and Risk Factors*, Bologna: Moduzzi Editore, 1990, p. 149–155.

¹⁷ S. Fekete, G. Kóczan, J. Varga, K. Ozsvath, „Getting out of Life... Cultural Traditions and the Modeling Effect in the Suicide of Elderly People“, in: K. Böhme, R. Freytag, C. Wachter, H. Wedler (Eds.), *Suicidal Behavior: The State of the Art*, Regensburg: S. Roderer Verlag, 1993, p. 188–191.

¹⁸ K. Hawton, L. Harris, L. Appleby, E. Juszcak, S. Simkin, R. McDonnell, T. Amos, K. Kiernan, H. Parrot, „Effect of death of Diana, Prin-

cess of Wales on suicide and deliberate self-harm“, in: *British Journal of Psychiatry*, 2000, t. 177, nr. 5, p. 463–466.

¹⁹ A. Schmidtke, H. Häfner, „The Werter Effect after Television Films: New Evidence for an Old Hypothesis“, in: *Psychological Medicine*, 1988, t. 18, p. 665–676.

²⁰ S. Fekete, A. Schmidtke, E. Etzersdorfer, D. Gailienė, „Media Reports on Suicide in Hungary, Austria, Germany and Lithuania in 1981 and 1991: Reflection, Mediation and Changes of Sociocultural Attitudes towards Suicide in the Mass Media“, in: D. De Leo, A. Schmidtke, R. F. W. Diekstra (Eds.), *Suicide Prevention: A holistic approach*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1998, p. 145–156.

REKLAMOS GALIA

Reklamoje kaip niekur kitur svarbiausias dalykas yra patrauklumas. Reklamuojamą prekę būtina susieti su patraukliais dalykais – gražiais žmonėmis, kitų dėmesiu ir pripažinimu, malonumu ir atsipalaidavimo akimirkomis. Žalingų medžiagų – alkoholio ir tabako – reklamoje irgi svarbiausia patrauklumas. Jaunimui skirtoje reklamoje stengiamasi susieti šių medžiagų vartojimą su jų amžiu svarbiais poreikiais – bendra-

Gintaras Znamierovskis. Vidinis balsas. 2007. Drobė, aliejus

vimu su draugais, saviverte, gyvenimo džiaugsmu: *Su kiekvienu vyno gurkšniu pajusite buvimo su artimaisiais ir draugais žavesį ir gyvenimo džiaugsmą; Sukuria nepakartojamas akimirkas ir šventišką nuotaiką; Dar vienas būdas tapti stilingu; Pateik jiems MIX naujai – su ilgais žaislingais šiaudeliais!* (apie alkoholinių kokteilį). Tai tik keletas Lietuvoje girdimų alkoholio reklamos šūkių. Alkoholio reklama televizijoje pasirodydavo net per animacinius filmus.

Moksliniai tyrimai akivaizdžiai rodo, kad reklama ne tik turi įtakos vieno ar kito produkto pasirinkimui, kaip paprastai tvirtina alkoholinių gėrimų platintojai. Reklama labai smarkiai veikia vaikų ir paauglių nusiteikimą vartoti alkoholinius gėrimus (ji dažnai yra stimulus pradėti vartoti anksčiau), gėrimo įpročius ir ilgalaikius padarinius. 15–26 metų jaunuolių longitudiniame tyrime nustatyta, kad mačiusieji daugiau alkoholio reklamos gėrė daugiau²¹. Virš 43% paauglių, kurie pradėjo gerti nesulaukę 14 metų, vėliau tapo al-

koholikais²². Specialistai neabejoja, kad su reklamos pagalba į Lietuvos rinką buvo įvesti sidras, alkoholiniai kokteiliai ir alaus mišiniai. Tai 15–24 metų merginų dažniausiai vartojami gėrimai. To paties amžiaus vaikinai daugiausiai geria alų²³.

Taip pat įrodyta, kad reklamos draudimas ar apribojimas yra veiksmingas žalingų įpročių prevencijos būdas. Antai tabako gaminių reklama yra uždrausta daugelyje pasaulio šalių ir beveik visose ES šalyse, nes šiandien jau niekas neabejoja, kad tai veiksminga rūkymo paplitimą mažinanti priemonė. Lietuvoje tabako gaminių reklama uždrausta 2000 m. Nuo to laiko sumažėjo ir rūkančių vaikų bei paauglių²⁴. Palyginus su 2000 m., apskritai rūkymo paplitimas Lietuvoje sumažėjo apie 15%²⁵. Dėl alkoholio reklamos apribojimo rimtos diskusijos visuomenėje prasidėjo tik 2007 m. Iki tol Lietuvoje vyko protu sunkiai suvokiami dalykai. Visuomenei tylint, o suinteresuotoms grupėms kaip tik labai aktyviai veikiant, alkoholis šalį tiesiog užtvindė.

1998 m. valstybė patvirtina Lietuvos sveikatos programą ir įsipareigoja iki 2010 m. 25% sumažinti šalyje alkoholio vartojimą. Tuo tarpu tikrovėje viskas vyks ta priešingai. Alkoholio kontrolės įstatymas per visą praėjusį dešimtmetį pataisytas net 24 kartus ir visada tik viena kryptimi – vis palengvinant verslo sąlygas alkoholio gamintojams ir prekyautojams. Alkoholio suvartojimas padidėjo 130%. Alkoholinių psichozijų skaičius išaugo daugiau nei 12 kartų (nuo 9 atvejų 100 000 gyventojų 1990 m. iki 111 atvejų 100 000 gyventojų 2007 m.), dėl apsinuodijimo alkoholiu gydytų 7–14 metų vaikų – daugiau nei 15 kartų (nuo 17 atvejų 2001 m. iki 259 atvejų 2006 m.)²⁶, per penkerius metus mirčių nuo alkoholio vartojimo sukeltų ligų padaugėjo 40%²⁷, 15–16 metų amžiaus paauglių grupėje visiškai nebevartojančių alkoholio liko mažiau nei 2%²⁸. Tik 2007 m. didžiulėmis specialistų, nevyriausybines organizacijas vienijančios Nacionalinės tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos, Bažnyčios, keleto atsakingų politikų ir Lietuvos Respublikos prezidento pastangomis žengti kai kurie žingsniai: 2008-ieji paskelbti Blaivybės metais, nuo 2008 m. sausio 1 d. uždrausta visų alkoholinių gėrimų reklama per radiją ir televiziją dienos metu, pradėta griežtinti valstybės alkoholio kontrolės politika. Per 2008 m. alkoholinių gėrimų vartojimas sumažėjo, taip pat užregistruota mažiau alkoholinių psichozijų ir alkoholiu apsinuodijusių vaikų²⁹. Tačiau pasi-

²¹ L. B. Snyder, F. F. Milici, M. Slater, H. Sun, Y. Strizhakova, „Effects of alcohol advertising exposure on drinking among youth“, in: *Archives of Pediatric and Adolescents Medicine*, 2006, t. 160 (1), p. 18–24.

²² K. O’Rorke, „Social Learning Theory and Mass Communication“, in: *ABEA Journal*, 2006, t. 25, p. 72–74.

²³ A. Veryga, „Alkoholio gaminimas, jo reklama, jos apribojimai ir jų priešai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, nr. 1–2, p. 59–64; N. Žemaitienė, „Lietuvos paauglių rizikingos elgsenos sąsajos su alkoholiu“, in:

Destruktyvus elgesys ir alkoholis, Mokslinė konferencija, Vilnius: LR Prezidentūra, 2007-11-29.

²⁴ World Health Organization, Environment and Health Performance Review, Lithuania, 2009.

²⁵ Sveikatos apsaugos ministerijos informacija.

²⁶ Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys.

²⁷ A. Veryga, *op. cit.*

²⁸ N. Žemaitienė, *op. cit.*

²⁹ Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas, 2009.

priešinimas alkoholio kontrolės griežtinimui dar labai didelis. Siekiant įgyvendinti Lietuvos sveikatos programos siekius, reikės labai daug politinės valios.

IEŠKANT IŠEIČIŲ

Šiandien iš tikrųjų jau mažai kas bereiškia abejonių, ar žiniasklaida gali paveikti žmonių, ypač vaikų ir paauglių, savijautą, pasaulio suvokimą ir elgesį. Mokslinių įrodymų pateikta daugiau nei pakankamai. Daugė-

Gintaras Znamierovskis. Rombo pavidalo kompozicija su 2 linijomis. 2009. Drobė, aliejus

ja tyrimų ir apie smurtinių kompiuterinių žaidimų, ir apie interneto poveikį³⁰. Todėl visose demokratinėse šalyse yra sukurti ir nuolat tobulinami teisiniai apsaugos nuo kenksmingo žiniasklaidos poveikio mechanizmai. Atskirai apibrėžiamas draudžiamas turinys, žalingas turinys, numatoma žmogaus privatumo ir orumo apsauga, skirtingi reikalavimai skirtingas amžiaus grupes pasiekiančiai informacijai, specialistų, teisininkų ir tėvų atstovų bendradarbiavimas.

Tačiau negalima pamiršti, kad žiniasklaida nėra vienintelis jaunų žmonių socializacijos šaltinis. Daug priklauso ir nuo šeimos, ir nuo socialinės aplinkos. Ar yra kam rūpintis, kiek ir ko vaikai mato per televiziją? Ar yra kam padėti suprasti plūstančią informaciją? Ži-

niasklaidos poveikis asmenybei daug priklauso ir nuo jos pačios ypatumų, ir nuo konkrečios situacijos. Antai buvo atliekamas tyrimas apie laikraščių straipsnių poveikį jaunuolių požiūriui į savižudybę. Tyrime dalyvavo dvi grupės moksleivių³¹. Abi grupės klausėsi skaitomo laikraščio straipsnio apie jauno žmogaus savižudybę. Vienai grupei parengtas straipsnis buvo detalus, emociingas, romantizuojantis, rodantis, kad straipsnio herojus neturėjo kitos išeities. Kitas straipsnis buvo parašytas vengiant sukelti pamėgdžiojimo efektą – santūri informacija apie įvykį, aptarianti ir galimas kitas išeitis iš situacijos, ir esamus pagalbos šaltinius. Pasirodė, kad straipsnių pobūdis paveikė tyrimo dalyvių požiūrį į savižudybę priklausomai nuo jų ankstesnės nuostatos. Imitaciją skatinantis straipsnis labiausiai paveikė tuos tyrimo dalyvius, kurių išankstinė nuostata savižudybės atžvilgiu buvo labiau teigiama. Taigi kai kurie asmenys yra imlesni žiniasklaidos poveikiui. Todėl įgyvendinamos įvairios edukacinės programos, siekiant padidinti žmonių, ypač jaunimo, atsparumą šiam poveikiui – mokyti sąmoningai suvokti žiniasklaidą, „žiniasklaidos raštingumą“, skatinama pratintis kritiškai vertinti žiniasklaidoje pateikiamą informaciją. Savo ruožtu įvairių sričių specialistai ieško bendros kalbos su žurnalistais, pateikdami mokslinių tyrimų rezultatus, siekdami parodyti, kokie informavimo apie pavojingus dalykus ypatumai gali būti kenksmingi ir kokios alternatyvos.

Bet sunkiausia, kai žurnalistų elgesyje formalius teisės ar taisyklių pažeidimus išvelgti sunku, o vidinės savireguliacijos nėra. Juk nepakanka tik elgtis teisėtai³². Profesinės etikos ir profesinės savigarbos svertai yra daug svarbesni. Štai viename miestelyje įvyko nelaimė – su suaugusiu žmogum vaikščiodami ežero ledu įlūžo ir kartu su juo nuskendo du vaikai. Žurnalistas Zigmąs Vitkus peržvelgė pagrindinių Lietuvos dienraščių pranešimus apie šį įvykį³³. Vyraujanti intonacija – fatališka ir kelianti bejėgystę: *įsisukusi mirtis... juoda lemtis kirto... nelaimė tykojo... šių šeimų kažkas nužiūrėjo... praskrido mirties angelas...* Nekalbama apie žmonių veiksmus ir atsakomybę, apie racionalų situacijos įvertinimą, žinomas prevencijos priemonės ar kitokią racionalią analizę. Toliau lieka tik pasikviesti ekstrasensūs, būrėjas, raganas, kurie ta pačia intonacija paaiškina apie energijas, lemtis, prakeiksmus. Taip labai dažnai ir daroma. Pasiekiami mažiausiai du tikslai – skaitytojas emociškai paveiktas, o žurnalistas išvaduo- tas nuo rimto profesinio darbo, nuo tikro žurnalistinio tyrimo. ❏

³⁰ G. Valickas, „Smurtinių kompiuterinių žaidimų ir vaikų bei paauglių agresyvaus elgesio ryšys“, in: *Žiniasklaida ir asmenybės raida: Nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 135–146; D. G. Myers, *op. cit.*

³¹ D. Gailienė, I. Petravičiūtė, J. Trofimova, „Impact of Suicidal Reports on the Adolescents' Attitude towards Suicide“, in: *Paper presented at the 20th Congress of the International Association for Suicide Prevention*, Athens, 6-10 November 1999.

³² B. Gailius, „Informavimas apie teisėsaugos institucijų veiklą ir žiniasklaidos įtaka teisingam procesui“, in: *Žiniasklaida ir asmenybės raida*, p. 106–120.

³³ Z. Vitkus, www.bernardinai.lt, 2010.

MIESTIEČIO BUTAS SOVIETŲ LIETUVOJE 1945–1990 M.

Ideologijos atspindžiai gyvenamojoje erdvėje

Regina Lakačauskaitė

„Kas vyksta už namų durų, tegul ir lieka už durų. Namai man – šventa vieta“, – tokiais žodžiais nuo atkaklių žurnalisto klausimų bandė apsiginti viena (tiesa, ne pirmo ryškumo) Lietuvos pramogų pasaulio įžymybė, klausinėjama apie privatų gyvenimą. Šiandien ši pozicija gali būti gerbiama, remiantis žmogaus teisių konvencijomis, gali būti peikiama dėl „žvaigždės“ (tegl ir ne pirmo ryškumo) kaip viešo žmogaus statuso, gali būti ignoruojama, pabrėžtinai pastebint, kad šiandieniam pasaulyje yra kur kas svarbesnių ir vertesnių žinoti aktualijų. Tačiau ši pozicija būtų visiškai nesuprantama ir neigiamai vertinama sovietinėje visuomenėje, konkrečiau – sovietinėje politikoje, ideologijoje bei propagandoje, kur asmeninė žmogaus erdvė ir tai, kas yra už namų durų, dažnai buvo tapatinama su „tarybinės visuomenės“ ar utopinės bendruomenės atspindžiu. 1961 m. išleista Olego Kuprino brošiūra *Buitis – ne privatus reikalas*, skirta buities kūrimo „didaktikai“, vien jau savo pavadinimu įrodo, kad požiūris į buitį ir asmeninę erdvę per pastaruosius 40–50 metų kardinaliai pasikeitė. Chronologiškai žvelgiant į sovietmečio interjerų kaitą, jų aprašymus spaudoje bei periodikoje, taip pat analizuojant oficialius politinius sprendimus, galima vesti aiškias paraleles tarp ideologijos, politikos, naujo tipo visuomenės konstravimo, architektūros bei gyvenamosios erdvės.

Sovietmečiu politiniais įrankiais bei visuomenės formavimo priemonėmis buvo formuojamas „naujas žmogus“, kurio naujoviškumas turėjo pasireikšti ne tik „komunizmo statytojo“ vaidmeniu, bet ir nauju požiūriu į asmeninę gyvenamąją erdvę¹. Paradoksalu, o gal kaip tik „natūralu“, kad gyvenamosios erdvės „teisingo“ ir sektino modelio konstravimas kito ne kartą ir tai tapo su politinių prioritetų permainomis – stalinizmo, „atšilimo“ ir „sąstingio“ laikotarpiai vienaip ar kitaip atsispindėjo ir gyvenamosios erdvės konstravime. Siekiant atskleisti santykį tarp oficialiosios ideologijos ir

gyvenamosios erdvės konstravimo principų ir susitelkiama į sovietmečiu Lietuvos miestuose statytų namų vidaus erdvių analizę.

Analizuojant sovietų valdžios, tvarkos, priespaudos Lietuvoje pusamžį, atsiskleidžia unikali „privatumo“ ir „viešumo“ niveliacija, ideologiškai determinuotas gyvenamosios erdvės konstravimo procesas – „viešo“ refleksija „privataus“ erdvėje. Pagal bendros politinės linijos ir socialinės politikos prioritetų kaitą bei jos nulemtais akivaizdžiais pokyčiais stilistinėje gyvenamosios erdvės terpėje sovietinė epocha Lietuvoje sąlyginai skirstytina į Stalino, Chruščiovo ir Brežnevo „etapus“. Jais galime fiksuoti stilistinius, estetinius, funkcinius pokyčius ir architektūroje, ir miestų planavime, ir miestiečių gyvenamojoje erdvėje. Periodizuojant tiksliau:

1) 1945–1955 m. etapas prasidėjo sovietinės reokupacijos sąlygotu politinės, ekonominės, socialinės santvarkos „sugražinimu“, diegimu ir tvirtinimu, o jo pabaigą žymi SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“², nubrėžęs visiškai naują kryptį stilistiniame architektūros ir vidaus erdvių planavime bei dekoravime;

2) 1955 – ~1970 m. etapas, sąlygiškai siejamas su Chruščiovo vardu, pasireiškė masine architektūros ir gyvenamųjų erdvių standartizacija ir individualumo neigimu. Ko gero, ryškiausia šio laikotarpio charakteristika – itin kategoriška iki tol egzistavusių stilistinių-estetinių normų kritika ir intensyvi „naujojo žmogaus“ formavimo kampanija;

3) ~1970–1990 m. etapas, sąlygiškai vadintinas „brežneviniu“, prasidėjo nuo standartizacijos kritikos bangos, o baigėsi kartu su Sovietų Sąjungos žlugimu.

Remiantis bendrosios komunistinės politikos ir sovietinės stilistinės raidos paralelėmis, preliminariai galima būtų išskirti ir „gorbačiovinį“ etapą. Ši akivaizdžiai nauja politinė kryptis, tikėtina, būtų gerokai paveikusi

¹ Ši tema buvo nagrinėjama Dangės Čebatariūnaitės straipsnyje „Ideologija fizinėje erdvėje: butų interjerai sovietinėje Lietuvoje „atšilimo“ laikotarpiu“ ir Marijos Drėmaitės straipsnyje „Pigiau, daugiau, greičiau“, paskelbtais NŽ-A, 2006, nr. 8.

² TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955-11-12, p. 1.

gyvenamosios erdvės konstravimo tendencijas, tačiau dėl itin trumpo gyvavimo ženkliu stilistinės-estetinės buities ideologijos pakeisti nespėjo. Apskritai pažymėtina, kad sociokultūriškai žiūrint į istoriją bet kokių laikotarpių pradžios ir pabaigos persidengia, todėl visos periodizacijos yra veikiau tipologinės.

STALINIZMAS – TRADICIJŲ TĘSTINUMAS

Sugrįžusių komunistinių atėjūnų valdžia Lietuvoje siekė visiškai performuoti susiklosčiusius politinio gyvenimo, socialinės sąrangos ir ūkinės veiklos principus. Turint omenyje karo nualintą ekonomiką, politinio priešiško atmosferą bei dešimtmetį trukusį partizanų karą, atrodytų, kad architektūros klausimas turėjo būti visai neaktualus. Tačiau noramatyviniai neoistoristinio stiliaus bei sovietinės klasikos interpretacijos „pavyzdžiai“ aiškiai pastebimi kasdieniame gyvenime.

Pirmąjį pokario dešimtmetį urbanistikoje labiausiai stegtasi atstatyti sugriautus miestus. Atstatomi bei remontuojami namai sudarė didžiąją dalį „naujojo gyvenamojo ploto“. *Tiesoje* teigta, kad 1944–1948 m. atkurta ir perduota naudotis 160 000 m² butų³. Tačiau, nepaisant deklaratyvių oficialiųjų pranešimų, ekonominiai pokario sunkumai ir gyvenamojo ploto trūkumas miestuose vertė ieškoti alternatyvių sprendimų. Bene būdingiausiai pokario gyvenamosios sunkumą iliustruoja naujas komunalinių butų, kuriuose viena virtuve ir vonios kambariu dalijosi kelios šeimos, fenomenas. Tačiau „komunalkomis“ paverčiami erdvės, prieškarinės statybos butai architektūriniais bei vidaus planavimo sprendimais tiesiogiai neatspindi oficialiosios socialinės ideologijos bei siekiamos socialinės utopijos, todėl į šį fenomeną čia nesigilinsime.

Nauji architektūriniai projektai pirmiausia pasireiškė visuomeninės paskirties pastatų statybose. Nacionalinė biblioteka Vilniuje ar Pergalės kvartalas Kaune deklaratyviai pabrėžė stalininės valdžios imperialistines ambicijas. Statybos, miestų projektavimas, naujai statomų pastatų eksterjerai ir fasadai – visa tai turėjo retransliuoti tą pačią ideologinę žinią: 1948 m. *Tiesos* vedamajame pabrėžiamas „būtinasis reikalas sustiprinti partinį vadovavimą statyboms“⁴.

Naujų gyvenamųjų namų kompleksų statyta palyginti nedaug, daugiausia naujais statiniais „užpildomas“ sugriautas senamiestis bei centrinė miesto dalis.

³ „Vilniaus atstatymas – visai lietuvių tautai brangus reikalas“, in: *Tiesos*, 1948-07-13, p. 1.

⁴ *Ibid.*

⁵ Jonas Kumpis, *Socialistinė miestų statyba ir architektūra tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 55.

⁶ Jokūbas Peras, *Daugiabutis gyvenamasis namas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 159.

⁷ Pagal italų kilmės rusų architekto, atvykusio iš tuometinio Lenini-

Naujos statybos pradedamos pirmiausia prie įmonių bei fabrikų. Pirmieji, apie 1950 m. iškylantys tokios tiesioginės industrializacijos pavyzdžiai – kuriamos darbininkų „kolonijos“ (Grigiškėse, Dvarčionyse, Sargėnuose)⁵. Šeštą dešimtmetį vykdomos gyvenamosios architektūros statybos dabartiniame Savanorių prospekte, Antakalnyje Vilniuje, vyksta Pergalės krantinės užstatymas Kaune (1955)⁶. Gyvenamajai architektūrai, kitaip negu visuomeninei, nebūdingi tokie dideli masteliai, neoistoristinis stilius ir ideologijos krūvis.

Ryškiausia išimtis – Mokslininkų namai Vilniuje⁷. Gyvenamojo namo, pastatyto su didžiulėmis pretenzijomis, interjero ir eksterjero architektūriniai sprendimai deklaratyviai pabrėžia imperišką ambiciją. Name buvo suprojektuota 40 erdvių, 4–6 kambarių butų, su keletu vonios kambarių, aukštomis lubomis ir t. t. Šio namo vidaus erdvių apstatymas nebuvo projektuotas, tačiau išliko duomenų apie gana puošnų interjerą (antai karnizai bei rozetės šviestuvų įrengimo vietose)⁸. Būtent tokie interjerai, iš dalies tęsiantys prieškarinio tradicijas, po Stalino mirties buvo įvardyti kaip „miesčioniški“ arba „mažosios buržuazijos“ palikimas, su kuriuo ypač stipriai imta kovoti po 1955 m.⁹

Šio etapo periodikoje bei komunistų partijos nutarimuose dažnai minimi „butų fondai“, „penkmečio planai“, „gyvenamojo ploto atstatymai“. Spaudoje nerasiame nė vieno pranešimo apie butų interjerus, kokie jie turėtų būti, kad atitiktų „naują santvarką“ bei socialinius kriterijus (darbininko padėties visuomenėje, moters vaidmens šeimoje pokyčius etc.). Bene vienintelis pavyzdys, šiek tiek ženklintis ir siekį orientuoti visuomenę butų tvarkymo „klausimu“, – 1952 m. pradėtas leisti žurnalas *Tarybinė moteris*.

Aiškiai matyti, kad valstybinės reikšmės teturėjo reprezentacinę pastatų bei gyvenamųjų namų dalis – fasadai bei eksterjerai. Jie ir buvo panaudojami konkrečios ideologijos reprezentacijoms, o interjerai ir gyvenamoji erdvė dar nebuvo tapę „politikos reikalu“. Daugiausia informacijos apie šio laikotarpio butų interjerus, puošybos ir dekoru elementus, baldų stilistines tendencijas gauname iš Chruščiovo metais prasidėjusios aktyvios ligtolinės stilistikos kritikos. Ši šešto dešimtmečio pabaigoje prasidėjusi arši kritika, tiesiogiai įvardijanti visus „šiuolaikinei visuomenei“ nebetinkamus elementus, leidžia susidaryti bent apytikslį pokario miestiečio buities vaizdą.

grado, Giovanni Rippos projektą 1951 m. pastatytas pavyzdinis socialistinis namas Vilniuje, Neris pakrantėje, prie Lukiškių aikštės, dabartinis adresas J. Tumo-Vaižganto 9/1.

⁸ Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamentas, kultūros paveldo centras, kultūrinės vertybės pagrindinis dosjė, kultūros vertybės kodas S651, sudaryta 2001.

⁹ TSKP Centro Komiteto ir TSRS ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955-11-12, p. 1.

Modernioms meninėms idėjoms iš Vakarų kelias, žinoma, buvo užkirstas, tačiau modernumo kaip „grėsmės iš užsienio“ mene bei apskritai butyje prevencija vykdyta, propaguojant tautiškumo elementus. Stalinizmo laikotarpiu tarp „teisingų“ bei taikytinų dekoru elementų siūlyti etniniai motyvai¹⁰. Ši tendencija, žinoma, reiškėsi visoje Sovietų Sąjungoje. Architektūros istorikė Karen Kettinger teigia, kad Rusijoje bei Ukrainoje butų interjerų dekorui taip pat buvo stengiamasi sukurti etninį slavišką standartą¹¹.

Kadangi specializuotų leidinių architektūrai ar juo labiau interjero tendencijoms atspindėti nebuvo, oficialinė spauda ir politika „buities klausimą“ ignoravo, tiesioginė kontrolė ir iniciatyva iš viršaus nesireiškė, galimybių semtis idėjų iš užsienio (tarpukariu populiarių katalogų, interjero žurnalų etc.) neliko, – visa tai sąlygojo savaiminį interjerų vystymąsi, paremtą tradicijų perimamumu bei pokario sąlygų galimybėmis.

Palyginę 1952 m. reklamą spaudoje, siūlančią nuo nelaimingų atsitikimų apdrausti būstą, bei 1959 m. išleistoje knygoje *Mūsų butas* publikuojamą neskoningo, prasto, „miesčioniško“ XIX a. interjero iliustraciją pastebime akivaizdų panašumą: stalias kambario viduryje, aptiestas balta staltiese, virš jo kabantis sietynas („liustra“) medžiaginiu gaubtu, puoštas kutais, paveikslai stambiais manieringais rėmais, gėlių puokštės etc.

Valstybinio draudimo reklama 1952 m.¹²

¹⁰ A. Daugelavičiūtė, „Buto remontas“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, nr. 7 p. 20; A. Augulienė, „Kambarių sutvarkymas“, in: *Tarybinė moteris*, 1953, nr. 12, p. 14.

¹¹ Karen Kettinger, „Ever more cosy and comfortable“: Stalinism and the Soviet Domestic interior, 1928–1938“, in: *Journal of design history*, 1997, t. 10, nr. 2, p. 130.

¹² *Tarybinė moteris*, 1952, nr. 8, 2-asis viršelis.

Galima daryti prielaidą, kad stalininiu laikotarpiu interjero dekoru samprata tęsė prieškarines tradicijas. Kitaip negu pastatų eksterjerai ir fasadai, interjeras bei privati erdvė nebuvo paliesti oficialiosios politikos.

Būdingas XIX a. buto interjeras XX a. šešto dešimtmečio pabaigoje buvo smerkiamas kaip neskoningas¹³

„Ištaigingi saloniniai bufetai“, „puikios lenktos kėdės“ – 1954 m. reklaminiai šūkių, skatinantys įsigyti baldus Vilniaus baldų parduotuvėse¹⁴. Iš reklaminio teksto akivaizdu, kad baldų dizaino sferoje vyrauja prieškarinio tendencijos, dar nepalietos oficialios ideologinės kontrolės. O štai šešto dešimtmečio pabaigoje spaudoje imti skelbti ištisi sąrašai prasto skonio dekoru pavyzdžių, dažnai pasitaikančių butyje: popierinės gėlės, atvirukai, kriauklelėmis dekoruotos dėžutės, gyvūnų skulptūrėlės, nėriniai etc. Prie miesčioniško meno taip pat priskiriami ir brangūs buitiniai elementai, demonstruojantys šeiminingą priklausymą aukštesnei klasei¹⁵.

Ikonografinė medžiaga bei istoriografiniai šaltiniai patvirtina, kad pirmą pokario dešimtmetį prieškarinio SSRS suformuotas socialinio realizmo meno principas turėjo būti pirminis naujos politinės tvarkos laidininkas taip pat ir taikomojoje dailėje bei architektūroje. Pirmaisiais okupacijos metais komunistinis režimas savo legitimacijai ir įsitvirtinimui pirmiausia naudojo tas meno rūšis, kurios tiesiogiai ir demonstratyviai perduoda masėms ideologinę žinią, – architektūrą, ypač vi-

¹³ Leonas Kitra, Sofija Subačiuvienė, *Mūsų butas*, Vilnius: Valstybinė politinė ir mokslinė literatūros leidykla, 1959, p. 37.

¹⁴ L. Litvaitytė, „Naujos vitrinos“, in: *Tarybinė moteris*, 1954, nr. 10, p. 12.

¹⁵ R. Bernotienė, „Dar apie grožį butyje“, in: *Tarybinė moteris*, 1960, nr. 12, p. 12–13.

Šaržas „Jaukūs namai“. 1957 m.¹⁶

suomeninės paskirties statinius. „Matomas“ ir „pastebimas“ tapo pagrindinėmis kategorijomis, pirmaisiais pokario metais siekiant bent vizualiai sukurti naujos visuomenės iliuziją. Rimtesniam „naujo žmogaus“ konstravimui, apimančiam ir „privačią“ gyvenamąją erdvę, reikėjo naujojo režimo išvirtinimo, politinio ir ekonominio stabilumo.

Tokios sąlygos susiklostė po gero dešimtmečio, kai paviršutiniškas fasadines ideologines deklaracijas svariai papildė kryptingas dėmesys individui bei jo gyvenamajai aplinkai.

FUNKCIONALIZMAS, STANDARTIZACIJA IR BUITIES TECHNOLOGIZACIJA

1955 m. SSKP CK ir SSRS MT nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“¹⁷ yra vienas ryškiausių lūžių visoje sovietinės architektūros, statybų ir projektavimo istorijoje, nulėmęs ir gyvenamosios erdvės bei interjero raidą. Šiuo nutarimu buvo pasmerktas ir įvardytas kaip formalizmas iki tol gyvavęs socrealizmas, neoistoristinis stilius bei „išorinė

parodomoji architektūros pusė, kurioje gausu didelių nesaikingumų, neatitinkančių komunistų partijos ir vyriausybės politikos architektūroje bei statyboje“¹⁸.

Nutarime vienareikšmiškai suformuluoti kriterijai, kuriais turi remtis ir vadovautis sovietinė architektūra:

Tarybinei architektūrai turi būti būdingas formų paprastumas, tikslumas ir sprendimų ekonomiškas. Patraukli pastatų ir įrenginių išvaizda turi būti kuriama ne taikant išgalvotus, brangiai atsieinančius dekoratyvinius papuošimus, o iš organinio architektūrinių formų ryšio su pastatų ir įrenginių paskirtimi, iš jų gerų proporcijų bei teisingo medžiagų, konstrukcijų bei detalių panaudojimo ir aukštos darbų kokybės.¹⁹

Šis nutarimas kartu buvo ir vienas reikšmingiausių „destalinizacijos“ proceso šauklių. Po jo priėmimo architektūroje nebeliko estetikos ir funkcionalumo dualizmo, pirmenybę suteikiant pastarajam. Meniniai ir estetinės formos siekiai buvo išstumti ekonominių skaičiavimų, technologinių ir organizacinių planavimų. Šis elementarizmas paliko ryškų pėdsaką visoje architektūroje, ko gero, ryškiausiai pasireiškusių masinės statybos ir projektavimo metu.

1955 m. nutarime kaip viena iš pagrindinių priežasčių, skatinančių nesaikingumus, nurodoma, kad dauguma pastatų statomi pagal individualius projektus. Tad šio nutarimo paskelbimas sąlygojo naują – masinės, serijinės, standartizuotos architektūros bumą. Buvo teigiama, kad tipiniai projektai yra „ekonomiškiausi, parengti atsižvelgiant į geriausius tėvynės ir užsieninės statybos pasiekimus, industrinių gamybos metodų pagrindu“²⁰. Tipinių projektų taikymas laikomas vienu didžiausių pasiekimų, sudariusių sąlygas aprūpinti gyvenamuoju plotu didelį skaičių žmonių minimaliomis laiko ir medžiagų sąnaudomis. Pirmasis stambiapanelinis namas, penkiaaukštis, 80 butų, buvo Vilniuje pastatytas 1959 metais²¹. Taigi šešto dešimtmečio pabaiga reiškė naują etapą sovietinėje architektūroje – standartizuotos ir masinės statybos laikmetį, neturintį jokių lokalių bruožų²². Pirmiausia architektūroje, o netrukus ir interjeruose išivyravo universalus, nacionalinio ir unikalaus veido neturintis modernizmas.

Standartizacija ypač akivaizdžiai pastebima naujų rajonų statybose, tačiau lygiai taip pat standartizacija tapo neatsiejama gyvenamosios erdvės konstravimo kategorija. Standartizuoti butai reikalavo standartinių baldų, centralizuotas baldų projektavimas lėmė masi-

¹⁶ „Jaukūs namai“, in: *Tarybinė moteris*, 1957, nr. 3, p. 12.

¹⁷ TSKP Centro Komiteto ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, 1955-11-12, p. 1.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 37.

nės produkcijos gamybą, ribotas prekių pasirinkimas parduotuvėse lėmė identiško produkto pirkimą. Tai schema, labai abstrakčiai nusakanti butų suvienodėjimo procesą.

Vienas dominuojančių argumentų, skatinusių pradėti naują statybos ir pastatų projektavimo etapą, buvo lėšų taupymas. Pagrindinės Maskvoje suformuluotos idėjos buvo: „architektai turi išmokyti taupyti Valstybės lėšas“ bei „architektūra turi būti ne tik grynai estetinė, bet funkcionali, kuriama atsižvelgiant į materialinius – techninius išteklius“²³. Tačiau ekonominiai resursai nebuvo esminis faktorius, nulėmęs reformą būstų politikoje. Pagrindinė priežastis buvo ideologinis faktorius – naujo tipo gyvenamojo būsto paieška buvo siekis spręsti socialines problemas ir ugdyti naują visuomenę. Bendros patalpos būstuose turėjo ugdyti kolektyvinę visuomenę, o ne savyje užsisklendusius individus, tokiems vystyti sąlygas sudaro individualūs namai ir uždari privatūs kambariai²⁴.

BUITIS PO 1955 METŲ

Bene pagrindinis skirtumas tarp pirmo pokario dešimtmečio ir Nikitos Chruščiovo valdymo laiko – pasikeitęs oficialus požiūris į privatų gyvenimą ir šeimą, kaip esminę visuomenės konstravimo ląstelę. Privatus gyvenimas šeimos rate už buto sienų buvo pripažintas kaip socialinė vertybė ir vienas iš socialinės reformos uždavinių²⁵. Jau minėta 1961 m. Kuprino išleista knyga *Buitis – ne privatus reikalas*²⁶ bene geriausiai iliustruoja pasikeitusį buities ir politikos santykį. Nebeliko skirties tarp „viešo“ ir „privataus“. Visi gyvenimo aspektai – pradedant darbu, o baigiant buitimi turėjo reprezentuoti vieną ir tą pačią politinę, socialinę ir kultūrinę doktriną. Periodikoje pasirodo vis daugiau pranešimų, koks turėtų būti socialistinio piliečio būstas. Patarimai ar rekomendacijos buto įrengimo klausimais dažnai remiasi naujai formuojamais gyvenimo modeliais. Vienas iš aktyviausiai kuriamų – „tarybinės moters“ stereotipas:

Tualetinis staliukas miegamajame kambaryje su dideliu veidrodžiu nebūtinai baldas, nes darbo moteris nedaug turi laiko prie jo sėdėti. Moteris daugiau laiko turi praleisti vonios kambaryje, kur vanduo ir muilas stiprina jos sveikatą ir grožį.²⁷

²³ Iurii Gerhuk, „The Aesthetics of Everyday Life in the Krushchev Thaw in the USSR (1954–1965)“, in: *Style and socialism: Modernity and Material culture in Post-War Eastern Europe*, Oxford, New York: Oxford Publishers, 2000, p. 83.

²⁴ *Ibid.*, p. 88–89.

²⁵ *Ibid.*, p. 86.

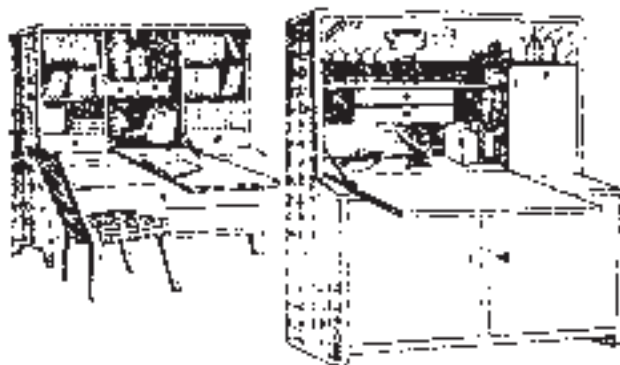
²⁶ Olegas Kuprin, *Buitis – ne privatus reikalas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

²⁷ *Šeimininkės vadovas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės li-

teratūros leidykla, 1958, p. 12.

Periodikoje, specializuotoje literatūroje bei leidiniuose buities ir būsto įrengimo klausimais galima pastebėti aiškia „primygtinio mokymo“ tendenciją. Valdžios siekė oficiozinėmis ir ne tik priemėmis formuoti gyventojų estetinį skonį, remiantis prielaida, kad vartotojo skonis ne visada tobulas ir išlavintas, todėl masinė produkcija turinti jį nukreipti tinkama linkme²⁸. Pabrėžiama, „kad šiuolaikinis interjeras turi patenkinti išaugusius žmogaus buitinius ir estetinius poreikius, auklėti tarybinį žmogų, kelti jo kultūrą, lavinti jo estetinius jausmus“²⁹. Siekiant kuo platesniu mastu vykdyti visuomenės „auklėjimo“ darbus, 1957 m. buvo įsteigtas Eksperimentinis konstravimo biuras (LTSR baldų ir medžio apdirbimo pramonės ministerijos padalinys), kurio pagrindinis uždavinys – kurti standartinius baldus naujai statomiems standartiniams butams. Dėl standartinių serijinių baldų gamybos „poreikio“ baldų pramonėje nuo 1960 m. ir pastebimas itin ryškus augimas³⁰.

Tiesioginio valstybės įsikišimo į privačios erdvės tvarkymą nebuvo, t. y. nebuvo nei CK, nei vyriausybės nutarimo šiuo klausimu. Tačiau spaudoje ir specializuotuose leidiniuose itin pagausėja publikacijų bei iliustracijų, skatinusių keisti gyvenamosios erdvės, apstatymo ir dekoro sampratą. Turint omenyje griežtą sovietinę spaudos kontrolę (instrukcija, užsakymas

Spinta knygoms arba indauja su spintele, kurios atidarytos durys atstoja rašomąjį stalą. Iš knygos *Šeimininkės vadovas* (Vilnius, 1958, p. 17)

ir cenzūra), teigtina, kad valdžia intensyviai, tegul ir netiesiogiai formavo privačią gyvenamąją erdvę. Pabrėžiama, kad pramoninė, masinė produkcija, turinti ugdyti masių skonį, užtikrinant, kad nebeliktų besi-

teratūros leidykla, 1958, p. 12.

²⁸ R. Bernotienė, *op. cit.*, p. 12–13.

²⁹ Albertas Cibas, „Mūsų interjerai turi būti šiuolaikiniai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, nr. 9, p. 2; Feliksas Vitas, Juozas Baršauskas, „Šiuolaikinio buto interjeras“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. II, Vilnius, 1964, p. 48.

³⁰ „Baldų pramonė“, in: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. I, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 587.

Senovinių baldų, neatitinkančių modernumo ir funkcionalumo kriterijų, adaptavimas. Iš Leono Kitros ir Sofijos Subačiuvienės knygos *Mūsų butas* (Vilnius, 1959, p. 186)

gėrinčių žemo, „miesčioniško lygio“ daile³¹. Straipsniuose skatinama atsisakyti „miesčioniško“ meno, t. y. neskoningų ir moraliai pasenusių baldų bei dekorų elementų. Vilniuje surengiama paroda „Šalin miesčionišką meną iš buities“³²; tuo remiantis satyros žurnale *Šluota* publikuojamas miestietiška, bet ne sovietinė buitį pašėpiantis ir demaskuojantis straipsnis³³.

1959 m. žurnalas *Statyba ir architektūra* atliko tyrimą, norėdamas išsiaiškinti, kaip gyventojai apstato naujus, standartinio projektavimo ir statybos namus³⁴. Vilnių bei keletą kitų didžiųjų Lietuvos miestų apėmęs tyrimas parodė, kad daugelyje butų taikomi identiški arba labai panašūs kambarių apstatymo principai, kurie remiasi papročiais, bet ne modernaus interjero koncepcija. Esą gyventojai keičia buto išplanavimą, pritaikydami jį savo poreikiams, o interjerus kuria remdamiesi tradicija ir naudodami moderniai visuomenei netinkančius baldus ir dekorų elementus (pavyzdžiui, pertveria pereinamus kambarius, kambarius dekoruoja rankdarbiais ir suvenyrais etc.)

Siekiant kuo labiau unifikuoti socialinį ir asmeninį gyvenimą, gyvenamosios erdvės planavimą ir butų interjerus³⁵, buvo imtasi įvairių priemonių: rengiamos laikinos ir nuolatinės interjerų bei taikomosios dailės parodos, specializuotoje ir oficialinėje spaudoje publikuojami iliustruoti straipsniai „buto sutvarkymo“ klausimais, per radiją skaitomos paskaitos apie modernaus interjero kūrimą. Bene radikaliausia tokio siekio apraiška – architektų rekomendacijos naujai statomus namus įrengti ir apstatyti pagal modernaus socializmo

reikalavimus ir tik tada atiduoti gyventojams³⁶. Taip esą būtų užtikrinta ne tik viešosios, bet ir privačios erdvės standartizacija. Šis sumanymas nebuvo įgyvendintas, tačiau siekiant kuo mažiau erdvės palikti gyventojų interpretacijoms išsikuriant butuose, naujai statomuose namuose įrengiamos „statybinės“ arba „gamyklinės“ spintos, tarp prieškambario ir virtuvės įrengiama spinta ir antresolės³⁷. Jų įrengimas motyvuojamas ne tik estetiniu patrauklumu, bet ir patogumu, higienišku³⁸. Bet kartu tai buvo apraiška utopiško plano unifikuoti gyvenamosios erdvės „piešinių“ pagal ideologinius reikalavimus.

To meto architektų svarstymuose pabrėžiama, kad svarbiausias šiuolaikinio interjero klausimas yra tinkamai „išspręsti erdvę“ ir sugrupuoti patalpas³⁹. Butas turėjo tapti vientisu socialiniu dariniu: pereinamieji kambariai bei su virtuve sujungti kambariai turėjo žymėti naują socialinio gyvenimo kokybę bei atitikti pakitusius modernios visuomenės „poreikius“: bendra visos šeimos gyvenamoji erdvė buvo skirta šeimos nariams susitikti ir pasidalyti savo „pasiekimais“, o ne užsidauryti kiekvienam savo kambaryje. Kaip savo darbuose teigia du itin aktyviai spaudoje reiškęsi architektai Feliksas Vitas ir Juozas Baršauskas:

E – knygų lentyna
R – radijo imtuvas
SF – sofa
ST – Stalas
K – kėdė
S – spinta

Tipiškas pereinamojo kambario apstatymas trijų asmenų šeimos dviejų kambarių bute. Iš Felikso Vito straipsnio „Butai naujuose gyvenamuosiuose namuose“ (*Statyba ir architektūra*, 1960, nr. 8–9, p. 202)

Šiuo metu pasirodo naujos šeimos bendravimo formos. Atskirų šeimos narių dienos laimėjimai ir darbai darosi bendras visos šeimos interesas. Trumpėjant darbo dienai, žmonės turi daugiau laiko kurti savo tarpe

³¹ Feliksas Daukantas, „Pakelkime estetinę buities kultūrą“, in: *Literatūra ir menas*, 1956-10-27, p. 1.

³² Respublikinės taikomosios ir dekoratyvinės dailės paroda *Vilnius 1960*, Ekspozicija „Šalin miesčionišką meną iš buities“, Lietuvos Centrinio Valstybės Archyvo Fotodokumentų skyrius, saug. vien. nr. 0-14139, nr. 0-14140, nr. 0-14141, nr. 0-14142, nr. 0-14143.

³³ „Kas kaltas?“, in: *Šluota*, 1960, lapkritis, nr. 22, p. 14.

³⁴ Feliksas Vitas, „Butai naujuose gyvenamuosiuose namuose“, in:

Statyba ir architektūra, 1960, nr. 8–9, p. 202.

³⁵ *Ibid.*, p. 204; „Kas naujo?“, in: *Tarybinė moteris*, 1960, nr. 1, p. 1.

³⁶ Feliksas Vitas, *op. cit.*, p. 204.

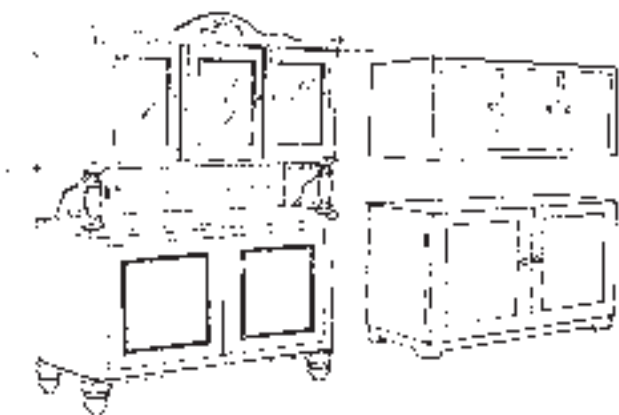
³⁷ Eugenijus Guzas, „Apie daiktus naujiems butams“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, nr. 5, p. 6–10.

³⁸ Feliksas Vitas, *op. cit.*

³⁹ Feliksas Vitas, Juozas Baršauskas, *op. cit.*, p. 42.

jaukesnę atmosferą ir ugdyti kolektyviškumą. Nyksta darbo pasidalijimas šeimoje. Į namų ruošos darbus įtraukiami visi šeimos nariai, ko anksčiau nebūdavo.⁴⁰

Remiantis 1955 m. nutarimu, pirmiausia buvo siekiama sumažinti pagalbines, o ne gyvenamąsias patalpas. Bene daugiausia sovietinio laikotarpio projektavimo teoretikų kritikos susilaukė virtuvė kaip „buržuazinės

Senovinių baldų, neatitinkančių modernumo ir funkcionalumo kriterijų, adaptavimas. Iš Leono Kitros ir Sofijos Subačiuvienės knygos *Mūsų butas* (Vilnius, 1959, p. 186)

sistemos atgyvena“. Jos sujungimas su kambariu turėjo sąlygoti moters dalyvavimą šeimos gyvenime, neizoliuoti jos net ir gaminant valgį nuo pagrindinio socialinio gyvenimo centro – bendrojo kambario. Buto planavimas turėjo atitikti šeimos kaip svarbiausios visuomenės ląstelės formavimo funkciją. Taip modernaus komunistinio piliečio ugdymas persikėlė į privačią erdvę. Architektai Vitas ir Baršauskas gana kategoriškai brėžė ateities projekcijas, kuriose virtuvei vietos nebebuvo numatyta:

Virtuvės, palaipsniui pereinant į komunistinį gyvenimą, bus vis mažiau naudojamos. Plečiantis visuomeniniam maitinimui bei komunaliniams patarnavimams, virtuvė persiformuos į visiškai supaprastinto pobūdžio virtuves (virtuvę-nišą, virtuvę-spintą), o kai kuriuose butuose vėliau ji turės ir visai išnykti. Virtuvės darbai moterims jau šiuo metu darosi daugiau papildomi prie tiesioginio įstaigos, įmonės bei visuomeninio darbo, ir namų ruošą vis mažiau betraukia.⁴¹

Tradiciškai moterų „tvirtovė“ ar tiesiog prigimtine pareiga laikyta virtuvė staiga tampa ideologiškai nebereikalinga. Visa oficialinė ir dalykinė spauda pilna pranešimų apie moteris – komunistinio statytojas, darbo

⁴⁰ *Ibid.*, p. 44.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Feliksas Vitas, *op. cit.*, p. 203.

pirmūnes, pažangias statybininkes etc. Pasikeitęs moterų socialinis vaidmuo oficialias „moteriškas“ pareigas sulygino su „vyriškomis“. Plėtojamas vaikų lopšelių, darželių ar net savaitinių darželių tinklas sumažino „mamos darbo valandas“, komunalinio aptarnavimo plėtojimas (siuvyklos, plovyklos etc.) turėjo „išvaduoti“ moterį nuo daugelio tradiciškai moteriškų darbų, o viešojo maitinimo įstaigų tinklas užtikrinti virtuvės nereikalingumą.

1959 m. atlikta naujuose namuose gyvenančių gyventojų apklausa parodė, kad didžioji jų dalis nėra patenkinti pereinamais kambariais, virtuvę ir kambarį jungiantis šliuzas yra beveik nenaudojamas, o dažnai užstatomas spinta arba paslepiamas po užuolaidą⁴². Tačiau šie „atradimai“ nepaskatino radikaliai keisti standartinių gyvenamųjų namų planavimo. Tiesa, virtuvę ir kambarį jungiančių šliuzų ilgainiui buvo atsiskaityta, tačiau pereinamieji kambariai buvo projektuojami iki aštunto ar net devinto dešimtmečio. Gyventojų nepasitenkinimas vienais ar kitais techniniais sprendimais buvo traktuojamas kaip senų tradicijų išsikibimas. Ir užuot keitus standartinius projektus pagal gyventojų pageidavimus, buvo mestos didžiulės pajėgos į nuomonės formavimą, siekiant pakeisti gyventojų skonį kaip neatitinkantį modernios visuomenės tendencijų.

Ženkliai pakitus statomų namų bei butų erdvei ir tūriui, reikėjo ieškoti naujų baldų „sprendimų“. Spinta,

Pagal 1960 m. projektus taip turėtų atrodyti butas su apstatymu. Iš žurnalo *Tarybinė moteris* (1960, nr. 1, p. 1)

kuri tilpo į „buržuazinį, miesčionišką“ butą aukštomis lubomis, nei tilpo, nei tiko naujiems, standartiniams mažagabaričiams butams. Baldai, lyginant su praėjusiais dešimtmečiais, akivaizdžiai sumažėjo, tapo lengvesni ir svoriu, ir konstrukcija.

Peržiūrėjus archyvuose saugomas šešto aštunto dešimtmečių buities fotografijas bei iliustracijas spaudoje, pastebima aiški baldų „modernėjimo“ tendencija. Dideles

drabužių spintas keičia lakoniškos formos „gamyklinės“ spintos bei žemi stelažiniai stalčiai ar lentynos. Naujo tipo baldų poreikis buvo motyvuojamas pirmiausia ideologiškai. Antai baldų formų mažėjimo tendencija buvo interpretuojama kaip žmogiškojo mastelio įvedimas į buitį⁴³ arba teigiama, kad bute turi vyrauti žmogus, o visi daiktai turėtų būti žemesni už žiūrėjimo aukštį⁴⁴.

Naujo tipo baldų „integravimas“ bei populiarinimas pasireiškė ir itin aktyvia estetinė propaganda, nuolat kartojant, kad interjero požiūriu butas yra erdvesnis

Šaldytuvas „Snaigė“. 1974. Iš baldų įmonių susivienijimo „Vilnius“ reklaminio leidinio (Vilnius, 1974)

ir gražesnis tada, kai apstatytas neaukštais baldais ir jais neperkrautas⁴⁵. Naujo tipo, estetiškai ir ideologiškai epochos reikalavimus atitinkančių baldų propagavimą lydėjo „ne modernių“ ir „atgyvenusių“ baldų kritika, pagrįsta ne tik skonio kategorijomis. 1958 m. išleistame *Šeiminkės vadove* teigiama, kad baldų formą ir išvaizdą nulemia jų paskirtis, praktiškumas ir higienos reikalavimai. Modernūs baldai yra tiesių arba lenktų linijų, be dekoratyvinių pagražinimų ir atbrailų, kuriose galėtų rinktis dulkės. Kolonėlėmis, pjaustiniais ir paausšinimais pagražinti baldai visiškai neatitinkantys dabartinio žmogaus praktiškų ir estetinių reikmių. Prie modernios architektūros reikia praktiškų, paprastų baldų, kurių visas grožis – proporci-

⁴³ A. Stapulionis, „Kas svarbiausia interjere“, in: *Tarybinė moteris*, 1963, nr. 5, p. 19.

⁴⁴ R. Songailaitė, „Kas puošia butą“, in: *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 11, p. 19.

⁴⁵ Feliksas Vitas, Juozas Baršauskas, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁶ *Šeiminkės vadovas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 15.

⁴⁷ TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir

jos, linijos, konstrukcija bei medžio sluoksnių raštas⁴⁶.

Visuomenei žengiant į naują gyvenimo etapą, *šiuolaikiškumas* tampa tarsi aksioma – „šiuolaikinė architektūra“, „šiuolaikinis žmogus“, „šiuolaikinis butas“, „šiuolaikiniai baldai“. Pabrėžiama, kad brangiai kainuojančios detalės teikia namams archaišką išvaizdą, taigi neatitinka svarbiausio – šiuolaikiškumo kriterijaus⁴⁷. Suprantama, kad maži butai ir ribota gyvenamoji erdvė išties natūraliai sąlygojo daugiafunkcinių, transformuojamų, sulankstomų baldų poreikį. Gyvenamajam kambariui atliekant svečių, darbo, o kartais ir miegamojo kambario funkcijas, atsiranda ir paplinta tokie baldai kaip sofa-lova, spinta-lova, spinta-stalas etc.

Standartizacijos ir modernizacijos amžiuje intensyviai plečiantis chemijos pramonei atitinkamai išpopuliarėja plastmasės gaminiai. Septinto dešimtmečio pradžioje plastmasiniai indai ar net baldai laikomi „modernumo“ ženklu⁴⁸. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, kur chemijos pramonei buvo skiriama ypač daug dėmesio, 1959 m. išleidžiama studija *Chemija sukuria grožį*, kur suformuluojama nuostata, kad plastmasės ir sintetinių medžiagų naudojimas, taip pat automatizacija, mechanizacija ir „taikus“ branduolinės galios panaudojimas reiškia technologijos revoliuciją, užbaigiančią kapitalistinį gamybos būdą⁴⁹. Tos pačios idėjos, tegul ir ne taip kategoriškai, buvo atkartojamos visoje SSRS baldų ir indų pramonėje. Kritikuojamas siekis sintetinėmis medžiagomis imituoti natūralias – plastmasė, imituojanti medį ar akmenį, nėra gražu. Rekomenduojama palikti tikrąjį chemijos grožį⁵⁰.

Peržvelgus gausią ikonografinę medžiagą, ideologinius bei specializuotus šaltinius matyti, kad „naujojo žmogaus“ kūrimo kampanija itin aktyviai rėmėsi gyvenamosios erdvės kontroliavimo idėja. Tačiau absoliuti standartizacija ir masinė gamyba, kartu ir pastanga unifikuoti žmonių gyvenimo sąlygas palyginti greitai sulaukė kritikos dėl savo „beveidiškumo“ ir nesitaikymo prie individualių poreikių.

„KLASIKOS“ REABILITACIJA IR GYVENAMOSIOS ERDVĖS INDIVIDUALIZACIJA

1964 m. valdžią pagal „lenininius kolektyvinio vadovavimo principus“ perėmus Leonidui Brežnevui ir „grupei draugų“, prasidėjo laikotarpis, istoriografijo-

stavybos nesąjaukumų pašalinimo“, p. 1.

⁴⁸ R. Barzda, „Plastmasės amžius virtuvėje“, in: *Tarybinė moteris*, priedas *Pagrاندukas*, 1970, nr. 12, p. 13.

⁴⁹ Raymond G. Stokes, „Plastics and new society: The German Democratic Republic in the 1950s and 1960s“, in: *Style and socialism: Modernity and Material culture in Post-War Eastern Europe*, Oxford, New York: Oxford Publishers, 2000, p. 65.

⁵⁰ Albertas Cibas, *op. cit.*, p. 1–4.

je dažnai įvardijamas „sąstingiu“. Tačiau tradiciškai ši metafora taikoma politinei ir ekonominei situacijai nusakyti, turint omenyje sustojusį pramonės augimą ir senstančią, bet valdžios neužleidžiančią valdančiąją partijos viršūnę. Tačiau kalbant apie gyvenamosios erdvės formavimosi tendencijas, pastebėtina veikiau „atlydis“ ar „atoslūgis“, kad pamažu atsakyta intensyviai propaguoti „naujo piliečio“ kūrimą bei tobulo gyvenamosios erdvės modelio konstravimą. Sovietų valdžios kišimasis į gyvenamosios aplinkos estetiką minimalizavosi arba visai nunyko. Tai buvo palikta savieigai, dailininkų ir architektų, o ne tiesioginei socialinės politikos koncepcijai.

Politikos atsitraukimas nuo buities yra tik viena priežastis, paaiškinanti ryškų estetinį ir ideologinį gyvenamosios erdvės konstravimo principų pokytį aštuntame dešimtmetyje. Architektas Rimvydas Glinskis yra pastebėjęs, kad Lietuvoje socrealistinių kūrinių labai sumažėjo po 1973 m. Šį laisvėjimą, pasak architekto, galėjo nulemti tai, kad tuo metu į viešumą išėjo nauja menininkų karta, jau nepažinusi represijų baimės⁵¹. Šių dviejų veiksnių kombinacija septinto dešimtmečio pabaigoje sąlygoja ryškias permainas buities ir interjerų kūrimo srityje.

Interjerų kūrėjams jaučiantis laisviau, ėmė daugėti unikalių, nestandartizuotų gyvenamųjų erdvių. Pasirodo straipsnių „reabilituojančių“ istorinius baldus moderniam interjere⁵², kurie esą neprieštarauja šiuolaikinei gyvensenai bei suteikia būstui jaukumo. Kiek vėliau prasideda serijinio, masinės gamybos „meno“ kritika. Jis imamas traktuoti kaip bedvasis, nuobodus, nesuteikiantis namams šilumos ir jaukumo. Svarbiausia, kad pamažu išnyksta tiesioginės, primygtinės rekomendacijos, kaip privalo atrodyti gyvenamoji erdvė. Periodikoje neberasime raginimų kovoti prieš „miesčioniškumą“, „beskonybę“, siekti modernaus funkcionalumo. Dažniausiai publikuojami tik ūkinio-rekomendacinio pobūdžio straipsniai, patariantys kaip geriau dažyti sienas ar sukabinti paveikslus.

Nors paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos egzistavimo metais daugiau kaip 70% LSSR naujakurių gaudavo butus tipiniuose stambiaploškiuose namuose⁵³, randasi naujas požiūris ir siekiamybė interjerų kūrime – individualumo išraiška. Apibendrinant aštunto ir devinto dešimtmečio publikacijas būsto estetikos klausimais, fiksuotina tendencija butą traktuoti kaip jame gyvenančių asmenų gyvenamosios ir pomėgių raiškos erdvę, o ne kaip tikslų socialinės sistemos atspindį. Reabilituo-

jami rankdarbiai ir panašios buities detalės⁵⁴, anksčiau tiesmukai vadintos „miesčioniškomis buržuazinėmis atgyvenomis“, o siūlant ieškoti individualaus interjero, kritikuojama bet koki individualumą panaikinanti visuotinės standartizacijos iliuzija⁵⁵.

Pamažu imama „leisti“ ar net skatinti pertvarkyti butus pagal savo poreikius bei estetinius prioritetus. Tai apima ne tik baldų perstatymą ar perdarymą, bet ir buto struktūros keitimą. 1980 m. specializuotoje spaudoje atsiranda patarimai-rekomendacijos, kaip pertvarti pereinamus kambarius, t. y. pakeisti standartinio planavimo butą, padaryti jį savitą, unikalų ir pritaikytą šeimnininko poreikiams⁵⁶. Tokie buto pertvarkymai anksčiau buvo traktuojami kaip savavališki ir

Jaukus interjero pavyzdys. 1975. Iš žurnalo *Tarybinė moteris* (1975, nr. 11, antrasis viršelis)

neskoningi iškraipymai, kuriuos reikia kuo efektyviau apriboti.

Architektai bei oficialiosios statybos normos ir taisyklės pabrėžia būtinybę didinti gyvenamąjį plotą ir užtikrinti kuo didesnę komfortą naujų namų gyventojams. Komforto kūrimas, apimantis ne tik gyvenamųjų

⁵¹ Rimvydas Glinskis, „Ar Lietuvos meno istorijoje rasime vietos socrealizmui?“, in: *Literatūra ir menas*, 1995-10-21, p. 3.

⁵² D. Obelieničūtė, „Grožio beiškant“, in: *Tarybinė moteris*, priedas *Pagrandukas*, 1972, nr. 10, p. 11.

⁵³ Antanas Deveikis, „Koks mūsų butas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, nr. 8, p. 22–23.

⁵⁴ „Rankdarbiai“, in: *Tarybinė moteris*, 1972, nr. 8, p. 19; R. Ratkutė, „Servetėlės“, in: *Tarybinė moteris*, 1982, nr. 11, p. 12–13.

⁵⁵ D. Juchnevičiūtė, „Mūsų butas“, in: *Kultūros barai*, 1968, nr. 2 (38), p. 62–63.

⁵⁶ Gediminas Gruzdis, „Kaip pertvarti pereinamus kambarius“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, nr. 3, p. 26.

ir pagalbinių patalpų didėjimą ir funkcionalų išplėtimą, bet ir pastatų garso izoliaciją, tampa nauja pagrindine projektavimo idėjine ašimi, pakeitusia Chruščiovo politikos moto „kuo daugiau ir kuo pigiau“.

Projektuojant naujus namus ir butus atspirties tašku tampa šeimos, ten gyvenančių žmonių poreikiai⁵⁷. Akivaizdžiai pasikeičia ir oficiali butų politikos linija. Chruščiovo metais paleistą frazę „Kiekviena šeima turės butą“ (nepaisant kokybės, funkcionalumo ir patogumo) paskutiniaisiais dešimtmečiais pakeičia planai, kad ateityje buto kambarių skaičius turės viršyti gyventojų skaičių⁵⁸.

Nesėkmingu socialiniu eksperimentu pripažįstama prieš dešimtmetį deklaruota utopija, kad virtuvės ilgai nei išnyks iš šeimos gyvenimo ir jas visiškai pakeis komunalinio ūkio įmonės. Naujai konstruojamame šiuolaikinės visuomenės modelyje virtuvė imama traktuoti kaip svarbus buto elementas⁵⁹. Miestų statybos projektavimo instituto Tipinio projektavimo skyriaus parengti 1971–1975 m. numatytų gyvenamųjų namų projektai akivaizdžiai skiriasi nuo ankstesnių. Baldų pramonėje tam tikra prasme „reabilituotas“ amžiaus pradžios menas, stilistiniai sprendimai ir baldų funkcijos ženklino naują etapą oficialiajame „visuomenės“, „šeimos“, „moters“ sąvokų bei jomis ženklinamų sociokultūrinių reiškinių vertinime. Lietuvos baldų kombinuose projektuojami tualetiniai staliukai su dideliais, dažnai trigubais lankstomais veidrodžiais tiesiogiai paneigia praėjusio dešimtmečio moters „numoteriškėjimo“ ir „komunizmo statytojos“, kuriai nereikalingi moteriškumą skatinantys atributai ir aksesuarai, deklaracijas.

METAI, NEBEPAKEITĘ BUITIES

Po Brežnevo mirties, ypač prasidėjus Michailo Gorbačiovo perestrojkai, būsto ir gyvenamosios erdvės koncepcijos pokyčių, nei iš dokumentų, nei iš publicistikos ar ikonografijos nepastebėta. Galima kalbėti apie naujas, postmodernios architektūros tendencijas visuomeninės paskirties architektūroje bei stilistiniuose architektūros principuose⁶⁰, tačiau buties planavime ir projektavime paskutiniaisiais sovietų valdžios metais nevyko jokių pastebimesnių permainų.

Ar tai reiškia, kad privataus gyvenimo sąranga aps-

kritai tapo nebe priklausoma nuo politikos „kurso“ pokyčių? Iš jau aptartų ir išskirtų buties stilistinių, estетinių ir ideologinių lūžių galima teigti, kad permainos, tiesiogiai paliečiančios privačios erdvės konstravimą, sutapdavo su realiais (valdžios įtvirtinimas), o ne formaliais (genseko mirtis) politinės konjunktūros pokyčiais. Antai žymusis nutarimas „dėl nesaikingumų pašalinimo“ priimtas bemaž pačiose „lūžinio“ SSKP XX suvažiavimo išvakarėse, o nauji estetiniai ir ideologiniai principai intensyviai pradėti taikyti butyje tik šešto dešimtmečio pabaigoje, Chruščiovui sutriuškinus ir Molotovo, Malenkovo, Kaganovičiaus grupuotę, ir įtvirtinus vienvaldystę. Panaši tendencija matyti ir modernizmo-funkcionalizmo nunykime bei laisvių plitime gyvenamosios erdvės planavimo ir konstravimo srityse, prasidėjusiam tuo metu, kai Brežnevas ir „aparatchikai“ nustūmė nuo valdžios svertų Šelepina ir Podgorną bei pažaboję „reformatorišką“ Kosyginą, taip užtikrinami visapusį stabilumą.

Ši „formulė“, žinoma, sąlyginė: „buties klausimas“ komunistams tikrai nebuvo svarbiausias, tačiau vieno ar kitoks valdžios įtvirtinimas negalėjo nepaveikti ir „plačiųjų gyventojų sluoksnių“ kasdienybės. Remiantis šia prielaida galima tarti, kad paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo metais akivaizdžių pokyčių gyvenamosios erdvės konstravimo srityje nebūta kaip tik todėl, kad politinė stabilizacija taip ir neįvyko, o reformų svyravimas tarp „viršūnių suveržimo“ ir „apačių atpalaidavimo“ pasireiškė ne tik *deficito* normalizacija (kokios dar buties permainos, kai griebiamas viskas, kas gaunama?!), bet iš tiesų realiu sovietų režimo liovimusi kryptingai viena ar kita linkme formuoti privataus gyvenimo sferą.

Prisimenant pradžioje paminėtus šūkius – „Kas vyksta už namų durų, tegul ir lieka už durų“ bei „Buitis – ne privatus reikalas“ – galima teigti, kad pastarasis šūkis pralaimėjo ideologinę dvikovą. Neneigiant laisvėjimo, individualizacijos bei demokratizacijos procesų poveikio, galima numanyti, kad šį pralaimėjimą nulėmė ir tai, kad didžiajai sovietinės visuomenės daliai asmeninė gerovė, patogumas ir individualūs norai poreikių piramidėje aiškiai nusvėrė įpratimą būti socialistinės sistemos aparate saugiai besisukančiu sraigtelium. ❧

⁵⁷ Vidas Sergelis, „Išeities taškas butui projektuoti – šeimos poreikiai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, nr. 5, p. 6.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁹ Eugenijus Umbražiūnas, „Virtuvė – ar patogi“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, nr. 2, p. 24–25.

⁶⁰ Tokios tendencijos iškeltos daktaro disertacijoje: Vaidas Petrulis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje: Stilistinė raida ir sociokultūriniai kontekstai*, Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.

MENO KŪRINYS IR ISTORIJA: ŽINOJIMAS, MATYMAS, VAIZDAVIMAS

Tojana Račiūnaitė

2007 m. Varšuvoje vykusioje personalinėje Billo Viola parodoje buvo demonstruojamas video kūrinys „Apsilankymas“ (1995), – paties Niujorko menininko teigimu, inspiruotas italų manieristo Jacopo Pontormo paveikslu *Vizitazione* (1528–1529)¹. Pritemdytos salės sienoje projektuojamas video vaizdas atveria ryškiai saulės nutviekstą gatvelę, kurioje stovi ir šnekasi dvi moterys, po kiek išžestų akimirku prie jų prieina trečioji. Kartu su jos pasirodymu pakyla vėjas, viena iš stovinčiųjų atpažįsta atėjusiąją ir džiaugsmingai tiesia rankas pasisveikinimui, moterys apsikabina. Vaizdas juda labai lėtai (keturiasdešimt penkios filmuotos sekundės žiūrovui pateikiamos per dešimt minučių), todėl atrodo labai pakilus, reikšmingas ir labai švelnus, plastiškas. Tuo tarpu girdimi patys subtiliausi garsai: žingsniai, vėjas, plazdančių drabužių šiugždesys, kvėpavimas ir galiausiai – dar negimusio kūdikio širdies virpesiai. Jokio teksto, jokio pasakojimo. Disponuojama vien žiūrovo žinojimu. Būtent stebėtojas sujungia reginį su Evangelijoje aprašyta Marijos Apsilankymo pas Elzbieta istorija (*Lk* 1, 39–45). Be šio žinojimo būtų matomas vien jusliškėmis *mikro-makro* struktūromis žaidžiantis reginys. Žinojimas matymą pakeičia, jis tada vaizde gali atpažinti ir net išgyventi vaizduojamą istoriją.

Tačiau čia mes kalbėsime ne apie tai, kaip meno kūriniai pasakoja ar nutyli istorijas. Ir ne apie tai, kaip jie gimsta iš istorijų, kaip antai istoriniai (žanro prasme) paveikslai. Susitelkime į *meno kūrinių reprezentacijas*, jų funkcionavimo būdus *istorijos kultūroje*. Čia reikia stabtelėti prie sąvokų. Pirmiausiai, kas yra „meno kūrinių

reprezentacijos“? „Prezentacija“ (lot. *praesentatio*) – pateikimas, pareiškimas, kartu tam tikras esaties padauginimas. Re-representacija – tam tikro buvimo ar reikšmės produkavimas per kalbą, diskursą ar vaizdą. Pats meno kūrinys yra tikrovės reprezentacija, o meno kūrinio reprezentacija – tai „reprezentacijos reprezentacija“².

Anot Hanso Beltingo, „dailės istorikas ar kritikas reprodukuoja meno kūrinių jį aprašydamas. Jis dubliuoja ar išsaugo kūrinio reprezentacinius aktus, jo vizualines kokybes transformuodamas į teksto vizualines struktūras“³. Reprodukavimas šiuo požiūriu – tai imitavimo, mėgdžiojimo atitikmuo. Tai aristoteliškai suprastas *mimesis*, skirtingai nuo platoniškosios sampratos reiškiantis tarpininkavimą tarp kalbos ir pasaulio, tarp prasmės ir pasaulio. *Mimesis* Aristotelio apmąstymo plotmėje – tai savita žiūrėjimo ir rodymo mašina, procesas, per kurį empirinė pasaulio duotis padaroma pažinia, vos tik ji reprezentuojama⁴. Aristotelio *Poetikoje* šis tarpininkavimas dar vadinamas reprezentavimu, o meninė kūryba suprantama kaip reprezentacija. Šio žodžio priešdėlis suponuoja ne pakartojimą, o iš esmės antrinį pateikimą, todėl labai tinka meno istorijos praktikos – meno kūrinio analizės apmąstymui.

Kita sąvoka – „istorijos kultūra“ – perimta iš Jørno Rūseno *Istorikos*. Straipsnyje „Apie istorijos regimumą“ Rūsenas kelia santykio su praeitimi juslinio stebėjimo aplinkybėmis klausimą. Šiuo požiūriu jis aptaria istorinių veikalų iliustravimo, istorijos relikto pateikimo muziejuose tendencijas, istorinių įvykių interpreta-

TOJANA RAČIŪNAITĖ (g. 1967) – meno istorikė, hum. m. dr., Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto direktorė, tyrinėja LDK bažnytinę dailę, atvaizdo teoriją. Monografijos *Vizijos ir atvaizdai: Basijų karmelitų palikimas* (2003) autorė, studijos *Gyvas žodis gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslas faksimilė, vertimas ir studija* (2009) sudarytoja ir viena iš autorių. Skelbiamas tekstas parengtas pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos istorikų II suvažiavime 2009 m. rugsėjį.

¹ Bill Viola, *Zaceta Narodowa Galeria Sztuki. Katalog / Catalogue*, ed. by M. Brewińska, 2007, p. 14.

² Tojana Račiūnaitė, „Reprezentacija ir meno istorijos pabaiga“, in: *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006: Lietuvos dailės istorikų draugijos mokslinis-informacinis leidinys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 7–13.

³ Hans Belting, *The end of History of Art?* Translated by Christopher S. Wood, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987, p. 10.

⁴ Gérard Dessons, *Poetikos įvadas: Literatūros teorijų apžvalga*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 27.

cijas televizijos laidoje, kino filmuose ir pan., visa tai vadinamas „istorijos kultūra“⁵.

Čia klausimą kiek susiaurinsime ir kartu komplikuosime. Viena vertus, mūsų akiratin pakliūna meno kūrybinių *vizualinės reprezentacijos*, iliustruojančios „istorijas“: tai fotografiniai-techniniai paminklų ir dailės kūrybinių atvaizdai, įsiterpiančys į pasakojimus ar savarankiškai būvantys šalia jų. Kita vertus, meno kūrybinių reprezentacijos samprata apima ir žodinius pasakojimus apie išlikusius ir neišlikusius dailės kūrybinius, žodines meno kūrybinių vizualumo ekspozicijas, randamas ne tik meno, bet ir politinėse istorijose, religinio pobūdžio tekstuose⁶. Tai *verbalinės* meno kūrybinių *reprezentacijos*, perteikiančios ir apmąstančios juslinio stebėjimo patirtį. Pasakojimo fiksuojama, „atkuriama“ aplinkybė čia jau tampa vizualinės patirties istorija. Ir vienu, ir

⁵ Jörn Rüsen, *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, sudarytojas Zenonas Norkus, iš vokiečių kalbos vertė Arūnas Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 359–377.

⁶ Tai du labai skirtingi lygmenys, kuriuos paradoksaliai leido sujungti ir šio straipsnio autorės pastarųjų metų gyvenimo aktualijos bei interesai (meno kūrybinių reprezentacijų vizualinis funkcionavimas istorijose – aktualija, o meno kūrybinių aprašymai senuosiuose XVII–XVIII a. tekstuose – mokslinio tyrimo interesas).

kitu atveju svarstysime *ne tiesiogini*, bet tam tikromis priemonėmis *atkurtą* meno kūrybinių regimumą, klausdami ką jis veikia ir kaip veikia istorijoje, ko iš pačios istorijos reikalauja, kokias jos strategijas provokuoja.

Yra tapę įprasta meno kūrybinių reprodukcijomis iliustruoti „istorijas“. Pasak Jolitos Mulevičiūtės, šis istorinės ikonofilijos laikotarpis pas mus prasidėjo 1999 m., kai pasirodė knyga *Lietuva: Praeitis, kultūra, dabartis*⁷. Anot dailėtyrininkės, „šis monumentalus formato spaudinis tapo pirmuoju radikaliu mėginimu paversti fotografijas ir dailės kūrybinių reprodukcijas reikšminga istorinio naratyvo dalimi, t. y. vaizdą pagal svarbą prilyginti rašytiniam tekstui“⁸. Raiškūs ir vėlesni pavyzdžiai: 2001 m. išleista *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*⁹, o ypač 2005 m.

⁷ *Lietuva: Praeitis, kultūra, dabartis*, sudarytojas Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

⁸ Jolita Mulevičiūtė, „Vaizduojant istoriją“, in: *Lietuvos dailės istorikų draugijos biuletenis 2006*, p. 48.

⁹ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001.

Bill Viola. The Greeting. 1995. Videofilmo fragmentas

Jacopo da Pontorno (Jacopo Carucci). Apsilankymas. 1528–1529. Medis, aliejus

pasirodžiusi Alfredo Bumblausko parengta *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*¹⁰. Tai ne tik skaitymui, bet ir apžiūrinėjimui, savarankiškam atvaizdų tyrimui skirti veikalai, kur iliustracijos kaip savaime kalbantys šaltiniai kuria savarankišką vizualinį diskursą. Minėtuose veikaluose kai kurios iliustracijos liudija faktus, nurodo neaprašytus, bet egzistuojančius kultūros istorijos reiškinius. Atitinkamoje kaimynystėje gerai pažįstamas kūrinys gali būti naujai „atrandamas“, reprodukuojamas jis išryškėja, „priartėja“, pasirodo nepastebėtos ar neįsimintos jo savybės. Dailės kūrinio publikavimas leidinyje, ypač pirminis „paskelbimas“, sakytum, yra jo vertybinės legitimacijos aktas. Būti mačiusiam meno kūrinį viena, bet pateikti jo fotografinę fiksaciją (to matymo-žinojimo fizinį liudijimą) – jau kita: nufotografuotas paminklas – tarsi pasisavintas, „turimas“ (neatsitiktinai nufilmavę fragmentą operatoriai ir režisieriai sako „turim!“). Fotografinės ar skaitmeninės kopijos liudija, kad jų fiksuojami objektai yra tam tikro žmogaus ar žmonių grupės pažinti arba žinomi, išskirti kaip vertingi. Galima sakyti, kad fotografinis fiksavimas yra vertybinis aktas. Kaip ir pats iliustracijų publikavimas tarsi liudija leidyklos ar autoriaus atskiram leidiniui naudotą (o gal ir visam laikui įsigytą) kapitalą. Kita vertus, vaizdų publikavimas liudija ir kompetenciją, ką, žinoma, dar turi patvirtinti ir tinkamas („laiku ir vietoje“) fotografijos panaudojimas paisant santykio tekstu ir fiziniu knygos „kūnu“¹¹. Kita vertus, istorinių veikalų leidyba ne tik iškelia, parodo, bet ir nudėvi meno kūrinius. „Keliaudami“ iš knygos į knygą, net ir kokybiškų reprodukcijų pavidalu, jie tarsi „išblunka“, tampa nebeįdomūs, „bepalviai“... Daug sykių matytas dalykas tampa nebepamatomas (matomas tik kaip pažįstamas ženklas-ikona). Visų šių procesų ir tendencijų ištakoje randame paties meno kūrinio ir mechaninės-fotografinės reprodukcijos santykio klausimą. Anot Walterio Benjamino, „meno kūrinys iš principo visada buvo reprodukuojamas. Žmogaus sukurti artefaktai nuo seno buvo žmogaus imituojami“¹², tačiau „mechaninė-fotografinė meno kūrinio reprodukcija atstovauja kažkam visiškai naujam“¹³ – naujai dokumentiško imitavimo kokybei, naujai „tiesos iliuzijai“ ir „tiesos magijai“.

Net ir pati geriausia, tiksliausia meno kūrinio reprodukcija turi vieną pamatinį trūkumą: unikalaus egzistavimo atitinkamoje vietoje atitinkamu laiku stoką¹⁴. Taip pat ištisas klodas meno kūrinio patirties aspektų (fiziškai juntamos kūrinio medžiagos savybės, pa-

viršiaus faktūros, jo „šiltumas“ ar „šaltumas“, kvapas, vadinamoji „laiko patina“), – visa tai, ką Walteris Benjaminas vadina „kūrinio aura“, – lieka už techninės reprodukcijos ribų¹⁵. Reprodukcijos technika atskiria meno kūrinį nuo jį supančios aplinkos, jį emancipuoja. Savarankiškos kūrinio kopijos, „atsiplėšusios“ nuo ori-

Jan Bulhak. Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus katedroje. 1913. Fotografija. Iš Jano Bulhako knygos *Šviesos estetika* (Vilnius, 2008)

ginalo gali keliauti, patekdamos į įvairiausius kontekstus. Reprodukcijos fakto akivaizdoje nebekyla meno kūrinio autentiškumo klausimas (tai, kad paveikslas ar statula yra reprodukuoti), tačiau atsiranda kitas – pačios reprodukcijos autentiškumo, jos autorystės klausimas (Arūno Baltėno ar Vytauto Balčyčio, Gintauto Trimako ar Kęstučio Stoškaus ir t. t.). Vyksta savitas santykio [referencijos], stebėjimo ir stebėtojo kultas¹⁶,

minklų litografijas.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Walter Benjamin, „The work of art and mechanical reproduction“, in: *Art in modern culture: An anthology of critical texts*, edited by Francis Frascina and Jonathan Harris, London: Phaidon, 1992, p. 298.

¹⁵ *Ibid.*, p. 299.

¹⁶ Žr. Andre Rouillè, *Fotografija: Między dokumentem a sztuką współczesną*, Kraków: Universitas, 2007, p. 74–79.

¹⁰ Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.

¹¹ Jolita Mulevičiūtė minėtame straipsnyje teigė, kad didžiausią pavojų kelia „perdėm laisvas elgesys su iliustracijomis, nuvertinantis paties teksto vaidmenį leidinyje ir pataikaujantis knygų vartotojui“ (Jolita Mulevičiūtė, *op. cit.*, p. 48).

¹² Čia galime prisiminti grafines meno kūrinių kopijas, nuo XVI a. sudariusias ištisus albumus, taip pat populiarias XIX a. architektūros pa-

begaliniai bandymai tą patį objektą fiksuoti ir pateikti taip, kaip tai dar nebuvo padaryta.

Nuo pat savo atsiradimo fotografija ne tik fiksuoja tikrovę, bet ir neišvengiamai turi „rūpintis“ savo ekspresinėmis ypatybėmis. Dar 1931 m. A. Brodowiczius rašė apie fotografams būtiną žinojimą, kaip „linijomis ar tonais sukompnuoti atvaizdą, kaip atskirti pagrindinį motyvą nuo atsitiktinių detalių, kaip operuoti dėmėmis ir pustoniais ar įvaldyti šviesokaitą [...], kaip tiems reikalavimams pajungti negyva technika, optika ir fotografijos chemija“. Visa tai Brodowiczius vadina „estetikos mokslu“, kuris „lyg vožtuvas saugo fotografą nuo aklumo ir niekdirbystės“¹⁷.

Kūrinio matymo opero fotoaparato objektyvą aplinkybės ir fiksavimo tikslas sąlygoja jo reprezentacijos pobūdį. Profesionalus fotografas dažnai klausia „kas turi šiame objekte matytis?“, „dėl ko fotografuojama?“ Klausimą „dėl ko fotografuojama?“ galima perkelti ir į meno kūrinio aprašymo sferą. Kodėl rašai apie paveikslą? Ką tame paveiksle aprašai?¹⁸ Tačiau meno kūrinio ar paminklo reprezentacijos sąlygoja ne tik reprezentuojančiųjų sąmoningai nusistatyti tikslai ir metodai, bet ir neišvengiamai visa gaubiantis laikotarpis, jo skonis, vertės, matymo ir suvokimo būdai. Tai paliudija dvi skirtingo pobūdžio to paties paminklo reprezentacijos: Jano Bułhako Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčios interjero fotografija ir žodinis jos atitikmuo – Mikalojaus Vorobjovo *Vilniaus mene* pateiktas minėtos koplyčios aprašymas:

Iš kupolo srovėmis tekanti minkšta šviesa išryškina nuostabiai puikų reginį, kuriame tamsūs ir spalvoti sienų marmurai yra suderinti su spalvingu freskų pasauliu, puošniu lipdytinių reljefų šviesoraščiu, žibančiu statulų ir sarkofago sidabru.¹⁹

Vizualinė ir verbalinė paminklo reprezentacijos ne tik pasižymi turinio bendrybe, kalba apie tą patį objektą,

¹⁷ Jan Bułhak, *Šviesos estetika. Fotografikos pagrindai*, iš lenkų kalbos vertė Stanislovas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 69.

¹⁸ Pavyzdžiui, portretą galima aprašyti vien dėl jame pavaizduoto asmens, jo biografijos ar istorinės reikšmės, tačiau jį galima analizuoti ir dėl jį sukūrusio autoriaus svarbos, pačios tapybos stiliaus, epochą,

bet ir demonstruoja estetinio pobūdžio matymo-vaizdavimo giminingumą: čia nėra tikslios ir dalykiškos paminklo vidaus erdvės ekspozicijos, tik pats svaigus šviesos akinamo regėjimo, būsenos vaizdas, grynas įspūdis.

Meno kūrinio reprezentacijos, perteikdamos vieną juslinę informaciją, apgaubia ją kita, savo laikotarpiui aktuali „laiko ir erdvės“ informacija. Taip praeities tekstai apie kūrinis liudija jų matymo, žinojimo istoriją. Jie vaizduoja kūrinis tam tikru stiliumi, tam tikram metui ir atitinkamai aplinkai būdingu būdu. Tačiau ar nėra atvaizdų matyme visa persmelkiančių, belaikių elementų? Otto Pächtas cituoja XII a. Anglijos karaliaus Henriko II pasiuntinio, vyskupo Geraldo Velšiečio VIII a. evangelijos iliuminacijos aprašymą:

Šioje knygoje tu gali regėti atkartotą dieviškos didybės veidą, taip pat *mysticas Evangelistarum* formas, t. y. evangelistų simbolius, „erelį, veršį, žmogaus veidą ar liūto nasrus tai su šešiais, tai su keturiais, tai tik su dviem sparnais [...]. Jei į tuos atvaizdus pažvelgsi tik paviršutinišku žvilgsniu ir žiūrėsi į juos įprastai, o ne ypač įdėmiai, matysi tik teplionę, veikiau dėmes nei formas; nepastebėsi jokių smulkių detalių ten, kur iš tiesų viskas neregėtai stabilu. Tačiau jei savo akis nutaisysi aštresniam žvilgsniui ir pasi-stengsi prisikasti prie šio kūrinio paslapties, tada išvysi, kokie žavūs ir subtilūs, uždari ir išmoningi yra tie painūs dalykai, taip išmoningai sumazgyti ir supinti, ir tokių šviežių spalvų it šiandien nutapyti, kad nedvejodamas veikiau priskirsi šių kompozicijų sumanymą angelams nei žmogaus protui.²⁰

Interpretacijos metą atspindi specifinės teksto retori-nės figūros: „dieviškos didybės veidas“, „angelų darbas“, tarp eilučių pulsuojanti pakili atmosfera, susižavėjimo jaudulys. Tačiau kitoks, neiįprastas žiūrėjimas, akių nutaisymas aštresniam žvilgsniui – taip sąmoningai paruošta asmeninė optika, leidžianti dėmes ir formas išvysti kaip prasmingą kompoziciją – atrodo universalus, aktualus dalykas. Tokią atvaizdo suvokimo tradiciją aptinkame ir Alberto Vijūko-Koalavičiaus *Lietuvos istorijos įvairenybėse* pateiktuose Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų aprašymuose – vienuose ankstyviausių LDK meno istorijos epizodų. Skyriuje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietos, garsėjančios stebuklų malone“ greta šv. Kazimiero, pal. Juozapato ir pal. Eliziejaus kapų jėzuitų istorikas aprašo ir

asmens socialinę padėtį atspindinčios aprangos ir t. t.

¹⁹ Mikalojus Vorobjovas, *Vilniaus menas*, Vilnius: Vilniaus akademi-jos leidykla, 1997, p. 42.

²⁰ Cit. iš: Otto Pächts, *Metodiniai dailės istorijos praktikos principai*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 9.

stebuklų malone garsėjančius paveikslus, kur pirmiausia nusako atvaizdų dydį, tapybos pobūdį (ant lentos ar skardos tapyta), maniera (lotyniška ar graikiška (ruteniška), o toliau pasakoja apie jų kilmę ir pateikia žymesniųjų stebuklų aprašymus. Pavyzdžiui, apie Trakų Švč. Mergelės atvaizdą Kojalavičius rašo:

Didžiajame šios [Trakų mūrinės] bažnyčios altoriuje yra sūnelį Jėzų laikanti Švenčiausiosios Mergelės paveikslas, graikų papročiu nutapytas ant medinės lentos [...] kitados paveikslas apėmęs visą figūrą (kaip pasakoja prisimenantys), vėliau, kad būtų lengviau pritaikyti naujam altoriui, buvo perpjautas per pusę ir dabar iki pusės tesimato. Paveikslas čia išlikęs nuo Vytauto laikų...²¹

Aprašymą sudaro atvaizdo lokalizacija (kur yra), ikonografija (kas nutapyta), kompleksiškas atvaizdo genezės ir medžiagos apibūdinimas (nes ikonų „graikų papročio“ tapyba dažniausia ir yra tapyba ant medžio lentos), istorinių ir istoriografinių duomenų apie paveikslą nurodymas.

Bene išsamiausiai remdamasis savo pirmtako bazilijonų vienuolio Teodoro Boroviko tekstu²² Kojalavičius aprašė Žirovicų paveikslą:

²¹ *Ibid.*, p. 71.

²² [Teodor Borovik], *Historia albo powiesc zgodliwa o obrazie Przewzystej Panny Marii Żyrowickim-cudownym W.X. L....*, przez oycza Teodora Borowika professa zakonu Bazylego w Wilnie, w drukarni Oycow

Minėtas atvaizdas visas yra akmeninis (kai kuriems atrodo, kad iš jaspio), aukso spalvos, ovalo formos, o jo aukštis nedaug teviršija plotį. Matyti išraižytas atvaizdas, iki juostos vaizduojantis Švenčiausiąją Mergelę, dešine ranka laikantią Sūnų; tik kontūrus jau sunku išžiūrėti, nes ilgalaikių ir dažnų prisilietimų, bučinių ir kabinamų įvairių permaldavimo aukų yra labai nutrintas ir nugludintas. Dažnai skleidžia nepaprastai malonų kvapą, ir ne sykį patirta, kad apsikrėtusiems erezija ar nusidėjusiems mirtina nuodėme dažniausiai regisi visiškai blausus ir lyg uždengtas tamsiu šydu; gi tiems, kurie nėra susitepę sunkesniais nusikaltimais, o ypač priėmusiems Švenčiausiąją Eucharistiją, atrodo mielas ir žavus akiai.²³

Aprašant atvaizdą, pirmiausia nusakoma jo medžiaga, su ja susijusi spalva, paviršius, forma, dydis, nusakomas atvaizdo pobūdis: „išraižytas“. Paskui fiksuojama ikonografija: „vaizduojama Švč. Mergelė Marija, dešine ranka laikanti sūnų“ ir nusakoma tiesioginė žiūrėjimo patirtis – „tik kontūrus jau sunku išžiūrėti“. Galiausiai atskleidžiamas mistinis-emocinis atvaizdo poveikis, patiriamas ne tik regos, bet ir uoslės jusle. Čia reginio kokybė tiesiogiai priklauso nuo regėtojo dvasinio pasirengimo. Paveikslo interpretatorius nuo regi-

Bazilianow przy Cerkwi świętej Trojcy, [Vilnius], 1628, p. 19–20.

²³ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 76.

Raffaello Santi. Madonna della Sedia. 1514–1515. Medis, aliejus

Raffaello Santi. Madonna della Sedia. XIX a. Vario graviūra (A. H. Payne sc.)

mųjų, fizinių dalykų kuo natūraliausiai pereina prie žinojimo sferai priklausančios, atvaizdo akivaizdoje atsiveriančios žmonių dvasinės patirties.

Dailės istorikai tokius „istorinius“ atvaizdų aprašymus cituoja kaip savalaikius meno kūrinų suvokimo liudijimus. Laiko nuotolis juos padaro neįkainojamai vertingais ir nepamainomais radiniais. Jokia naujaušia Žirovių Marijos paveikslo analizė savo istorine verte nepranoks XVII a. aprašymo. Minėtų stebuklingųjų atvaizdų atveju žodiniai jų poveikio aprašymai egzistuoja tarsi verbaliniai atvaizdų „rėmai“, be kurių garšieji atvaizdai tiesiog stokatų santykio su savo vieta ir laiku, liktų nesuprasti ir neperskaityti.

Meno kūrinio²⁴ nebeįmanoma aprašyti vien kaip asmenišką matymo patirties. Būtina atskleisti, kaip jis buvo matomas ir interpretuojamas anksčiau. Taigi dailės istoriko tyrimo objektai – ne tik patys meno kūriniai, bet ir požiūriai į juos, kitų regėjimo patirtys ir jų reprezentacijos arba kūrinų žinojimo, matymo ir vaizdavimo istorijos. Kita vertus, užsiimant reprezentacijomis slopsta tiesioginio asmeninio „įsijautimo“ į kūrinio plastinę kalbą drąsa, visą kūrybinę energiją nukreipiant į pačių reprezentacijų rinkimo, atrinkimo, tarpusavio kombinavimo, derinimo ir sluoksnavimo praktiką arba savitą režisūrinę veiklą.

Otto Pächtas pastebi, jog skaitydami žodinių tekstų galime nesitapatinti su jo turiniu, tačiau „skaitydami [akimis] meno kūrinį mes negalime neįsijauti į jį“²⁵, matydami, sekdami ir aprašydami paveikslo ar skulptūros plastinę kalbą, turime perimti autoriaus žiūrą, atlikti antrinio vaizdavimo, savito mėgdžiojimo ar reprezentavimo praktiką. Tai atliko ir mūsų cituotas XII a. anglų vyskupas Geraldas, tuo užsiima ir dabartiniai meno istorikai. *Netiesioginis*, bet tam tikromis priemonėmis *atkurtas* meno kūrinio regimumas reikalauja ne tik žinojimo, kurį galima papasakoti, bet ir akies darbo – matymo, kurį galima tik pavaizduoti.

Manyčiau, kad šis akies darbas turėtų atsispindėti ne tik dailės kūrinų reprezentacijose, bet ir jas gubiančiose struktūrose – leidiniuose, filmuose ir pan. Iliustruota knyga – tai tam tikra skaitytojui sudaryta

erdvė, kuria jis gali laisvai „keliauti“, judėdamas nuo vaizdo prie teksto, gali nuosekliai ir lėtai judėti pirmyn ar tik slysti akimis šokinėdamas nuo vaizdo prie vaizdo paskui vartomus puslapius. Tačiau bet kuriuo atveju meno kūrinio reprezentavimas knygoje rodo, kaip jis buvo pamatytas ir tam tikru mastu numato skaitytojo žiūrovo (pa)matymo galimybes.

Video reprezentacijoje meno kūrinys ar paminklas pateikiamas judria, akustiškai artikuliuota trukme. Didžiausias *media* privalumas – gyvas judėjimo erdve perteikimas, galimybė apimtinus objektus „apeiti“, regėti iš visų pusių. Kamerai padedant ir savaime nejudrūs paminklai patys gali judėti ir „vaizduotis“ pagal tam tikrą režisieriaus-operatoriaus sudaromą žvilgsnio programą (tai vaizdas rodomas iš toli, aprėpiant ir kūrinio aplinką, tai pritraukiamas iš arti, tam tikra tvarka išryškinant atskiras detales, atveriant kokias nors analogijas ir pan). Vizualinė reprezentacija čia lydimą akustinės-verbalinės; matomą vaizdą, kameros kelionę kūrinio paviršiumi „dengia“ girdimas, o kartais ir regimas tekstas ar muzika. Akies darbas čia sinchronizuotas su žodžiais perteikiamu minties darbu, žinojimas laikinai sutapatinamas su matymu. Žiūrovo santykis su šitaip reprodukuojamu kūrinium yra visiškai valdomas, net laiko požiūriu, todėl akies darbo nebuvimas ar jo trūkumas filmo žiūrėtojui atsiliepia dar praštingiau nei leidinio skaitytojui.

Billo Viola „Apsilankymas“ vaizduoja Šventosios istorijos sceną, atkartodamas Jacopo Pontormo paveikslą. Tai reprezentacijos reprezentacija – tarsi pati meno istorija, matanti ir jaučianti, bet nekalbanti žodžiais. Nors teigiama, kad dabarties menas, būdamas nebe progresuojantis, bet tiesiog besikeičiantis dalykas, nebepasiūlo naujų regėjimo programų, naujų meno koncepcijų, todėl „nebeveikia“ ir meno istorijos diskursų²⁶, norisi paklausti, ar jis tikrai nieko nepraneša nuolat rašomoms ir perrašinėjamoms istorijoms? Viola menas tarsi moko, kad šiame reprezentacijų pasaulyje svarbiausi lieka santykiai ir juos kuriantys judesiai, tie neregimi ir neaprašomi perėjimai nuo praeities vaizdų (meno kūrinų) matymo prie jų fiksavimo ir vaizdavimo. ❧

²⁴ Turimas omeny senas, istorinis meno kūrinys ar paminklas, asmenine matymo patirtimi iš dalies gali mėgautis šiuolaikinės dailės interpretatorius, bet jo matymą dažnai valdo menininko pateikiamos kūrinio supratimo instrukcijos ir anotacijos.

²⁵ Otto Pächt, *op. cit.*, p. 57.

²⁶ Žr. Hans Belting, *op. cit.*, p. 31–32; George W. S. Bailey, „Art: Life after Death?“, in: *Theories of Art Today*, edited by Noël Carroll, Madison: University of Wisconsin Press, 2000, p. 9–173.

MARSAI IR VENEROS

Egidijus Vareikis

Euroatlantinis ryšys jau daugiau kaip pusę amžiaus yra globalaus saugumo pagrindas. JAV dominavimas Europos saugumo reikaluose, įskaitant karinį kontingentą, saugojo nuo sovietinės agresijos, o ir mums padėjo tapti Vakarų pasaulio dalimi. Rusija (ar jos perversija, vadinta SSRS) visada stengėsi atskirti Europą nuo Amerikos, naudodama visas įmanomas ir neįmanomas priemones. XX a. antroje pusėje laimėjo Europa, išlikdama nepriklausoma nuo Kremliaus ir įtvirtinusi euroatlantizmą.

Prieš dvidešimt metų rodėsi, kad pasaulį šluoja galinga ir nesustabdoma demokratijos banga. Galutinai ir negrįžtamai. Pasirodė knygos apie istorijos pabaigą, demokratijos nepakeičiamumą, taikingą ir vieningą pasaulį, pavyzdinę Europą nuo Vankuverio iki Vladivostoko. Visi, regis, tuo tikėjo ir net džiaugėsi, kad kai kurie buvę demokratijos slopintojai tapo jos apaštalais, tautų despotai ėmė vesti tas pačias šalis NATO ir visokių kitokių vakarietišku vertybių link. Lietuva su savo kaimynėmis taip pat stengėsi tapti nepriklausoma nuo Maskvos. Prieš keletą metų atrodė, kad tai pavyko – įstojome į ES ir NATO, tapome seniai išsvajotąja (Vakarų) Europa.

Tačiau kažin kas klostosi ne taip, kaip norėtusi. Laisvės galimybėmis realiai pasinaudojo tik apie pusantro šimto milijonų žmonių – apie 2,5% žmonijos. Mes iš tų, laimingųjų. Kitiems procesas sustojo, įklimpo, išsigimė ar net neprasidėjo. Komunizmo žlugimas netapo globalus, kaip labai norėjosi įsivaizduoti. Pastaraisiais metais mūsų šalies priklausomybė nuo Rusijos vėl stiprėja, regis, galime gyventi be JAV ir Europos, bet be Rusijos – niekaip. O tuose išsvajotuosiuose Vakaruose politikos vertybių garbę keičia kol kas smulkūs ir gėdingi sandoriai su liguistai traktuojamo pragmatizmo kauke. Dar ne taip seniai puoselėtos viltys nugalėti terorizmą virsta gėdingu pripažinimu, kad su juo susitaikome.

Quo vadis? Ar čia netyčia, ar gerai apgalvota?

Euroatlantizmas, šiandien vis dar atrodantis natūraliu politikos reiškiniu, *de facto* yra vienas daugelio XX a. politinių eksperimentų. JAV iki pat praėjusio šimtmečio pradžios nei pretendavo būti didžioji valstybė, nei tokia buvo, o geidžiama Europos gynėja pasida-

rė daugiausia dėl sovietų agresyvumo. Iki tol Europos ir JAV santykiai buvo permainingi: Didžioji Prancūzijos revoliucija su jauna JAV demokratija rodėsi būsiantys geriausi sąjungininkai prieš „seną“ britų monarchiją, o vėliau tos pačios britų salos tapo nepaskandinamu JAV lėktuvnešiu, Prancūzija gi – gerokai nepatenkinta JAV dominavimu pasaulyje.

Politikos teoretikas ir publicistas Robertas Kaganas pastebėjo, kad amerikiečiai labiau yra Marso, o europiečiai – Veneros būdo. Pirmieji tiki idėjomis ir kova, antrieji – gera valia ir kompromisais. Europiečiai visada buvo linę guostis tokiomis sąvokomis kaip jėgų balansas, stabilumas ar nacionaliniai interesai. Amerikiečiai labiau mėgo pokyčius, laisvės ir žmogaus teisių plėtrą.

Paaiškinti Veneros ir Marso prigimtį ne taip ir sunku. Europoje valstybės koncepcija atsirado kur kas anksčiau negu demokratija ir žmogaus teisės, o JAV atvirkščiai – valstybė gimė iš demokratijos ir apsisprendimo idėjos. Tad laisvė ir žmogaus teisės, o ne kokia nors kalba, religija ar monarchijos istorija, yra nacionalizmo pagrindas. Europa sukūrė vergovę, JAV ja pasinaudojo, bet vėliau drąsiai išsižadėjo. Europa gina monarchiją kaip stabilumo simbolį, JAV ją niekina. Savo pažiūrų teisumu įsitikinę amerikiečiai pastaraisiais dešimtmečiais buvo tos laisvės ir tų teisių nešėjai, kurios įrašytos JAV konstitucijoje. Europa, kad ir kokia didelė ar stipri būtų, neturi didžiosios svajonės, todėl ji propaguoja vadinamąją ES – *švelniosios jėgos* – sąvoką. Marsas kovoja, Venera tvarko manų ūkį – idealus lyčių funkcijų pasidalijimas.

Amerikiečiai-marsiečiai praėjusiame šimtetyje kūrė Europą tokią, kokios reikėjo labiau JAV, o ne europiečiams. Veneros glojami europiečiai didele dalimi iššvaistė JAV jiems suteiktas gėrybes. Europos saugumą po Pirmojo pasaulinio karo sužlugdė pilna gerų ketinimų, bet bedantė Tautų Lyga, o po kito karo – susitaikymas su Europos padalijimu. Ronaldas Reagas šia prasme buvo tikrai reikiamas žmogus reikiamu metu. Šis prezidentas nevensė nei drąsių ginklavimosi projektų (kad ir labai brangiai kainuojančių), nei drąsios retorikos, pastumdamas į šalį Veneros tyliosios diplomatinės atstovus.

Tai, ką JAV ir Vakarų Europos santykiuose matome

šiandien, yra logiška. Tvirtas reiganiškas euroatlantizmas sugriovė Sovietų Sąjungą ir jos bloką. Tačiau Michailas Gorbačiovas, perdažęs imperijos veidą nuširdaus Vakarų partnerio spalvomis, ėmė griauti ir euroatlantizmą. Niekas taip netirpdo Marso ir Veneros ryšių, kaip mitas, kad priešų nebėra.

Visa tarptautinė politika, net ir laikoma pačia rimčiausia, yra paremta mitais ir nuojautomis. Jei mitas malonus, tai jo neatsisakoma, net akivaizdžiai suprantant, jog jis neatitinka tikrovės. Mitas apie Rusijos demokratėjimą, tiesą sakant, praėjusiam dešimtmetyje padėjo mums integruotis į Vakarų. Maloniau tikėti, kad rusai mūsų nebeskriaus, negu ruošti gynybai. Rugsėjo 11-oji sukūrė JAV, tačiau dauguma europiečių pasirinko vėčiau tikėjimą, kad su teroristais kaip nors susigyvensime, negu pasiryžimą kovoti. Kartu daromės vis labiau panašūs į atėniečius, kurie nužudė pasiuntinį, atnešusį blogą, tegul ir teisingą žinią apie mūšio baigtį.

Noras tikėti mitu virto perversija, kai Nobelio taikos premija buvo paskirta tam, kuris dar tik nori tapti taikos balandžiu, dar tik ketina, dar nieko nenuveikė ir

yra tokia: Afganistane ir Irake pažangos nėra, Iranas bei Šiaurės Korėja toliau mus šantažuoja branduolinėmis programomis, Rusija be jokių sentimentų terorizuoja kaimynus, žmogaus teisių padėtis blogėja... Nobelio laureatas Obama jau bijo net susitikti su Nobelio laureatu Dalai Lama. Tikriausiai nebėra režimo, kurio demokratinė opozicija galėtų tikėtis bent moralinės JAV paramos. Pasirodo, lengviau sukurti diktatoriui bedemokratėjančio politikos ar pragmatiko etiketę, o ne jį nuversti. Kuriama pasaka, kad demokratija ir įvairios autoritarizmo formos galinčios sugyventi, galiausiai esą galima atleisti kai kurias kaltes „nepatyrusiems“ diktatoriams, idant išsaugotum sočių ramybę.

Juokaujant galima pridurti, kad antikinių mitų pasaulis tai jau numatė. Venera, kad ir kaip jai smagu būtų su Marsu, turi teisėtą vyrą Vulkaną. O tai kaip iš akies trauktas Rusijos prototipas. Vulkanas, patyręs nelengvą vaikystę, paskendęs žaliavų parceliavime ir perdurbime, kartais ir savuose vyriškuose malonumuose, žmonai duoda daug laisvės. Bet kartais ima ir prisimen

savo teises. Moteris, aišku, išsigąsta, juk Vulkanas vamzdžiu mosuoja, tad kartais priekabiaujančiam vyrui nuraminti kai ką ir atiduoda. Dažniausiai koki mažiau reikalingą dalykėlį, kaip tarkime... gintaro krantus. Mylimasis Marsas – už balos, priekabus vyras – čia pat, moteris gi – pragmatiška.

Romėnų mitologija taip pat teigia, kad Vulkanas turėjo dar vieną žmoną – Maja, kuri pagimdė šiandienės Kinijos analogą – Hermį, apraizgiusį pasaulį prekybos ir restoranų tinklais. Hermis, regis, buvo taip pat nesantuokinio Majos bei Jupiterio ryšio produktas, jį bandyta pamesti ir pamiršti, tačiau jaunuolis išgyveno ir dar kaip išaugo. Su niekuo nesiskaito. Grei

tai jo kišenėje sėdėsime ir bijosime.

O mes, ne per daug mylimi ir aiškinti Veneros vaiškai, besizavintys senstančiu Marsu, kad tik netaptume per savo ar Veneros pragmatizmą niekučiu, kuriuo senstanti matrona ir vėl numaldys Vulkano priekabavimą. Juolab kad jos senstantis Marsas seniai išėjo atsipalaiduoti į Hermio restoranėlį.

Antanas Martinaitis (galbūt ir kt.). Konjunktūriniai elgetos. 1976. Popierius, pieštukas.
Iš Laimos Drazdauskaitės archyvo

nelabai žino, kada ir kaip veiks. Barackas Obama atėjo į valdžią be jokios konkrečios pasaulio politikos idėjos, juolab marsietiškos. Amerikiečiai išsirinko veikiau Veneros atstovą, kuriam kur kas svarbiau gerai atrodyti, bet ne ką nors konkrečiau nuveikti. Tad ir Nobelio pagerbtas, kol viskas dar gražiai atrodo.

O tikroji žinia, kurios nei jis, nei mes nemėgstame,

Suprantama, kad ne visi politikai tūno mitų nelaisvėje. Opozicija savęs ramino mitologijai auga, tačiau viešumoje pasirodo dažniausiai grubiais ir radikaliais pavidalais, kurie neprideda nei garbės, nei populiarumo. Tačiau kad ir kaip šitai vertintume, grėsmė, kad neramumai kils ir mūsų civilizacijos viduje, tolydžio didėja.

Ilgametė bendravimo su užsienio politikais patirtis rodo, kaip pasikeitė jų pažiūros. Prieš dvi dešimtis metų solidarizavęsi su Baltijos šalimis ir sveikinę naujasias demokratijas, dabar elgiasi atvirkščiai – nuširdžiai aiškina, kad jie už demokratiją, laisvę, kokios nors Gruzijos suverenitetą, tačiau yra juk ir kita medalio pusė – jie neva neturintys teisės rizikuoti savo žmonių, savo rinkėjų dėl gruzinų. Juk šiems gruzinai seniai nerūpi, jie neatleis politikams likę be dujų, kurias tiekia Rusija, ar be pigių žaisliukų iš Kinijos.

Net ir žodis tinkamas yra. Tai – pragmatizmas. Pragmatiška neremti Tibeto, neginti Gruzijos, tiesti ranką Lukašenkai ar radikalaus islamo pasauliui. Užuoť gynę Gruziją ar puoselėdami demokratiją Ukrainoje, imkime prekybos verslo ir biznio Europos sostinėse... tada suklestėsime. Jei pamiršime gruzinus, tiesiog liks daugiau pinigų kurti Beneliukso tipo gerovę savo kieme.

Galima pasijuokti, kad pragmatikai lipa ant to paties grėblio, kaip ir jų seneliai ketvirto dešimtmečio pabaigoje. Dėl pragmatiškos gerovės iš pradžių gėdingai aukojo Abisiniją, po to Čekoslovakiją, nelabai verkė ir dėl Baltijos valstybių. Šiandien parduodama Gruzija, ramiai atsakoma demokratijos projekto Ukrainoje. O apskritai rusų dujos demokratija nekvepia, bet gerai šildo namus ir gamina elektrą. Argi ne tai svarbiausia?

Pragmatinės politikos apologetai daro elementarias strateginio mąstymo klaidas. Pavyzdžiui, Lietuvoje jų idėjos remiasi mažiausiai dviem abejotinomis prielaidomis. Pirmą – politika yra tik biznio, o ne vertybių objektas. Antra – biznyje mes, būdami labai protingi ir gudrūs, apstumsime kitus ir pakilsime į neregėtas aukštumas.

Antroji prielaida neteisinga be ilgesnių aiškinimų – rinkoje kvailių nėra, ir Lietuva nebūtinai bus sėkmingiausia akcinė bendrovė Europoje ir pasaulyje. Didesnė tikimybė yra ta, kad tave sudoros kur kas labiau patyrę pragmatikai, o mes tiesiog būsime parduoti. Beje, ir atmintinai 1940-aisiais mąstėme labai pragmatiškai. Savikritiškai pažiūrėjus, juk nesigynėme ne todėl, kad niekas neįsakė gintis, o todėl, kad širdyse tam nebuvome pasirengę. Antrajai sovietinės okupacijos bangai atėjus, niekas nesakė priešintis, bet priešinomės, nes suvokėme, kad pasipriešinimas, o ne pragmatinis pataikavimas svarbiau.

Pirmoji prielaida neteisinga todėl, kad šalys atsiranda, karai kyka, taika sudaroma dažniausiai remiantis

ideologija ir vertybėmis. Jeigu Lietuva neturėtų ideologinių sąjungininkų, tai reikštų vienvėrę ir nereikalingumą pasauliui, kaip jau buvo 1940-aisiais. Jei vienodai traktuosime demokratines šalis ir autoritarinius ar totalitarinius režimus, tai mūsų tokia vienvėrę ir telaukia. Tampa visiškai aišku, kodėl Suomija, pasirinkusi iš pažiūros beviltišką ir beprasmią pasipriešinimą, išsaugojo gerą vardą ir nepriklausomybę, o Lietuva, deklaravusi absoliutų neutralitetą, reiškiantį norą nesmerkti neteisybės, liko be valstybės ir garbės atgavo tik partizaniniame kare.

Kad ir kaip būtų liūdna ir ne politologiška teigti, jog istorija kartojasi, – kartojasi, nepaisant kilnaus žmonių proto. Lietuva kūrė ir atkūrė savo valstybę tada, kai pasaulyje vyravo politinių vertybių ir idealizmo primatas. Tuo tarpu absoliučiai visų mūsų valstybingumų praradimo momentai labai gerai sutapo su vadinamosios pragmatinės politikos dominavimu, – laikotarpiu, kai net didžiausi priešai sutardavo kaip pasidalyti politikos objektus.

1939-ieji ir 2009-ieji turi daug paralelių. Anuo metu didžiausia Lietuvos draugė buvo SSRS. Šia šalimi žavėjosi intelektualai, o politikai džiūgavo, kad Maskva neva vienintelė Europoje ginanti Vilniaus reikalą. Ir t. t. Šiandien taip pat svarbiausia šalis Lietuvai – Rusija. Ji elgiasi begėdiškai, tačiau ji mums vis tiek svarbiausia.

Praėjusiais metais Rusija įvedė jei ne rasinę, tai bent jau tautinę segregaciją: vežėjų eilė tik lietuviams, o kita eilė – nelietuviams. Pagal visus apibrėžimus tai apartheidas, čia pat, mūsų pašonėje, apartheidas prieš mūsų tautą, kitaip juk nepaaiškinsi. Kitaip sakant, ir arkliui aišku, kad nusikaltimus daro, jei jau daro – ne tautos, o asmenys (tai įrašyta Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentuose). O čia štai lietuviams – kolektyvinė atsakomybė.

Šiaip jau geras tas lietuviškas pienas ir jo produktai, turintys paklausą Rusijoje, ir ne tik ten. Tad ir importas bus. Tačiau reikia, kad pieno gamintojai baisyti išsigastų, prisipažintų kalti, važiuotų teisintis į Maskvą ir prižadėtų elgtis taip, kaip Maskva lieps. Svarbiausia – kad visi bijotų.

Sužinojome, kad vienos Vakarų valstybės (neminėsiu pavadinimo, kad neterščiau jo toliau aprašyta istorija) slaptieji archyvai paskelbė, jog Molotovo–Ribbentropo paktas buvo būtina SSRS savigynos priemonė. Jei ne jis, nacių Vokietija būtų kur kas anksčiau okupavusi absoliučiai neutralias Baltijos šalis, o karui nepasiruošusi SSRS būtų tapusi labai nesaugi.

Prieš pora dešimtmečių sunku būtų ir pagalvoti, kad vadinamasis pirmaujantis ir civiliztuotas pasaulis siūlys nebeminėti Molotovo ar kažkokio Ribbentropo, nes tai jau gili praeitis, galinti sukelti skaudulėlį dujų tiekėjams. Bijoma tiesos apie išdavystes ir nemoralius

sprendimus, bijoma kalbos apie kovotojus ir pasiaukojimą. Juk ne čia prioritetai. Pasaulis „dabinasi“ ne demokratijos, o veikiau turgaus vėliavomis, suderinti vertybes ir nevertybes darosi vis sunkiau, pirmosios lieka deklaracija pirmame straipsnyje ir tiek. Tiesiog likome be ideologijos, kurią patys ir pražudėme.

Pateisinome Tiananmenio žudynes sakydami, tegu ta Kinija modernizuojasi ir atsiveria. Tai ją išlaisvins ir tiek. Tiananmenio dvidešimtmetį Kinija pasitiko kompiuteriais, kuriuose svarbiausia ne procesoriaus greitis, o įranga, leidžianti blokuoti kai kuriuos interneto puslapius šių kompiuterių vartotojams. Jei tiesa ir išlaisvina, tai ne Kinijos, Kubos ar Irano tiesa, kur interneto puslapiai taip pat blokuojami. Kalbas apie informacijos laisvę galime užmiršti.

Baltijos kelias prieš dvidešimt metų palaidojo baimę prieš neteisybę, jėgą ir smurtą. Tai buvo didysis jo laimėjimas. Nebijoti ragino dar popiežius Jonas Paulius II, ir žmonės paklausė. Tai principas, nuo kurio neturime nukrypti, neturime jaustis kalti, jei esame teisūs, neturime pataikauti, jei esame orūs. Baltijos kelyje Sąjūdis bene pirmą kartą pasakė, kad esame pasirengę valstybingumui be SSRS. Dabar mus gašdina, kad be Rusijos mes niekaip neišsiversime.

Ar esame politikos kūrėjai, t. y. politikos subjektas, siūlantis naujas ar ginantis geras senas idėjas, ar tampame objektu – nedideliu klientu pasaulio energetikos ir vartojimo prekių rinkoje, klientu, kuriam galima ką nors duoti, ko nors neduoti, skolinti ar neskolinti, galima pamiršti, prisiminti ar pasidalyti?

Ar mes galime „neerzinti“ Rusijos, ar daug laimėsime neremdami Gruzijos, išstodami iš NATO ar ES? Realybė ta, kad Europos (o mes jai priklausome) geopolitinė vizija ir Rusijos norai nesutampa. Kol vykdysime savo (t. y. Europos) politiką, tol tariamo Rusijos erzelio neišvengsime. Jis pasibaigs tik tada, jei vykdysime Rusijos politiką, o joje mes esame tik kaip laikinai prarasta teritorija.

Net ir pragmatikai turi pripažinti, kad santykiai su Rusija nepagerėjo. Veikiau atvirkščiai. Esame vis labiau priklausomi, vis labiau niekinami ir verčiami vis labiau pataikauti.

Pastaruoju metu tapo madinga kalbėti apie praeities, sovietmečio ar dar kokią nostalgiją. Daugelis su nostalgija prisimena laikus, kai buvo aišku, kas amerikiečių pusėje, kas sovietų – su kuo japonai, su kuo brazilai, ką daro britai, ko nedaro prancūzai. Šiandien jau niekas nieko nebežino, nebepamena net G8 valstybių vadovų pavardžių. O ir kam reikia, jei neaišku, kam tos valstybės reikalingos, jei nesuprantama, kokia jų politika. Jaučiu didelę nostalgiją Šaltajam karui, kurio metu Vakarų strategija buvo skaidri ir aiški, o nuostatos tvirtos, kada vienu sakiniu galėjai pasakyti, ką NATO

gins, ko negins, kada žinojai, kuri barikadų pusė yra teisinga, kuri pastatyta iš melo ir baimės.

Praeitais metais ES ėmė gyventi pagal Lisabonos sutartį, jau nežinia kelintą kartą per pastaruosius du dešimtmečius, o NATO ėmė stropiai rašyti dar vieną strategiją. Abu atvejai simptomiški. ES išties reikia naujų idėjų ir šviežio kraujo. Po blizgančia iškaba ir pinigų gausa slypi skaudžios funkcionavimo problemos. Jas reikia spręsti, tačiau spręsti reikia tinkamai įvardijus, o tai padaryti labai sunku, nes trukdo politinis korektiškumas. Juk garsiai nepasakysi, kad iš solidarios bendrijos, sukurtos saugoti laisvę ir žmogaus teises, sąjunga virsta egoistiškų individų susirinkimu, kurio pagrindinis tikslas – naudos dalybos. Lieka tik džiaugtis, kad pasibeldėme į sąjungos duris tada, kai Lietuva dar buvo politinė vertybė, o ne smulkus BVP gamintojas. Kol tikroji liga nebus įvardyta, gydymas neturi didesnės prasmės. Lisabonos sutartis, dėl kurios tiek tartasi ir pyktasi, pagimdė du naujus valdininkus, mokačius šypsotis ir siekti kompromisų. Europai reikia ne dirbtinių šypsenų, o ryžtingų sprendimų. Gal jie ir atsiras, bet tegu atsiranda greičiau.

NATO niekaip neišeina iš savos aklavietės. Kadaisė visi žinojo, kas yra tas Penktasis straipsnis, o šiandien jau nebežino niekas. Paklausęs, ar NATO gins Suomiją, jei rusai ją užpuls, gausi ne tvirtą ir aiškų atsakymą, o penkių puslapių raportą apie tai, kokie politiniai ir nepolitiniai įsipareigojimai sieja aljansą su ne NATO šalimis, bet taip ir nesužinosi, gins ar ne. Paklausęs, ar NATO gins Lietuvą, gautum dešimties puslapių raportą apie Penktojo straipsnio taikymą, tačiau jokio aiškaus atsakymo, kas būtų, jei jau taip nutiktų. Specialistams gal ir neblogai narplioti tuos teisinius ir politinius kazusus, tačiau visuomenei reikia aiškaus atsakymo. O jo nėra. Šalys, kurios NATO laiko priešu, tai supranta savaip: ką nors užpuolus, aljansas ne ginsis, o sės rašyti raporto apie problemą ir jos sprendimo galimybes.

Galiausiai, ką toji NATO turi daryti, kai tokia Lietuva, mazochistiškai ieškodama savo kalčių dėl CŽV kalėjimų, viešina karines paslaptis. Kas gali paneigti galimybę, kad tai padaryta tyčia. O jei jau taip, tai JAV turi rimtai susirūpinti, pasirinkdama partnerius.

2009 m. Rusija ir Baltarusija suorganizavo tokio dydžio karines pratybas, kokios paskutinį kartą vyko niūriais Šaltojo karo metais aštuntą dešimtmetį. Baltarusijoje, Karaliaučiaus krašte ir Kolos pusiasalyje karą žaidusi armija tikrino, kiek NATO ir ES teritorijos galima užimti per dieną, dvi, tris... ir visą tą laiką, kol NATO apsispręs kaip reaguoti. Užimti galima daug, o ir reakcija nebūtinai bus ryžtinga... Pagal pastarųjų metų patirtį – veikiau kompromisinė.

Dažnai manome, kad kompromiso paieška yra geriausias derybų metodas. Anaipol. Kai amerikiečiai

prezidentu išsirinko Reaganą, netrūko sakančių, kad dabar susitarti su sovietais – jokių šansų: Reaganas be jokio pragmatizmo smerkia Blogio imperiją, skatina ginklavimosi varžybas ir panašiai... Bet juk būtent tas pats Reaganas ir pasiekė strateginę pergalę, priverdamas Sovietų Sąjungą prisipažinti totaliai klydus siekiant dialogo. Jo pirmtakas Jimmy Carteris buvo išties simpatiškas politikas, nuoširdžiai norėjęs gyventi draugiškai, daug priašarojęs dėl žmogaus teisių, bet taip nieko ir nepasiekė, neišsaugojo net ištikimojo Irano monarchijos.

Pirmieji taikos požymiai Vidurio Rytuose pasirodė tada, kai Izraelio valstybės vairą perėmė „nesukalbamas“ Menachemas Beginas. Šalis tapo saugesnė ir stipresnė – ir žydams, ir arabams. Jis kūrė tikrą taiką, bet nėjo į kompromisus dėl principų. Jokių derybų su Arafatu, kol jis vadovauja teroristinei organizacijai. Tie, kurie nutarė eiti į kompromisus, atrodė labai simpatiški taikos balandžiai, bet taikos taip ir nepasiekė. Veikiau atvirkščiai – sukūrė neteisėtumu paremtas valdžios struktūras, kurios visai nemano laikytis politinių įsipareigojimų.

2009-ieji Vidurio Rytuose buvo dar vieni gėdingi metai. Izraelis, gynęs nuo teroristų ne tik save, bet ir mus visus, buvo apkaltintas... karo nusikaltimais. Tai tik dar kartą rodo, kad esame įklimpę į kompromisų liūną. Manydami, kad darome kompromisus dėl taikos ir gerovės, mažiname reikalavimus savo vertybėms ir savo moralei. Politikos džentelmenai turėtų siekti, kad chuliganai kiltų iki jų lygio, tačiau šiandien, panašu, yra atvirkščiai.

Didžiausia bėda čia tampa tas nelaimingas politinis korektiškumas, diplomatinis barbarėjimas ir noras žūtbūt atitempti chuliganus į džentelmenų klubą, bet kokia kaina padaryti juos strateginiais partneriais ir nepamainomų rinkų valdytojais. Negi pasaulyje nebeliko džentelmenų? Geri klubų specialistai sako, kad vien frakas džentelmeno dar nesukuria. Chuliganas atima piniginę neskaičiuodamas, kiek joje pinigų. O dar ir į snukį duoda dėl visa ko.

Brazilijos prezidentas Luizas Inacio Lula da Silva gerai žino globalios krizės priežastis. Anot jo, krizę sukėlė

žmonės, turintys baltą odą ir mėlynas akis. Štai taip, mielas skaitytojau, pažvelk į veidrodį, ir jis tau pasakys – kaltas tu ar ne.

Jei rudaakis Lula būtų ką nors leptelėjęs apie bloguosius tamsiaodžius, indėnus ar musulmonus, netrukėtų atsirasti ji kaltinančių rasizmu ar tikėjimo įžeidimu. Tačiau šiandien daugelis mano, kad prezidentas teisus, krizės priežastys slypi kažkur mūsų pamėgtoje euroatlantinėje erdvėje ar ją sukūrusiuose žmonėse. Buvo laikai, kai Europos civilizacija užkariavo pasaulį. Šiandien ji savaip atsakinga už tai, atsakinga ir priversta būti politiškai korektiška, nuolaidi terorizmui ir diktatūroms, amžinai atsiprašinėjanti ir besijaučianti kalta.

30 kilometrų nuo Vilniaus baigiasi ne tik Šengeno erdvė ar ES. Baigiasi civilizacija, kurios pagrindu laikoma demokratija, laisva rinka ir žmogaus teisės, baigiasi tikroji Europa į kurią mes taip veržėmės. Tenka pripažinti, kad daugelis Baltarusijai logiškai prognozuotų scenarijų neišsipildė. Komandinė ekonomika nesužlugo, šalis nemirė iš bado ir iš ekonominio nepa-

Antanas Martinaitis (galbūt ir kt.). Be pavadinimo. 1976. Popierius, pieštukas.
Iš Laimos Drazdauskaitės archyvo

sitenkinimo nenuvertė režimo. Veikiau atvirkščiai – suvokę, kad nuo režimo malonės priklauso labiau nei nuo Briuselio idėjų, žmonės savaip konsolidavo šalį. Tai reiškia – klydome.

2009-uosius ES pasitiko siūlydama naują bendradarbiavimo projektą, vadinamą Rytų partnerystės politika. Ji pritaikyta šešioms buvusios SSRS respublikoms,

nelaukiant, kol demokratija ir žmogaus teisės išsitvirtins. Pasak oficialių ES dokumentų, Rytų partnerystė, užtikrinama suderinamumą su kitomis regioninėmis iniciatyvomis, sudarys galimybę plėtoti daugiašalį bendradarbiavimą demokratijos (!) ir gero valdymo, ekonominės integracijos, energetinio saugumo ir kontaktų tarp žmonių srityse. Trečiosios šalys (Rusija, Turkija) įvairiuose projektuose galėtų dalyvauti *ad hoc* pagrindu. Gražu, bet ir graudu, kad Europa nieko daugiau pasiūlyti negali. Europa siūlo meilę už kelis eurus, kurie tenka statistiniam Rytų Europos gyventojui.

Solo partiją 2009 m. politikoje atliko ir Moldova. Rami, lyg ir nedaug reiškianti šalis atėjo į pirmuosius žiniasklaidos puslapius su politine krize, kurios svar-

biausias posūkis šiandien – liberali koalicija, pakeitusi ilgametį komunistų partijos valdymą. Moldova pasižymi kaip rekordininkė keliose srityse. Tai skurdžiausia Europos valstybė. 2007 m. Guinnesso rekordų knyga išėjo su pritrenkiančia nuotrauka viršelyje. Tai Milesti Mici vyno rūsys – didžiausias pasaulyje. Moldova buvo pirmoji iš pripažintų SSRS respublikų, priimta į Europos Tarybą, tačiau iki šiol joje demokratijos brendimo procesas trunka ilgiausiai. Ir dar vienas politinis rekordas – šalyje beveik dešimtį metų valdė komunistų partija, nė nepakeitusi pavadinimo.

Moldova, kaip deklaruoja naujoji valdžia, nori būti tikra Europos šalimi, tačiau net ir esant geriems norams, nebus paprasta ir greitai. Moldova tebeserga visomis posovietinių respublikų „ligomis“, kurios neaišku ar pagydamos. Prieš beveik penkiolika metų Švedijos premjeras Karlas Bildtas Baltijos regioną pavadino Europos politikos lakmuso popierėliu: kaip Vakarai reaguoja į Baltijos valstybių siekį integruotis į euroatlantines institucijas, kaip Rusija reaguoja į Baltijos valstybių siekį galutinai išeiti iš Rusijos „artimojo užsienio“ erdvės. Šiandienę Vakarų ir Rytų Europos politiką geriau gali nusakyti kokia nors kita šalis, kuri šiandien sąlyginai tebėra „niekieno žemė“. Pavyzdžiui, Moldova? Jei taip, tai tada prognozės liūdnos.

Vietoj epilogo galima užduoti labai retorišką klausimą – kas kuria gerovę, kurios visiems mums (neva) taip reikia? Mūsiškė ideologija pasakys, kad gerovė – tai demokratijos, rinkos ekonomikos ir žmogaus teisių projekto įgyvendinimo produktas. Rytuose ne vienas mano, kad gerovę atneša gerai parduoti gamtos turtai ir tvirta ranka.

Šaltojo karo metais Marsas ir Venera, tegul ir sujungti nesantuokiniais ryšiais, įrodė, kad teisinga pirmoji hipotezė, tačiau dabar randasi vis daugiau tikinčiųjų, kad teisinga antroji. 2009-aisiais klausimas buvo užduotas rimtai. Gal 2010-aisiais sulauksime atsakymo? ☒

Antanas Martinaitis (galbūt ir kt.). Psichodeliniai tipai. 1976. Popierius, pieštukas. Iš Laimos Drazdauskaitės archyvo

UŽ PILNĄ TRADICIJĄ!

Algirdas Jurevičius

2009 m. pabaigoje Lietuvos teologinėje padangėje pasirodė Karagandos vysk. augziliario Athanasiuso Schneiderio knygos *Dominus est* vertimas į lietuvių kalbą¹. Nedidelės apimties knygutė sulaukė neproporcingai didelio katalikiškos visuomenės dėmesio, nes autorius yra Katalikų Bažnyčios vyskupas, o be to, knygoje dėstomos mintys savaip intriguoja įvairių nuomonių tikinčiuosius. Kadangi man nuolat tenka gilintis į Eucharistijos teologiją, o pastaruosius penketą metų Vilniaus šv. Juozapo kunigų seminarijoje – dėstyti Bažnyčios tėvų mokymą, perskaitęs vysk. Schneiderio knygą nusprendžiau pasidalyti su skaitytojais savo pamąstymais – ne apie knygą, bet apie patį dalyką.

Autorius puikiai samprotauja apie pagarbų Komunijos priėmimą, tačiau trokšta tai susieti su konkrečia forma – Komunijos priėmimu į burną ir atsiklaupus. Kai kuriuose kraštuose paplitęs paprotys Komuniją priimti į ranką, tačiau daugelyje kraštų Komunija dalijama stovintiems tikintiesiems į burną. Knygoje proteguojama praktika dalinti Komuniją tik į burną ir tik atsiklaupusiems. Tam pasitelkiami pasirinkti argumentai iš Šv. Rašto bei Bažnyčios tėvų laikotarpio. Gan įdomus spėjimas, kad Kristus per Paskutinę Vakariene įdėjęs į burną duonos kąsnį ne tik Judui (plg. *Jn* 13, 26–27), bet ir kitiems apaštalams². Tiesa, pamirštama paminėti, kad apaštalai pirmą kartą priėmė Kristaus Kūną ir Kraują ne atsiklaupę ar atsistoję, bet prigulę, arba pusiau prigulę, kaip liudija graikiškas evangelijų tekstas (plg. *Lk* 22, 14; *Jn* 13, 12; *Mk* 14, 18)³. Taikliai parinkti tekstai iš Bažnyčios tėvų laikotarpio ugdo pagarbą ir gina tikėjimą realiu Kristaus buvimu duonos ir vyno pavidalais, tačiau jie mažai ką pasako apie kūno laikyseną priimant Komuniją. Kaip žinome iš evangelijų, ankstyviausia kūno laikysena priimant Komuniją buvo

ALGIRDAS JUREVIČIUS (g. 1972) – kunigas, monsinjoras, teologijos dr., Kaišiadorių vyskupo generalvikaras. Išleido knygas *Duona ir vynas* (2002), *Zur Theologie des Diakonats* (2004), *Die Katholische Kirche Litauens. Auf dem Weg zur Erneuerung* (2004). Skelbiamo teksto mintys atsirado kaip reakcija į 2009 m. gruodžio viduryje per „Marijos radiją“ transliuotą kun. Arkadijaus Volskio pokalbį su vysk. Athanasiumi Schneideriu.

prigulus. Rytuose „baldu“ komplektą paprastai sudarydavo keli kilimėliai ant grindų, pagalvėlės atsisėsti, stalą dažniausiai atstodavo šiaudinis demblis, paklotos paaukštintoje asloje⁴. Kadangi ankstyvieji krikščionys Eucharistiją švėsdavo privačiuose namuose, nėra žinoma, ar ilgai išsilaikė paprotys švęsti Eucharistiją prigulus.

Komunijos priėmimas atsistojus ir į ranką yra plačiai paliudytas ir aprašytas Bažnyčios tėvų. Kai kurie tokie liudijimai pateikiami ir Schneiderio knygoje (šv. Kirilas Jeruzalietis, šv. Jeronimas ir kt.)⁵. Bažnyčios tradicijos mylėtojai ir puoselėtojai neturėtų pamiršti, kad Komunijos priėmimas atsistojus bei į ranką yra taip pat labai senos tradicijos dalis. Įdomu kodėl, bet knygoje nepateikiamas tuo laikotarpiu žinomas draudimas klauptis sekmadieniais, nes klūpėjimas pirmiausia buvo suvokiamas kaip viena iš atgailos formų. Nikėjos Visuotinis Bažnyčios susirinkimas (325 m.) nurodė tikintiesiems neklaupti ir melstis stovint sekmadieniais ir visomis dienomis nuo Velykų iki Sekminių (*in diebus pentecostes*)⁶. Nors knygoje ir pristatyti Bažnyčios tėvų laikotarpio liudijimai apie pagarbų Komunijos priėmimą, tačiau peršasi išvada, kad jie yra selektyviai fragmentiški ir neatspindi faktinės visumos, kiek mums ją leidžia pažinti istoriniai šaltiniai. Tai knygoje dėstomoms mintims meta tendencingumo šešėlį.

I. LITURGINĖ TRADICIJA

Knygos pasirodymas Lietuvoje sutapo su paskirų dvasininkų noru pradėti aukoti šv. Mišias pop. Benedikto XVI apaštališkame laiške *Summorum pontifi-*

¹ Athanasius Schneider, *Dominus est: Centrinės Azijos vyskupo mintys apie Šventąją Komuniją*, iš italų kalbos vertė Vilius Sikorskas, Šiauliai: Šiaulių vyskupijos ekonomo tarnyba, 2009.

² Plg. *Ibid.*, p. 32–33.

³ Plačiau apie tai žr. Algirdas Jurevičius, *Duona ir vynas*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 24–25.

⁴ Plg. *Biblijos enciklopedija: Laikai ir visuomenė, idėjos ir reikšmės*: Universalus žinynas, Vilnius: Alna litera, 1992, p. 182–183.

⁵ Plg. Athanasius Schneider, *op. cit.*, p. 40–43, 46–47.

⁶ Plg. Concilium Nicaenum, can. 20, in: *Conciliorum Oecumenorum Decreta*, hrsg. Josef Wohlmuth, Paderborn, 1998.

cum⁷ leistomis apeigomis. Norint perprasti šias Bažnyčios apeigų tvarkos subtilybes, būtina žinoti, kad 1570 m. pop. Pijus V patvirtino visai Bažnyčiai privalomą Mišių šventimo liturgiją – Mišiola, kuris išsilaikė iki pat pop. Pauliaus VI patvirtinto naujojo Mišiolo (1970). Tarp šių dviejų popiežių – liturgijos reformatorių – yra buvę bandymų atnaujinti Mišiola, tačiau apeigų pakeitimai būdavo neryškūs, todėl nesulaukdamo platesnio atgarsio. Vienas tokių bandymų atnaujinti Mišių liturgiją buvo pop. Jono XXIII 1962 m. išleistas Mišiolas. Būtent šį Mišiola turi mintyje pop. Benediktas XVI, leidamas švęsti Mišias naudojant senąjį Mišiola. Nors kunigams suteikiama laisvė naudoti tas apeigas be specialaus vyskupo leidimo, tačiau šiai laisvei reikštis nustatytas aiškus motyvas – turi būti tikinčiųjų bendruomenė, kuri pageidautų tokių apeigų⁸. Iš šiandienės perspektyvos žvelgiant, tai galima būtų pavadinti liturgija „iš reikalo“, t. y. kai ženkliai tikinčiųjų grupei iškyla schizmos pavojus, nes dėl kokių nors priežasčių jie negali priimti atnaujintos liturgijos. Įdomu, kad Lietuvoje dėl sovietinės ryšių su laisvu pasauliu blokados 1962 m. reformuotasis Mišiolas net nebuvo pradėtas naudoti, užtat greitai paplito 1970 m. reformuotasis lotyniškas Mišiolas, kurio pakankamą egzempliorių skaičių kažin kokių būdu tuomet pavyko atgabenti iš Vatikano. Lietuvos katalikai net nepastebėjo liturginės reformos, nes vieną dieną kunigas vietoj lotyniškų tekstų iš pop. Pijaus V Mišiolo ėmė skaityti lotyniškų tekstus iš Pauliaus VI Mišiolo. Skirtumo niekas nesuprato ir jokio nepasitenkinimo nekėlė. Nuo 1987 m. laipsniškai pradėjus naudoti lietuviškąjį naujojo Mišiolo vertimą iš tikinčiųjų pusės taip pat nebuvo pareikšta jokių nusiskundimų. Buvo džiaugiamasi tuo, kad tapo suprantami kunigo skaitomi maldų tekstai. Tai žinant kyla klausimas, ar *Summorum pontificum* dokumento taikymas Lietuvoje yra grįžimas prie „senųjų“ Mišių, ar sąlyginai naujos praktikos įvedimas?

Dažnai tikinčiuosius klaidina liturginės kalbos var-

tojimo klausimas. Susiformavo stereotipai, kad naujoji liturgija vykstanti gimtąja kalba, o „tradicinės“ Mišios – lotyniškai. Mišių apeigų skirstymas į „tradicines“ ir „netradicines“ yra labai nevykęs. Žodis *traditio* (lot.) reiškia iš kartų į kartas perduotą dalyką. Apaštalas Paulius, kalbėdamas apie Eucharistijos šventimą, pabrėžia – „Aš tai gavau iš Viešpaties ir tai perdaviau jums“ (1 Kor 11, 23). Šia prasme kiekvienos pagal Bažnyčios nustatytą tvarką aukojamos Mišios yra tradicinės, nes kitaip ir būti negali.

Monogramistas AG. Paskutinė vakarienė. XV a. Graviūra

II. LITURGINĖS KALBOS KLAUSIMU

Grįžtant prie kalbos klausimo yra neginčijamai tikra, kad Kristus kalbėjo aramėjiškai bei hebrajiškai, o Naujasis Testamentas parašytas graikiškai. Gal todėl ankstyviausioje liturgijoje ir išsigalėjo graikų kalbos vartojimas. Lotynų kalba ankstyvosios krikščionybės terpėje nebuvo paplitusi. Seniausias išlikęs lotyniškas krikščionių raštas yra 180 m. *Acta Scilitanorum*. Tyrinėjant to meto tekstus pastebima, kad III a. pirmoje pusėje Romoje vyksta „kalbinis lūžis“ – graikų kalbą keičia lotynų kalba. Liturgijoje graikų kalba tradiciškai vis dar buvo naudojama, tačiau IV a. ją pamažu išstūmė iš liturgijos lotynų. Kadangi krikščionybė plito tarp lotyniškai kalbančiųjų, buvo siekiama keisti liturginę kalbą, kad žmonės suprastų liturgiją ir galėtų į ją labiau įsijungti. Keista, bet šiandieniai „reformatoriai“, skatindami laikyti Mišias lotynų kalba, žengia priešinga linkme – kad tikintieji... mažiau suprastų. Nors lotynų kalba neturi nieko bendra nei su Kristaus istoriniu veikimu, nei su ankstyvąja liturgine tradicija, bet dėl didžiulio lotyniškojo liturginio paveldo ji ir toliau išlieka vartotina. Tik tam nebūtina imti senąjį Mišiola, nes kiekvienoje bažnyčioje yra 1970 arba 2002 m. atnaujintas lotyniškas Mišiolas. Būtų sveikintina praktika, jei parapijose bent kartą per mėnesį būtų pravėdintas ir jis, nes kitaip... sunyks.

Svarstant nostalgiją lotynų kalbai, dera prisiminti

⁷ Pop. Benediktas XVI, Apaštališkas laiškas *Summorum pontificum*, (2007-07-07), in: *Bažnyčios žinios*, 2007, Nr. 13–14.

⁸ Pop. Benediktas XVI, Laiškas vyskupams apaštališkojo laiško

„motu proprio datae“ *Summorum pontificum* dėl iki 1970 m. reformos taikytos Romos liturgijos naudojimo paskelbimo proga, (2007-07-07), in: *Bažnyčios žinios*, 2007, Nr. 13–14.

apie didžiulį persekiojimų išvargintos Bažnyčios laimėjimą, 1987 m. parengus naudojimui Romos Mišiolų vertimą į lietuvių kalbą. Vatikano kongregacijos pritarimas šiam Mišiolui reiškia, kad nuo šiol lietuvių kalba tapo liturgine. Globalizacijos iššūkių laikotarpiu mūsų mažai tautai tai yra didžiulė Dievo dovana. Palyginimui galime pažvelgti į kun. Oskaro Petro Volskio iniciatyva naujai išleistą pop. Pijaus XII encikliką apie sakralinę muziką⁹, kuri atspindi dar visiškai nesena, bet dabar tik iš dalies aktualų požiūrį į liturgiją: per Mišias tada buvo stipriai apribotas liaudiškų giesmių gimtąja kalba giedojimas. Tada susiformavo paprotys liaudies giesmių mylėtojams rinktis sekmadieniais prieš Mišias ir giedoti „lomkose“ gimtąja kalba įvairias giesmes, kurioms nebuvo vietos Mišiose. Susipažinus su Pijaus XII dokumentu, nejučiom persasi kone šventvagiška mintis, kad Dievo garbinimas gimtąja kalba laikytas kiek prastesniu už Dievo garbinimą lotyniškai, nes pirmajam buvusi palikta vieta tik šalia liturgijos.

Kokia didžiulė brangenybė, kad turime paruoštas lietuviškas liturgines knygas ir per Mišias ne tik patys galime kreiptis į Viešpatį lietuviškai, bet ir kuniga girdime ta kalba, kuri mums yra sava bei brangi. Svetimų kalbų brovimasis į gausėti nelinkusią mūsų tautą tesutelkia jėgas kuo daugiau rūpintis ir puoselėti lietuvių kalbą liturgijoje. Juk didžiuojamės, kad Šiluvoje apsireiškusi Dievo Motina su vaikais kalbėjo lietuviškai, o prancūzai pabrėžia, kad Lurde apsireiškusi Marija kalbėjo vietiniu dialektu. Gal tai yra ženklai, kad dangus neturi vienos oficialios kalbos, bet taikosi prie žmogaus supratimo? Tad keista, kad net ir šiandien gimtosios kalbos vartojimo liturgijoje faktas bandomas išaiškinti kaip liturgijos nuskurdinimas ar iškraipymas.

III. LITURGINIS UGDYMAS

Bažnyčia skelbia, kad „liturgija yra viršūnė, į kurią krypsta Bažnyčios veikla, ir kartu šaltinis, iš kurio plaukia visa jos stiprybė“ (SC 10). Liturginis šventimas yra nepaprastai svarbi krikščioniškojo gyvenimo sritis, kuriai būtina skirti dėmesio, nes kaip meldžiamasi,

taip ir tikima. Nors Bažnyčia ir turi nemažai liturgiją reglamentuojančių instrukcijų bei nuorodų, tačiau labai stringa jų įgyvendinimas konkrečioje bendruomenės liturginėje praktikoje. Paprastiems tikintiesiems Bažnyčios mintis liturginiais klausimais dažniausiai lieka nežinoma. Vyresnieji kunigai atsimena ankstesnių ganytojų raginimą bent kartą per metus parapijose aukoti „parodomąsias“ Mišias, kurių metu vienas kunigas būtų prie altoriaus, o kitas garsiai aiškintų ti-

kintiesiems apeigų prasmę ir nurodytų, kaip aktyviai ir pilnai įsijungti į liturginį vyksmą. Nors tai ir nebuvo tobulas būdas ugdyti sąmoningą dalyvavimą Eucharistijoje, tačiau bent buvo juntamos pastangos siekti įgyvendinti Vatikano II Susirinkimo iškeltą bendro šventimo idėją. Nors kunigas ir labai pamaldžiai gali sau vienas aukoti Mišias tik jam vienam truputį suprantama kalba, tačiau susirinkimo iškelta liturgijos atsinaujinimo kryptis siekė bendruomeniškumo: „Kai tik kurias nors apeigas pagal kiekvienos jų prigimtį galima atlikti bendrai, dalyvaujant ir aktyviai įsijungiant tikintiesiems, reikia pabrėžti, kad šitoks atlikimo būdas, kiek tik įmanoma, turi pirmenybę prieš pavienį ir tarsi privatų jų atlikimą“ (SC 27).

Popiežiui paskelbus apie galimybę švęsti Mišias pagal

1962 m. Mišiola kaip *forma extraordinaria* ten, kur yra to reikalaujančių tikinčiųjų, kai kuriuose kraštuose prasidėjo keisti dalykai: ne tiek pasauliečiai, kiek kunigai ėmė sau organizuoti tikinčiųjų būrelius ir aiškinti jiems apie senųjų apeigų kilnumą bei grožį. Kadangi nei pasauliečiai, nei kunigai nežinojo, kaip tiksliai atlikti apeigas pagal 1962 m. Mišiola, papildomai buvo išleista senųjų Mišiolių bei paruošta mokomoji audiovizualinė medžiaga (DVD). Entuziastai panaudojo visas modernių informacijos perteikimo technologijų galimybes, idant suburtų tikinčiųjų grupes ten, kur jų niekada nebuvo ir be įsikišimo iš šalies nė negalėjo būti.

Kadangi esu kunigas, švenčiantis Mišias pagal naujintąs apeigas ir gimtąja, ir lotynų kalba, juntū,

⁹ Pop. Pijus XII, Enciklika *Musicae sacrae disciplina* apie sakralinę muziką, (1955-12-25), Kaunas: Naujasis lankas, 2009.

Mair von Landshut. Basimeldžiantis senas žmogus. 1499. Graviūra

kad aukščiausieji Bažnyčios hierarchai į mano, įprastinę Mišių šventimo formą (*forma ordinaria*) taikantčio kunigo, liturginį lavinimą kreipia per mažai dėmesio. Lietuvoje nėra liturginio instituto, kuris užsiimtų nuolatinio bei sistemingu kunigų liturginiu lavinimu. Internetas išradingai naudojamas smulkiausiai išaiškinant senosios liturgijos šventimo įmantrybes, pateikiant tai iliustruojančią filmuotą medžiagą, bet pasigendama ugdomosios medžiagos atnaujintą liturgiją švenčiantiems kunigams. Jaučiu, kad mano liturginis lavinimas nelabai kam rūpi, tačiau vis dar mažą viltį įkvėpia jau įpusėję Kunigų metai. Atrodo, kad dirbtinė senosios liturgijos plėtra išslydo iš Lietuvos vyskupų konferencijos Liturginės komisijos akiračio, todėl neramu, kad paskirų asmenų aktyvumas bei chaotiškai besiplečiantys procesai visiškai neišbalansuotų liturginio gyvenimo parapijose.

IV. REFORMOS ESMĖ IR TIKSLAS

Kiekviena bet kokioje srityje vykdoma reforma siekia kuo greičiau išgauti akivaizdžių rezultatų, o reformos vykdytojai nori pajusti pozityvių reformos vaisių. Ne išimtis yra ir liturginė reforma. Bažnyčia, būdama nuolat besireformuojanti (*semper reformanda*), turi daug patirties įgyvendinant įvairiausias reformas. Noriu atkreipti dėmesį į keletą pavyzdinių „reformų“ Eucharistijos šventimo srityje.

Vieną pirmųjų Eucharistijos „reformų“ vykdė apaštalas Paulius. Sužinojęs, kad Korinto bendruomenėje atsirado piktnaudžiavimų ir nepagarbos Eucharistijai todėl, kad Eucharistijos apeigos jungiamos su Agapės pokyliu, Paulius, užuot siekęs radikalaus Eucharistijos ir Agapės atskyrimo, ėmėsi gilinti Eucharistijos supratimą (plg. *1 Kor* 11, 17–34). Panašiai elgėsi ir vysk. Schneiderio knygoje paminėti Bažnyčios tėvai (Kirilas Jeruzalietis, Jonas Auksaburnis, Augustinas ir kt.). Matydami, kad žmonės nepagarbiai priima Viešpaties Kūną į ranką, jie nieku gyvu nesiėmė Komunijos priėmimo būdo reformos, bet ėmėsi katechezės: mokė apie rankų plovimą (higiena), apie pirštų suspaudimą (kad nepažūtų nė vienas trupinėlis), apie sosto Viešpaties simboliką priimant jį į ranką...

Šiandien pripažįstama, kad po Vatikano II Susirinkimo įvykusi liturginė reforma buvo kiek skubota ir per mažai diskutuota bei išaiškinta parapijos bendruomenėse. Prieš tris dešimtmečius reformuota liturgija spėjo

tapti sava ir patraukli. Žinoma, ne viskas yra tobula, todėl Bažnyčia stengiasi pirmiausia pagyvinti esamą liturginį gyvenimą. Čia ypač išskirčiau Jono Pauliaus II pastangas, išsakytas enciklikoje *Ecclesia de Eucharistia* (2003) bei Dievo kulto ir sakramentų kongregacijos instrukcijoje *Redemptionis sacramentum* (2004) apie kai kuriuos Švenčiausiosios Eucharistijos atžvilgiu paisytinus ir vengtinus dalykus. Šiuos dokumentus pasitelkdamas Jonas Paulius II siekė reformuoti liturgiją ne išoriškai, bet pirmiausia – iš vidaus. Keista, kad šie

dokumentai susilaukė mažai atgarsio krikščionių bendruomenėse, o kai kurie įvardyti piktnaudžiavimai ir toliau sėkmingai keroja liturginiame vyksme. Ankstyvieji krikščionys, gavę apaštalo laiška, jį skaitydavo susirinkimuose, aiškindavosi, perrašydavo keliais egzemplioriais ir siųsdavo į kitas krikščionių bendruomenes. Taip susikaupė visa grupė cirkuliacinių laiškų, kurių autoriai buvo apaštalai, popiežiai, vyskupai ir netgi pasauliečiai. Sunku pasakyti, kodėl šiandien nesama entuziazmo liturgijos supratimo ir pagilinio klausimais

diskutuoti parapijose bei, radus tinkamą metą, aptarti su nuolatiniais Bažnyčios lankytojais aktualias popiežiaus kalbas. Galbūt visuomenėje išsigalėjusi autoriteto krizė palietė ir Bažnyčią?

Greitas gyvenimo tempas stumia mus matyti kuo greitesnes permainas, kurios būtų akivaizdžios. Greitas išorinių dalykų pakeitimas suvokiamas kaip tam tikra maišto forma, o maištininkams juk niekada nebūna gerai. Patyrę pasitenkinimą per vieną maištą, jie tuoj pradeda kitą... Kai kuriuose Bažnyčios sluoksniuose vyrauja mintys, kad pakeitus gestus (pvz., Komunijos priėmimo), gražinus lotynų kalbą į liturgiją ir įvedus senąsias apeigas, bažnyčios prisipildys žmonių. Lotynų patarlė sako, kad niekas du kartus negali įbristi į tą pačią upę, nes vanduo keičiasi. Su laiko tėkme yra dar sudėtingiau. Jokia reforma nėra galutinė, o tik nedidelis tarpsnis Bažnyčios kelionėje per istoriją. Daugiausia rezultatų pasiekia tos reformos, kurios nesisaikio radikalių ir netikrumą keliančių pokyčių, bet nusižeminusiai, kantriai ir sistemingai triūsia taisydamos esamą padėtį. Aš už tradiciją, kuri nebūtų tendencinga, nebūtų fragmentiška ar „užstrigusi“ kokiame nors šimtmečiuje, bet nuolat auganti, nes tikroji ir pilna Bažnyčios Tradicija reiškia ne saugoti pelenus, bet įpūsti naują ugnį. ❧

Meistras W. Du angelai, laikantys Jėzaus monogramą. XV a. Graviūra

„TĒVAS SIRATŪ IR VISŪ PONAIČIŪ“

Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas

Liudas Jovaiša

Rašant apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos laikus, kažin kodėl atrodo nestilinga operuoti *maštabiškų* ir beasmenių istorijos *procesų* kategorijomis – gal todėl, kad prie jų lopšio XIX a. stovėjo darvinizmas ir marksizmas? Senojoje Lietuvoje istorijos tėkmę vaizdžiausiai išreiškė portretų galerijos, kuriose vienas šalia kito rikiavosi *asmenų* – giminaičių ar pareigūnų – atvaizdai. Vienas jų – Žemaičių ir Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus atvaizdas – paskatino ir šio teksto atsiradimą. Manau, kad ši įdomi asmenybė, istoriškai objektyviai reikšminga ir autoriui subjektyviai patraukli, yra verta daugiau nei kuklios Jono Totoraičio biografijos (*Vyskupas Jurgis Tiškevičius, Žemaičių Kalvarijos įsteigėjas*, 1939).

GYVENIMO KELIAS

Už vyskupo mitrą Jurgis Tiškevičius (c. 1595/1596–1656) netiesiogiai turėtų būti dėkingas savo tėvui, neleidusiam jaunystėje tapti jėzuitu. Kijevo unitų metropolito Juozapo Benjamino Rutskio liudijimu, Jurgis Tiškevičius tėvo buvęs netgi smarkiai sumuštas, dėl to turėjęs nesveiką nugarkaulį ir labai silpną regėjimą¹. Mokėsi Vilniaus ir Liublino jėzuitų kolegijose ir Krokuvos akademijoje, Lenkijoje pradėjo ir bažnytinę karjerą – tapo Krokuvos kanauninku ir Kozieglavų parapijos klebonu. Apie 1626 m., matyt, Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus kvietimu grįžo į Lietuvą, tapo Vilniaus kapitulos prelatu kustodu, netrukus buvo nominuotas titulinio Metonos vyskupu ir Vilniaus sufra-

LIUDAS JOVAIŠA (g. 1973) – istorikas, hum. m. dr., VU Istorijos fakulteto lektorius, Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslo darbuotojas, tyrinėja Katalikų Bažnyčios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istoriją. Parengė *Žemaičių vyskupijos vizitaciją (1579)* (1998), leidinių *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai* (2001), *Krikščionybės Lietuvoje istorija* (2006), *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* (2009) vienas sudarytojų ir bendraautorų. Skelbiamas tekstas parengtas pagal pranešimą, skaitytą kaip inauguracinė paskaita autoriui priimant į LKMA akademikus.

ganu bei to paties vysk. Valavičiaus išventintas Varšuvoje², būdamas vos 31-erių. Šias pareigas – drauge su Vilniaus prelado arkidiakono ir Gardino prepozito pareigomis – ėjo šešerius metus, vėliau 16 metų (1633–1649) ganytojavo Žemaitijoje, o paskutinį penkmetį – Vilniuje (1649–1656). 1655 m. rugpjūtį prie Vilniaus priartėjus Maskvos kariuomenei, pasitraukė į Prūsiją. Tų metų rudenį apgailestavo negalįs pagal karaliaus valią nusigauti pas jį, – teksią peržiemoti čia, Karaliaučiuje, budriai stebint kurfiurstui³. Rašydamas šias eilutes vyskupas nežinojo, kad pavasario jau nebesulauks, kad bus palaidotas svetimoje šalyje, kad po šimto metų bandymas perlaidoti jo palaikus Vilniuje, vėliau Varnuose sukels visokių aistrų, o ir Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčioje galiausiai palaidotas kūnas paslaptinai – tarsi į vandenį – pradings, palikdamas iki šiol neįmintą mįslę⁴.

PASTOR BONUS – GERASIS GANYTOJAS

Tridento Susirinkimas uždėjo vyskupams sunkią atsakomybės už sau pavestųjų sielas našta – jos, pasak Susirinkimo, turėtų bijoti net ir angelų pečiai⁵. Labai

¹ Čia ir kitur cituojami amžininkų liudijimai apie Tiškevičių, pateikti jo kanoniniame procese, skiriant Žemaičių vyskupu (1633 m. kovas). Naudojau si Vatikano archyve (Proc. Cons. 32, l. 440–467) saugomo originalo nuorašu, atliktu Pauliaus Jatulio ir saugomu jo archyvine fonde Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS), f. 267–777.

² Liudytojų parodymai skiriasi, čia remiuosi Marcijono Tryznos, asmeniškai dalyvavusio konsekracijoje, liudijimu.

³ ...*przesło mi tu hibernas sub vigilanti cura Xiążenia leo Msci Kurfürsta u Krolewca odprawowac...* (Jurgio Tiškevičiaus laiškas Boguslovui Radvilai, Karaliaučius, 1655-10-16, in: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów*, (toliau – AGAD AR), dz. V, Nr. 16660, p. 80).

⁴ Plačiau apie tai žr. Liudas Jovaiša, „Kur lavonas? J. T. pomirtinės piliigrimystės istorija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, nr. 7–8, p. 321–325.

⁵ Ses. VI, decr. *De residentia episcoporum et aliorum inferiorum*, cap. 1: *ecclesiarum regimen (onus quippe angelicis humeris formidandum)...* Ši frazė – tridentinės epochos vyskupo pareigos apibūdinimo *locus communis*; ją sutinkame, pvz., ir Benedikto Vainos laiške Radvilai Našlaitėliui (Varšuva, 1600-04-30): *z wielkim strachem tho brzemię (nie tylko ludowi, alie y Aniołom straszliwie) na ramiona moje przyjmować muszę* (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 139–809, lapai nenumeruoti), ir Motiejaus

svarbus tapo vyskupo, kaip ganytojo, asmeniškai rodomas tikėjimo pavyzdys. Tapęs Vilniaus sufraganu, Jurgis Tiškevičius ne tik atliko specifinę vyskupo tarnystę (iškilmingai (*pontificaliter*) celebravo Mišias, teikė šventimų ir sutvirtinimo sakramentus), bet ir dažnai pamokslavo bei – to iš vyskupo nebuvo reikalaujama – klausė išpažinčių. Ne vienas liudytojas pabrėžė, kad Vilniaus sufraganas „gatvėse pasilenkia prie vargšų ir išklauso jų išpažinčių“ (Pinsko unitų vysk. Rapolas Korsakas), ir kad „mielai klauso išpažinčių, ypač vargšų, kartais nuo rytmečio iki nakties“ (metropolitas Rutskis). Ir vyskupaudamas Žemaitijoje Tiškevičius, mokydamas liaudį, nesibodėjo pėsčiomis eiti per kaimus⁶. Garsas apie tokį Žemaičių ganytojo uolumą turėjo plačiai pasklisti, jei 1649 m., jį skiriant Vilniaus vyskupu, net du liudytojai lenkai (Steponas Wyzdga ir Adomas Kazanowskis) pažymėjo, jog Tiškevičius visuotinai vadinamas „Žemaitijos apaštalu“ (*apostolus Samogitiae*)⁷. Be asmeniškai atliekamos sielovadininko tarnystės, vyskupas pasižymėjo ir nepriekaištingu gyvenimu – vysk. Korsako tvirtinimu, „patys eretikai sakė, – girdėjau, – kad yra šventas vyras“.

Didelę ganytojiško darbo našatą gali atskleisti viena Tiškevičiaus veiklos pusė. 1639 m. reliacijoje Žemaičių vyskupas pranešė iš viso sutvirtinęs 52 360 asmenų, kartais – net po 3–5 tūkstančius vienoje parapijoje⁸. Kad tai ne perdėjimas, matyti iš žinutės apie Šiaulių bažnyčios konsekraciją, kurioje nurodyta, jog šia proga vyskupas sutvirtino 4240 asmenų⁹. Tad ir vysk. Tiškevičiaus žodžiai apie iki vidurnakčio užtrunkančias apeigas¹⁰ – ne graži literatūrinė hiperbolė, o patikimas, dokumentiškas liudijimas. Sutvirtinimo teikimas tokiai gausybei žmonių vyskupą, valandų valandas praleidžiantį vasaros kaitroje, vilkintį šiltais liturginiais drabužiais ir laikantį sunkų pastoralą, turėdavo gero kai išvarginti.

Tokioje aktyvioje Tiškevičiaus veikloje kartkartėmis pasitaiko atoslūgių bei rezignacijos valandėlių – dažniausiai sušlubavus sveikatai. 1639 m. reliacijoje Šv. Sostui jis dėl nesveikatos prašosi atleidžiamas iš pareigų ir nori ramiai gyventi kokioje nors vienuolijo-

je¹¹. 1646 m. liepą Kazimierui Leonui Sapiegai skundžiasi prispaudusiomis ligomis (dėl jų net triskart jau buvęs „desperacijoje“) ir prastu Vilniaus daktarų gydymu. Liepęs vežti namo ir Žemaitijoje, matyt, pasitaisęs, nes, kaip rašo, dabar tevarginanti podagra ir chiragra – kasdienės ir įprastos ligos¹². Dėl tos pačios podagros

Nežinomas Lietuvos dailininkas. Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius. XVII a. Drobė, aliejus. Ilustracija iš leidinio *Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia* (t. 1, Vilnius, 2003)

1651 m., jau kaip Vilniaus vyskupas, atsiprašo popiežių negalįs asmeniškai atvykti Romon¹³. Tiškevičiaus ligų ir jo ganytojiško uolumo temos gražiai susijungia bandymo nunuodyti vyskupą epizode: tai mėginę atlik-

Valančiaus ganytojiškame laiške po ingresso 1850 m.: „prijemiau ant kukszteras sawa sunkibę, katros priimti nesgąduotumes ir patis Aniiolaj“ (Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišakai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, (ser. *Historiae Lituaniae fontes minores*, 2), Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas, 2000, p. 16).

⁶ ...qui ipse etiam in plebe docenda vaticum pagos obire non fert gravatim... (Jurgio Šavinskio reliacija (1639), in: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. Paulus Rabikauskas, t. I, Romae, 1971, p. 273).

⁷ VUB RS, f. 267–777, p. 134–135.

⁸ Jurgio Tiškevičiaus reliacija (1639), in: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 252.

⁹ Kopiaiusz akt do dziejów Kościoła na Żmudzi (1534–1760), in: *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, (toliau – BNW), IV 6649, l. 58v.

¹⁰ Jurgio Tiškevičiaus reliacija (1639), p. 252.

¹¹ *Ibid.*, p. 257.

¹² ...z niewazney curacii medikow niedoskonałych Wilenskich [...] y niezdradliwych Lekarstwy stargniony musialem się kazać wieść ku Domowi, nie chcąc być nikomu y po śmierci przykrym, abym grobu mego szukając komu się nie naprzykrzył, iakosz tesz podobno choroby niemasz, abym, grobu mego szukając komu się nie naprzykrzył, iakosz tesz podobno choroby nie masz, która by mię az do dzisiezyego [sic] dnia nie molestowała, po trzy razy byłem in desperatis, poczynam iuz ku sobie przychodzic. Samą się tylko teraz Podagrą Chiragrą zabawiając, ale te są iuz familiares, y nie tak straszne, iakowe był Chiragrą zabawiając, ale te są iuz familiares, y nie tak straszne, iakowe był inne choroby barzo ciężkie (Jurgio Tiškevičiaus laiškas Kazimierui Leonui Sapiegai, Alsėdžiai, 1646-07-07?, in: BNW, BOZ 931, l. 77v–78r).

¹³ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 85.

ti nepatenkintieji dvasininkijos drausminimu ir ganytojo uolumu; jiems būtų pavykę, jei ne Dievo malonė ir įvairūs vaistai, kurių dėka nuodai iš kūno buvę pašalinti...¹⁴

ADMINISTRATORIAUS TALENTAS

Vyskupas Tiškevičius iš kitų savo amžininkų išsiskyrė nepaprastu uolumu ir energija. Metropolito Rutskio liudijimu, jis „niekuomet nedykinėja“ ir „yra nenuvargstantis savo tarnystėje“. Uoliai rūpinosi atlikti tai, ką Tridento susirinkimas ir Reformos popiežiai nurodė vyskupams: vizituoti vyskupiją, reguliariai šaukti sinodus ir atlikti vizitus *ad limina*. Vyskupaudamas Žemaitijoje Tiškevičius sušaukė keturis sinodus, Vilniaus vyskupijoje – dar du. Pasirūpino keturis kartus vizituoti Žemaičių vyskupiją (dukart asmeniškai), taip pat per įgaliotinius atliko Vilniaus vyskupijos vizitaciją. Dukart atliko vizito *ad limina* pareigą kaip Žemaičių vyskupas (1639 ir 1646 metais; pirmąkart – asmeniškai); dukart (1642 ir 1646 m.) siuntė reliacijas Tikėjimo platinimo kongregacijai apie savo administruojamos kaimyninės Kuršo (Piltenės) vyskupijos padėtį¹⁵. Tapęs Vilniaus vyskupu, 1651 m. vizitą *ad limina* atlikti įgaliotoj Teodorą Skuminavičių.

Tiškevičius turėjo neabejotiną administratoriaus talentą – jau kaip Vilniaus arkidiakonas vizitavo vyskupiją ir efektyviai pasirūpindavo, kad vizitacijoje paskelbti pertvarkos nutarimai būtų įgyvendinti (metropolito Rutskio, tėvo jėzuito Mykolo Kaunackio liudijimai). Tobulino vyskupijų administracinę struktūrą – Žemaičių vyskupijoje pertvarkė dekanatus (1636 m. sinode), o geresniam didžiulės Vilniaus vyskupijos administravimui nutarė įkurti regioninių ofcijolų – Baltarusijos, Palenkės ir Lietuvos – pareigybes¹⁶. Pradėjęs vyskupauti Žemaitijoje, pirmiausia pasirūpino nustatyti aiškias parapijų ribas¹⁷; prie jau egzistuojančių parapijų ar filijinių bažnyčių įsteigdamas naujus karmelitų ir dominikonų vienuolynus, siekė pagerinti sielovados sąlygas protestantiškame vyskupijos paribyje (Linkuvoje ir Vladislavove), krašto politiniame centre (Raseiniuose) ir piligrimų lankomoje vietoje (Kalvarijoje); tvarkydamas vienuolinį gyvenimą iš Krakėse gyvenančių dvaratkų subūrė pirmąjį Lietuvoje kotryniečių vienuolyną. Pažymėtinas ganytojo konkretumas – iki XVIII a. vidurio bemaž vien jo reliacijose Apaštališkajam Sostui

konkrečiai ir tiksliai išvardijamas vyskupijos bažnyčių, dvasininkų, vienuolių skaičius. Tiškevičius ypatingai rūpinasi savo vyskupijos dvasininkija – reikalauja pakankamo išsilavinimo ir padoraus elgesio, klebonus skatina aktyviai pastoracijai, nurodydamas rengti savotiškas parapijos vizitacijas – vykti į kaimus katechizuoti jaunimo ir raginti vyresniusius atlikti krikščionio pareigas bei eiti sakramentų¹⁸. Kaip detalai tuomet reglamentuojamas dvasininko gyvenimas, liudija sinodo nutarimas „Apie plaukų ilgumą“, kuriame liepiama nešioti deramo ilgio plaukus (ne per ilgus, kad neuždengtų tonzūros) ir taip kirpti barzdą virš viršutinės lūpos, kad ji nekliudytų pagarbiai priimti Kristaus Kūno ir Kraujo Sakramento¹⁹. Vysk. Tiškevičius skundžiasi paplitusia dvasininkų mada ne tik kelionėje, bet ir viešose vietose, ir bažnyčioje nešioti trumpus, kelius vos dengiančius drabužius. Anot jo, kunigų batai kartais būnantys tokie puošnūs, kad labiau tinkantys šokiams negu Evangelijos skelbimui²⁰.

Būdamas energingas administratorius ir rūpindamasis dvasininkijos ugdymu bei disciplina, vyskupas Tiškevičius nepamiršo savo ganytojiškos veiklos ir rūpesčio tikinčiųjų pasauliečių kaimene – ko gero, širdyje nešiodamas katalikiškosios Reformos laikų *locus communis* – perspėjimą vyskupams, kad Paskutiniame teisme iš jų bus pareikalauta atsakomybės už sielas, pražuvusias dėl ganytojo aplaidumo. Ganytojiškoje Tiškevičiaus veiklos „programoje“ akivaizdūs du prioritetai: katechezė ir pamaldumo skatinimas.

KATECHEZĖ

Rūpindamasis krikščioniško mokslo diegimu, Tiškevičius pirmiausia ėmėsi plėsti katechetų ratą. Tai nebėra vien klebonų ir mokytojų/bakalaurų prerogatyva, dabar į masinę katekizavimo akciją įjungiami ir vienuoliai (jėzuitų misijos), ir pasauliečiai: mokyklos mokiniai, prieš Mišias bažnyčioje balsiai kartojantys katekizmą, kaimų dešimtininkai, elgetos, kuriems vysk. Tiškevičius nurodo elgetaujant prie bažnyčios giedoti katechetines giesmeles²¹ (Jono Gruževskio katechetinės giesmės?), Krikščioniško mokslo brolijos nariai. Būtent šią broliją, įsteigtą šv. Karolio Boromiejaus, kurios narių svarbi pareiga yra „nemokantį pamokyti“, taigi tą broliją, Lenkijoje gana retą, Tiškevičius plačiai paskleidžia Žemaičių vyskupijoje: pirmiausia ją įveda

¹⁴ Apie šį įvykį užsimena pats Tiškevičius 1639 m. reliacijoje (*Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 255–256).

¹⁵ Šias reliacijas žr. *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. II, Romae, 1978, p. 586–596.

¹⁶ 1651 m. reliacija, in: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 91–92.

¹⁷ Žr. 1636 m. sinodo nutarimą *De finibus parochiarum*, in: *Synodus dioeciesana cleri ducatus Samogitiae...*, Vilnae, 1636, (toliau – *Syno-*

dus, 1636), I. Mr–v.

¹⁸ 1636 m. sinodo nutarimai, žr. *Ibid.*, I. A3v.

¹⁹ 1643 m. sinodo nutarimas *De prolixitate capillorum*, in: *Collectanea constitutionum synodaliaum dioecesis Samogitiensis*, Vilnae, 1690, p. 107.

²⁰ *De vita et honestate Cleri*, in: *Synodus*, 1636, I. M2r–v.

²¹ *De fidei articulis*, in: *Synodus*, 1636, I. [A4r].

Medininkų katedroje, paskui Rietave, Tveruose, Krakėse, Žagarėje, Nemakščiuose.

Atrodo, kad su Tiškevičiaus iniciatyva sietinas ir naujo lietuviško jėzuito Jono Jaknavičiaus katekizmo pasirodymas. 1640 m. Kelmės bažnyčios vizitacijoje nurodyta, kad mokiniai „ryto metą žmonių akivaizdo-

Alberto Vijūko-Kojalavičiaus knygos, skirtos Žemaičių Kalvarijai ir jos įkūrėjui vyskupui Jurgiui Tiškevičiui (Vilnius, 1648) antraštinis puslapis

je kalbės „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ bei „Tikiu“ ir, pirma pamokyti ir išlavinti savo bakalauro, iš krikščioniško mokslo knygelės, išleistos Žemaičių kanauninko Daukšos arba neseniai Jėzaus Draugijos tėvo Jono Jaknavičiaus, dėstys katekizmo mokslą, atsakinėdami į klausimus žemaičių kalba²². Iš šios žinutės paaiškėja, kas yra mįslingas „neseniai išleistas lietuviškas katekizmas“, keletą kartų minimas 1639 m. Rietavo

²² ...iidem tempore matutino dominicam orationem recitabunt, Salutationem Angelicam et symbolum coram populo Cathedasticamque doctrinam per interrogationes idioma Samogitico decertantes, ex libello doctrinae Christianae, a Canonico Samogitiae Nicolao Douksza seu recens a Patre Ioanne Iachnowicz Societatis Iesu edito proponent, instructi et eruditi primum per Baccalaureum suum (1640 m. Kražių dekanato vizitacija, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, (toliau –

dekanato vizitacijoje²³. Kadangi šio katekizmo pasirodymas daugmaž sutampa su 1638/1639 m. data, kai Jaknavičius buvo vysk. Tiškevičiaus nuodėmklausys ir rezidavo jo dvare, be to, turint omenyje bičiuliškus jau iš anksčiau, gyvenimo Vilniuje laikų, pažįstamų dvasininkų ryšius, manytina, kad būtent vysk. Tiškevičius inicijavo Jaknavičiaus katekizmo leidimą ar bent jį parėmė. Žemaičių vyskupo angažavimąsi šiam leidimui netiesiogiai patvirtina ir dekanų vizitacijų raginimas naudotis Jaknavičiaus katekizmu. Galimas daiktas, su Jurgio Tiškevičiaus užsakymu susijusi ir kita bibliografijoje nurodoma lietuviška Jaknavičiaus knygutė – *Institutiones et cantiones pro Confraternitate S. Isidori*. Vysk. Tiškevičius rekomendavo platinti šią broliją (Vilniaus vyskupijoje apie jos veikimą tuo metu nežinoma), ir būtent 1639 m. buvo gautas leidimas jos veiklai Skuodo parapijoje.

Plėsdamas katekizavimo veiklą, vysk. Tiškevičius ėmė reikalauti iš katalikų katekizmo pradmenų mokėjimo. Uždraudžiama teikti Komuniją nemokantiems katekizmo. Bajorai raginami neskirti į jokiais pareigas asmenų, nemokančių tikėjimo tiesų. Nurodoma neleisti elgetauti prie bažnyčios ar priimti į špitolę nemokančių poterių, dekalogo ir Trejybės slėpinio paaiškinimo. Daugiau žinių reikalaujama iš brolijų narių: tikimasi, kad jie išmoks tikėjimo tiesas, atgailos sakramento būtinybę ir vertę bei jo dalis, aiškinsis Eucharistijos slėpinis ir žinos santuokos įstatymus bei kliūtis²⁴.

PAMALDUMAS

Tai, ką savo ganomųjų protuose Tiškevičius sėjo katecheze, žmonių širdyse jis rūpinosi daiginti karštu pamaldumu. Pagrindinis ganytojo įrankis stiprinant liaudies tikėjimą ir svarbiausias jo ginklas kovoje su erezija buvo ne tiesioginė kontrreformacinė konfrontacija, o katalikiško maldingumo tradicijų (pirmiausia antiprotestančių – šventųjų gerbimas, piligrimystė, atlydai) puoselėjimas. Svarbiausia struktūra, auginančia pasauliečių maldingumą, tapo brolijos, kurias Tiškevičius norėjo matyti veikiančias mažne kiekvienoje parapijoje. Vyskupas konkrečiai rekomendavo klebonams įvesti katalikiškos Reformos epochoje itin populiarias Krikščioniško mokslo (žr. aukščiau), Angelų Sargų (Šeduva, Joniškis, Plungė, Salantai, Viduklė), Kristaus Kūno (Luokė), Šv. Izidoriaus (Skuodas, Kurtuvėnai) brolijas²⁵.

1625 m. Romon nuvykusio Žemaičių vyskupo Sta-

LVIA), f. 669, ap. 2, b. 322, l. 247v).

²³ Plg. iuxta doctrinam lituanicam recens editam (nurodymai Švėkšnos klebonui) (Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas, b. 137, l. 179r); taip pat žr. nurodymus Gargždų klebonui (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 1, 203v).

²⁴ De fidei articulis et sacra doctrina, in: Synodus, 1636, f. A3v.

nislovo Kiškos rūpesčiu popiežius suteikė visuotinius atlaidus visoms vyskupijos bažnyčioms 20 metų laikotarpiui. Deja, apie šiuos atlaidus kiekvienai bažnyčiai turėjęs pranešti aplinkraštis, atrodo, pakeliui kažkur pradingo. Veikiausiai todėl būtent nuo vysk. Tiškevičiaus laikų žinomos ankstyviausios daugelio Žemaitijos parapiinių bažnyčių atlaidų privilegijos. Reikia manyti, kad jas iš pop. Urbono VIII vyskupas išrūpino viešėdamas Romoje 1639–1641 m. Dalis Žemaitijos parapiinių bažnyčių iki šiol išlaikė savo atlaidų tradicijas, kurių pradžia – būtent Tiškevičiaus vyskupavimo metai.

Ypatingą svarbą katalikiško pamaldumo puoselėjime Tiškevičius teikė šventųjų gerbimui. Jis 1636 m. dalyvavo šv. Kazimiero palaikų pernešime į naująją kopyčią Vilniaus katedroje²⁶ bei Juozapato Kuncevičiaus beatifikacijos procese²⁷, tapęs Vilniaus vyskupu rūpinosi surasti pirmųjų Lietuvos kankinių pranciškonų kūnus²⁸, 1652 m. išrūpino šv. Kazimiero palaikų perkėlimo šventę Vilniaus vyskupijoje²⁹ ir pradėjo dalyti šv. Kazimiero kūno relikvijas³⁰. Šventųjų relikvijos Tiškevičių ypač žavėjo. Dar būdamas Vilniaus sufraganu parūpino jų savo administruojamai Gardino bažnyčiai (basojo karmelito t. Apreiškimo Mykolo liudijimas), o tapęs Žemaičių vyskupu į šį atkampų kraštą iš Romos atbogino ne vieną vad. „katakombų šventojo“ kūną ar žymią jo dalį. Taip dar prieš Tiškevičiaus kelionę į Romą katedroje atsirado Krescento ir Emilijonos, Jonišio bažnyčioje – šv. Martinijono relikvijos, o vyskupijoje nurodyta šių šventųjų dienas minėti *sub ritu duplici*. Grįždamas iš Romos 1641 m. vysk. Tiškevičius parvežė naujų relikvijų: šv. Klemenso kūną katedrai, šv. Faustinos palaikus – Kražių bažnyčiai, šv. Martinijono relikvijas – Šeduvos bažnyčiai³¹. Be to, vėliau žymią Šv. Kryžiaus relikviją, gautą iš Liublino dominikonų konvento, ganytojas dovanojo Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai, o privačiai brangino Švč. Kraujo ir Šv. Kryžiaus medžio relikvijas.

Vis dėlto tikrieji piligrimų traukos centrai XVII a. pirmos pusės Žemaičių vyskupijoje yra ne šventųjų kūnais, o stebuklingais atvaizdais garsėjančios vietos (1646 m. reliacijoje Tiškevičius mini Zapyškį, Šiluvą ir Tverus). Žemaičių vyskupijoje jos ganytojas įsteigė naujo tipo šventvietę – kryžiaus kelią³² vietovėje, kuria

pavadina Naująją Jeruzalę³³. Ir nors šis vardas nepriėjo, „Kalnų“ lankymas ir jų giesmės šimtmečiams tapo Žemaitijos katalikų maldingo gyvenimo savastimi. (Atrodo, būtent kalvarijos Žemaičiuose bus įkvėpusios Vilniaus kalvarijų steigėją Jurgį Bialozorą. Šis Žemaičių vyskupijos kunigas, kilęs iš Grinkiškio ir buvęs Skuo-

Jurgio Tiškevičiaus herbas jam skirtame Alberto Vijūko-Kojalavičiaus leidinyje (Vilnius, 1648)

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1850)*, t. V: 1629–1638, Romae, 1961, nr. 2342, p. 218.

²⁷ S. Josphat hieromartyr, II, Romae, 1955, nr. 137, p. 202.

²⁸ Apie tai išsamiai rašo Darius Baronas greitai pasirodysiančioje studijoje, skirtoje Vilniaus pranciškonų kankiniams.

²⁹ Paulius Rabikauskas, *Lietuvos Globėjas šv. Kazimieras*, Vilnius–Kaunas: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1993, p. 114.

³⁰ *Krolewska droga do nieba, albo zycie S. Kazimierza, Krolewica Polskiego y W. X. L.*, Warszawa, 1752, p. 120.

³¹ Apie šias „katakombų šventųjų“ relikvijas Žemaičių vyskupijoje žr. Liudas Jovaiša, „Šventųjų relikvijos ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–

1655)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 217–228.

³² Pastebėtina, kad kažkoks kryžiaus kelias buvo įrengtas Tiškevičiaus ir Jaknavičiaus iniciatyva pastatytos Vilniaus Šv. Juozapo ir Nikodemo špitolės bažnyčios rūsyje (*ducta subter templum recolendis Christi Domini passi sepultique mysteriis cryptoporticus*); žr. Stanislaus Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima*, Vilnae, 1768, p. 310.

³³ Apie Žemaičių Kalvarijos steigimą ir istorinę raidą išsamiai rašoma spaudai parengtoje Dalios Vasiliūnienės monografijoje *Žemaičių Kalvarija: Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*

do prepozitu, Žemaičių Kalvarijoje neabejotinai turėjo lankytis. Be to, jį globojo ir vysk. Tiškevičius, iš pradžių suteikdamas Piltenės kapitulos prelado kustos titulą, o vėliau rekomenduodamas į vakuojančią Vilniaus kapitulos kanauninko vietą³⁴. Ir vyskupaudamas Vilniuje Tiškevičius spėjo prisidėti kuriant naują pamaldumo židinį, 1653 m., maro metu, Vilniaus Antakalnio Laterano kanauninkų bažnyčiai padovanodamas Faenzos Marijos Maloningosios atvaizdą³⁵.

Ypatinga vieta Tiškevičiaus vykdytoje pamaldumo puoselėjimo „programoje“ teko religinei muzikai. Jis daugiausia nusipelnė diegdamas liaudies giedojimą: pirmasis lietuviškas katalikų giesmynas, 1646 m. buvo išleistas veikiausiai vysk. Tiškevičiaus (jam skirta Saliarono Slavočinskio dedikacija) rūpesčiu ir lėšomis. Drauge Žemaičių vyskupas neišleido iš akių ir „profesionalios“ liturginės muzikos: reikalavo mokyti muzikos parapijų mokyklose, klebonus įpareigojo savo šeimynoje laikyti tokius jaunuolius, kurie galėtų būti pravartūs ir bažnytiniam giedojimui³⁶.

HUMANITAS

Vyskupas Jurgis Tiškevičius buvo jautrus ir žmogiškas ganytojas. Kitaip nei jo amžininkams – Vilniaus vysk. Abraomui Vainai ir Smolensko vysk. Petručiui Parčevskui, Tiškevičiui, regis, visai nebūdingas bet koks rūstumas ar tūžmingumas. Taip ypač pasakytina apie gana draugiškus vyskupo santykius su protestantais. Veikiausiai todėl būtent Tiškevičius karaliaus Vladislavo Vazos parenkamas vadovauti 1645 m. Torunėje įvykusiam *Colloquium charitativum* – draugiškam katalikų, liuteronų, kalvinistų, Bohemijos brolių pašnekiesiui. Toks Tiškevičiaus palankumas irenistiniam valdovo projektui (Tikėjimo platinimo kongregacija nepataria jame dalyvauti) galėtų atrodyti net šiek tiek įtartinas, jei nežinotume apie uolią jo, kaip katalikų ganytojo ir tikėjimo stiprintojo, veiklą. Vyskupaudamas Žemaitijoje, Tiškevičius išklausė Šaukėnų dvaro savininko Korffo prašymų ir 1645 m. leidžia jam privačioms reikmėms pasistatyti liuteronų bažnyčią³⁷. Įdomu, kad viename laiške Skuodo savininkui Kazimierui Leonui Sapiegai Tiškevičius užtaria Skuodo liuteronų ministrą: kai šis per pamokslą viešai supeikęs miesto burmistrą, pastarasis pašalinęs jį iš pareigų, užantspaudavęs bažnyčią ir perdavęs ją kitam ministrui³⁸. Įdomu, ar taip katalikų vyskupas pretendavo į dvasi-

³⁴ Jurgio Tiškevičiaus laiškas Kazimierui Leonui Sapiegai, Alsėdžiai, 1648-02-26, in: *BNW, BOZ* 931, l. 81v–82r.

³⁵ Šio atvaizdo tyrimams dabar atsidėjęs Mindaugas Paknys.

³⁶ *De Scholis ecclesiarum et musica non intermittenda*, in: *Synodus quarta dioecesis Samogitiae...*, Vilnae, 1647, (toliau – *Synodus*, 1647), p. 16–17.

³⁷ Bylos dėl bažnyčios statybos dokumentus žr. *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 452, l. 78r–v, 93r, 110r, 115r–v, 128r, 130r.

ne jurisdikcija ir protestantų dvasininkams, ar išreiškė nuoširdžią užuojautą nuo pasauliečio nukentėjusiam dvasininkui, tegul ir kitatikiui?

Ypatingas Tiškevičiaus bruožas, skyręs jį nuo kitų vyskupų, buvo ir darnus sugyvenimas su vienuolijomis. Tiškevičius sugebėjo derinti vyskupo ir vienuolijos interesus ir daug prisidėjo prie vienuolynų steigimosi Žemaičių vyskupijoje bei jų efektyvios pagalbos sielovados darbe. Faktiškai neturėdamas sąlygų aprūpinti naujus vienuolynus (privaičių valdų Žemaitijoje neturėjo, o vyskupo stalo valdos nedidelės), vyskupas net keltą vienuolynų sumaniai įkurdino pavesdamas jiems parapinių bažnyčių fondacijas (Linkuvoje, Raseiniuose). Be to, sielovados darbui jis pasitelkė jėzuitų misijas – tiek Žemaitijoje, tiek gretimame liuteroniškame Kurše. Apskritai geri, bičiuliški santykiai siejo Tiškevičių su daugeliu vienuolijų – dominikonais, jėzuitais, senosios observancijos ir basaisiais karmelitais, bazilijonais, pranciškonais konventualais.

Tiškevičiaus jautrumas ir žmogiškumas ypač pastebimas vargšų globoje. Būdamas Vilniaus sufraganu, Tiškevičius drauge su jėzuitu Jonu Jaknavičiumi Vilniuje inicijuoja naują Šv. Juozapo Arimatiečio ir šv. Nikodemo špitolę priemiestyje už Aušros Vartų. Amžininkų liudijimu, Tiškevičius dažnai klauso gatvėse gulinių vargšų išpažinčių, gabena juos į prieglaudą, lanko špitoles, dalyvauja vargetų laidotuvėse, o kartą Gardine po išpažinties mirusį varguolį pats pasirūpina – kaip klebonas – ir palaidoti (vysk. Korsako liudijimas). Asmeninis jauno ganytojo angažavimasis vargšų globai vėliau turės daug platesnio masto pasekmių – tapęs Žemaičių vyskupu, Tiškevičius pasirūpina, kad daugumoje parapijų būtų įsteigtos špitolės, įpareigodamas visus klebonus, pasitelkus ponus ir parapijiečius, špitoles įsteigti ir tinkamai užlaikyti, grasant trečdaliu metinių pajamų atėmimu³⁹.

MOKYTUMAS

Amžininkų liudijimu, Tiškevičius gerai išmanė teologiją, pamokslaudavo „mokyta ir su įkvėpimu“ (Kau-nackis). Anot nuncijaus Honorato Visconti, vyskupas buvęs „labai mokytas ir gerai išmanantis teologinius dalykus – kaip tas, kuris mokosi noriai ir su žingeidumu“⁴⁰. Neblėstantis Tiškevičiaus smalsumas, matyt, paskatino jį, jau brandaus amžiaus, pakelti į Romą įsimatrikuluoti Bazelio universitete⁴¹, o vėliau dalyvauti

³⁸ Jurgio Tiškevičiaus laiškas Kazimierui Leonui Sapiegai, Alsėdžiai, 1649-04-30, in: *Biblioteka PAN/PAU w Krakowie*, rankr. Nr. 353, p. 44.

³⁹ *De Xenodochiis*, in: *Synodus*, 1647, p. 18–19.

⁴⁰ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, II, Roma, 1989, Nr. 136, p. 200.

⁴¹ Irena Štikonaitė, „Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 209–210.

jau minėtuose tarpkonfesiniuose Respublikos krikščionių disputuose. Būdamas Vilniaus sufraganu ir titulinu Metonos vyskupu, Tiškevičius buvo išsamiai susipažinęs su savo Metonos vyskupijos padėtimi – apie ją buvo išsiklausinęs Radvilos Našlaitėlio palydovo kelionėje į Jeruzalę Antano Skorulskio ir kažkokio iš Graikijos atkilusio stačiatikio Krizanto⁴². Tiškevičiaus interesų platumą liudija ir jam skirta Alberto Vijūko-Kojalavičiaus dedikacija pirmuosiuose krikščionybės Lietuvoje istorijos apmatuose – *Ivairenybėse apie Bažnyčios padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje*.

UNIVERSALUMAS

Atkampios, „tolimiausios krikščionijoje“ Žemaičių vyskupijos ganytoju tapęs Tiškevičius netapo apkerpėjusiu provincijos vyskupu. Gana dažnai lankydavosi Vilniuje, stengdavosi nepraleisti seimų Varšuvoje, o 1639–1641 m. kaip karaliaus Vladislavo Vazos pasiuntinys (bene vienintelis iš Lietuvos vyskupų, kada nors parinktas tokiai misijai), įgaliotas rūpintis Stanislovo Kostkos beatifikacija, bemaž dvejus metus praleido barokiniu spindesiu tviskančioje Urbono VIII Romoje. Sunku pasakyti, ką patyrė ir išgyveno ten Žemaičių ganytojas, tačiau šis buvimas turėjo ir gerokai praplėsti jo kultūrinį akiratį, ir sustiprinti priklausymo visuotinei Bažnyčiai jausmą. Būtent Romoje Tiškevičius paskiriamas gretimos, protestantizmo faktiškai sunaikintos Piltenės, arba Kuršo, vyskupijos administratoriumi. Grįžęs į Žemaitiją, labai aktyviai rūpinasi šio krašto reikalais, bendradarbiaudamas su Tikėjimo platinimo kongregacija organizuoja misijas, jam pavyksta atgaivinti Kurše kai kurių katalikų bažnyčių veiklą. Platumas ir atvirumas pasauliui matyti ir iš įvairių Tiškevičiaus ryšių bei misijų. Pakeliui iš Romos apsirgęs ir keliems mėnesiams sustojęs Paduvoje, laiko neleido veltui ir, gavęs vietos vyskupo leidimą, teikė dvasininko šventimus⁴³. 1643 m. gavo pop. Urbono VIII pavedimą drauge su unitų metropolitu Antanu Seliava vizituoti graikų apeigų katalikus⁴⁴; tais metais Tikėjimo platinimo kongregacijai pranešė apie tikėjimo būklę tarp totorių⁴⁵. Būdamas Lietuvoje, rūpinosi svetimšaliais: dalyvavo graikui Krizantui pereinant į katalikų tikėjimą⁴⁶, Kazimierui Leonui Sapiegai rekomendavo kažkokį kroatą, apaštališkąjį misionierių⁴⁷. Tapęs Žemaičių vyskupu, tenykštės kapitulos nariais paskyrė savo globotinius Jurgį Kochą ir Mikalojų Bliškovskį,

kilusius iš Prūsijos. Tai, kad Tiškevičius rūpinosi pasinaudoti visuotinės Bažnyčios patirtimi vietos Bažnyčios poreikiams, liudija viename iš Žemaičių vyskupijos 1643 m. sinode paskelbti „Šv. Karolio Boromiejaus paraginimai“ – vienintelis toks žinomas atvejis Lietuvos vyskupijų sinodų istorijoje. Europinį horizontą atsklei-

Nežinomas dailininkas. Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno įkūrėjo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas. XVII a. Drobė, aliejus. Iš Adomo Butrimo, Neringos Markauskaitės, Augustino Vitėno, Arvydo Pacevičiaus knygos *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys* (Vilnius, 2003)

džia ir Tiškevičiaus išsitarimas, kad Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčia „gali lygintis su gražiausiais europiniais pastatais“ (*cum praecipuis europaeis structuris*)⁴⁸. Na, ir pagaliau romiečiui skulptoriui Giovanni Francesco Rossi priskiriamas vyskupo biustas, esantis Vilniaus katedroje, vienas gražiausių Baroko skulptūros pavyzdžių, išduoda Tiškevičių turėjus nepriekaištingą meninį skonį.

⁴² Jurgio Tiškevičiaus liudijimas Vilniaus sufragano Stanislovo Nieborsko kanoniniame procese (1633), in: *VUB RS*, f. 267–777, p. 203–204.

⁴³ Paduvos vyskupo generalvikaro Marcantonio Martinenghi leidimas Jurgiui Tiškevičiui suteikti žemesniusius, subdiakono ir diakono šventimus kanauninkui Galeazzo Bagarotto Paduvos katedroje, Paduva, 1641-06-21, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 351r.

⁴⁴ *Codex Medicensis*, II, Nr. 163.

⁴⁵ *Ibid.*, Nr. 168.

⁴⁶ Žr. 42 išnašą.

⁴⁷ Jurgio Tiškevičiaus laiškas Kazimierui Leonui Sapiegai, Vilnius, 1648-05-18, in: *BNW*, BOZ 931, l. 127r.

⁴⁸ 1651 m. reliacija, in: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 87.

SPLENDOR

Būdamas tikras Baroko epochos žmogus, Jurgis Tiškevičius labai mėgo spindesį. Iškilminga liturgija, ištaigingas interjeras, dukslūs brangaus audinio dvasininkų rūbai, veik neišsisklaidantis smilkalų kvapas, iškilmingas procesijos žingsnis ir paskliaute vinguriuojantis figūrinis giedojimas – visa tai turėjo užburti ir pakerėti tiek tikrosios Bažnyčios narius, tiek ir patraukti nuo jos atsiskyrusius krikščionis. Kita reikšminga „spindesio“ pusė – įvairūs titulai ir garbės privilegijos. Būdamas Romoje, Tiškevičius pats tapo popiežiaus sosto asistentu ir popiežiaus namų prelatu, gavo įvairių privilegijų (pvz., suteikti teologijos daktarataž keletui asmenų⁴⁹). Paskutiniaisiaus vyskupavimo Žemaitijoje metais (1645–1648) atkakliai, bet nevaisingai rūpinosi infulatų privilegijos suteikimu Žemaičių kapitulos prelatui arkidiakonui, Kražių dekanui ir Jonišio bei Skuodo klebonams⁵⁰; panašių privilegijų 1642 m. prašė ir dviem trim Kuršo vyskupijos kunigams⁵¹. 1651 m., jau kaip Vilniaus vyskupas, prašė popiežiaus suteikti Kauno klebonui arkipresbiterio titulą su teise nešioti mitra – šiame eretikų gausiai gyvenamame mieste reikėję suteikti katalikų klebonui daugiau autoriteto ir prakilnumo⁵². Kaip įtakingas globėjas ir, matyt, patiklus žmogus, Tiškevičius, veikiai apsuptas daugelio adoruojančių klientų, neretai pataikūnų ir svieto perėjųnų, apipylė juos daktarų titulaus, nominalios Piltenės vyskupijos kapitulos prelatų ir kanauninkų vardais ir aprūpino naujai įsteigtomis prelatų vietomis. Žemaičių ganytojui persikėlus į Vilnių, jam įkandin išskubė-

Monstrancija su Šv. Kryžiaus relikvija. Žemaičių kalvarija. XVII a. vidurys

jo ir keletas artimiausių Tiškevičiaus favoritų, kuriuos jis globojo ir toliau, dabar jau išrūpindamas vietas Vilniaus kapituloje⁵³. Toks favoritų „dezertyravimas“ nepagerino santykių su Tiškevičiaus vietą Žemaičiuose užėmusiu senu priešininku Petru Parčevskiu, ėmusiu susidoroti ir su kitais pirmtako globotiniais. O savo klientus vyskupas gynė nuosekliai ir iš širdies. 1650 m. Vilniaus kapitulai pasiskundus Tiškevičiaus pasiuntinių, naujai paskirto vyskupo vardu atvykusių perimti valdų administravimo, elgesiu, ganytojas išsiskaudino ir kapitulai tinkamo atsakymo nedavė⁵⁴. 1654 m. Tiškevičius tebesirūpino dėl vyskupo Parčevskio priešiško Kražių klebonijos visą penkmetį negaunančio Slavočinskio vargais, užtardamas jį Nesvyžiaus ordinatui Mykolui Kazimierui Radvilai⁵⁵. Vyskupui mirus, nedėkingi jo favoritai veikiai išsisklaidė, netgi nepasirūpindami pargabenti iš tremties savo globėjo palaikų, ir tik vienintelis Tomas Kazimieras Girskis, Vilniaus kapitulos kanauninkas, 1666 m. iš Verkių rūmų pergabeno ir Tiškevičiaus atminimui Vilniaus katedroje įrengė velionio ganytojo biustą⁵⁶.

Įvairiapusė Jurgio Tiškevičiaus asmenybė skleidėsi Baroko kontrastų lauke – tarp purve gulinčių vargšų ir akinamos prabangos, tarp rūpesčio vietos reikalais ir plataus europinio horizonto, tarp tikėjimo mokslo ir jo meilės. Būdamas neeilinis personažas Lietuvos vyskupų galerijoje, Tiškevičius dar gyvas būdamas sulaukė įvairių padėkos ir atminimo ženklų. Kas žino, galbūt tarp įmantriausių lotyniškų panegirikų jis labiausiai brangino Šiaulių klebono Petro Tarvainio *lingua vulgari* sudėtas eilutes:

„O feniksai brangusis, biskupe Žemaičių, / Esi tėvas siiratų ir visų ponaičių!“

⁴⁹ *Codex Medicensis*, II, Nr. 145.

⁵⁰ *Ibid.*, Nr. 174, 175, 177, 178, 181, 193, 195, 196, 197.

⁵¹ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. II, p. 580.

⁵² *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, p. 93.

⁵³ Žemaičių kapitulos prelatas, ilgametis oficijolas, Tiškevičiaus vardu vizitavęs Žemaičių vyskupiją Mikalojus Bliaskovskis drauge su savo globėju persikėlė į Vilnių ir apie 1651 m. dėl nerezidavimo prarado prelatūrą Žemaitijoje; mirė ne vėliau kaip 1654 m., eidamas Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigas. Kitas Tiškevičiaus favoritas, Žemaičių

kanauninkas Jonas Nevelskis, 1646 m. vyskupo vardu atlikęs vizitą *ad limina*, panašiomis aplinkybėmis kaip ir Bliaskovskis prarado vietą Žemaičių kapituloje. Jo karjera Vilniuje buvo kiek sėkmingesnė (prelatas kantorius nuo 1651 m., prelatas dekanas nuo 1657 m.), tačiau gyvenimas, tarsi lydėtų koks prakeiksmas, irgi neilgas (m. 1658/1659).

⁵⁴ Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, t. III, Wilno, 1916, p. 148.

⁵⁵ Jurgio Tiškevičiaus laiškas Mykolui Kazimierui Radvilai, Vilnius, 1654-07-08, in: *AGAD AR*, dz. V, Nr. 16660, p. 73–74.

⁵⁶ Jan Kurczewski, *op. cit.*, p. 181.

Iš rojaus išvarytas sodininkas

GUODA AZGURIDIENĖ

Mokslo, kaip jis suprantamas Vakaruose, dinamika paprastai vadinama pažanga. Mokslas ir pažanga – tai tarsi du sulipę reiškiniai, kurie atsitinka kartu ir yra neperskiriami.

Šis neatsiejamumas turėtų kelti nuostabą, nes gyvenime mokslo pažangas jaučiame ne ką mažiau nei pažangą. Mokslas išrado dinamią ir apginklavo armijas tikraja žodžio prasme, mokslas atrado trąšas bei priemones nuo kenkėjų ir užnuodijo dirvožemį, vandenį bei maistą, sukūrė plastmasę ir užvertė Žemę šiukšlėmis, pažino genetikos paslaptis ir gali pats kurti naujus augalus, gyvūnus bei žmones (!). Tas pats mokslas išrado vaistus ir išgydė žmones nuo daugybės ligų, pakėlė žemės ūkio produktyvumą ir pagerino daugybės skurstančiųjų gyvenimą, sukūrė mašinas, kurios išvadavo žmones nuo sunkaus darbo ir pajvairino mūsų gyvenimą puikiom pramogom (lėktuvais, mašinomis, TV, telefonais ir t. t.). Nors paėmę pastarojo šimtmečio statistiką matysime akivaizdų vidutinio gyventojų (tos teritorijos, kur vyko mokslo pažanga) sąlygų gerėjimą, ilgejančią gyvenimo trukmę, mažesnę kūdikių mirtingumą, bet jokių indikatorių, bylojančių apie padidėjusį žmonių sveikatos ir laimės pojūtį, matyti netenka. Priešingai, ta pati statistika liudija apie išaugusį ir tebeaugantį psichinės sveikatos sutrikimų, alergijų, diabeto, vėžinių susirgimų ir priklausomybių skaičių. Verta pastebėti, kad nemaža dalis šių bėdų atsirado būtent dėl mokslo įgalintos modernizacijos. Ieškant sprendimų mokslas nelabai turi kuo pasigirti – deklaratyviame lygmenyje giriasi pasiekimais, o realiaime – pripažįsta savo menkas galimybes padėti.

Nesiruošiu sverti mokslo veiklos teigiamų ir neigiamų rezultatų žmogiškai būčiai, nes iš principo nemanau, kad tai yra įmanoma ir prasminga. Tačiau noriu iškelti rimtą abejonę dėl teiginio, kad mokslo plėtra savaime yra pažanga. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, empirika sako, kad tikrai ne. Mokslas yra prikūręs gausybę įrankių, kurie sustiprina žmonių godumą ir atneša kančią, o ne palengvina ar praskaidrina žmogaus gyvenimą. Ne vienas tų įrankių, panaudotas piktam ar neatsargiai, gali sunaikinti gyvybę žemėje. Labai filosofškai nusiiteikus tai gal ir galima pavadinti pažanga, bet reiktų labai pasistengti.

O ką sako teorija? Mokslo vakarietiškoje visuomenėje mes tapatiname su proto veikla, taigi į mokslo veiklą turėtume žvelgti kaip į proto veiklą. Ar proto veiklos plėtra yra vertybė savaime? Nelygu kas mūsų manymu yra žmogaus esmė.

Šiuolaikinėse sekuliariose visuomenėse žmogaus esmė iš tiesų yra laikomas protas ir ypač jo racionalioji dalis – intelektas. Todėl nenuostabu, kad – nors tiesiogiai taip neteigiama – tokioje visuomenėje mokslas (beje, ir menas) laikomas vertybe savaime, nepriklausomai nuo jo veikos rezultatų. Mat jis suteikia žmogui, kaip proto būtybei, galimybę savo esmę (protą) nevaržomai reikšti, tobulinti, naudoti. Tačiau jeigu žvelgsime į žmogų kaip į dvasinę (dievišką) būtybę, jo esmė ir tikslas bus gerokai kitokie. Jo žmogiškasis išsipildymas bus sąžinė ir meilė, o tik po to intelektas – nuolankus pirmųjų

tarnas ir pagalbininkas. Tokiam – širdies žmogui – nei mokslas, nei menas nėra vertybė *per se*. Jų vertingumas priklauso nuo mokslo bei meno kūrėjų intencijos ir rezultato – padedančio arba trukdančio žmogui realizuoti savo dievišką prigimtį. Ši nuostata visai netrukdo aštrinti ir auginti intelektą – priešingai, ji labai padeda tai daryti, nes šalia pažinimo suteikia papildomą meilės prasmę. Sutinku, kad noras pažinti tiesą yra labai žmogiškas ir taurus, bet klausimas, ką su ta pažinta tiesa daryti, nors ir sutepas kasdienybės dulkių, yra nemažiau žmogiškas klausimas. Dažnai cituojamos Šv. Rašto eilutės apie tai, kad Dievas sukūrė žmogų pagal savo atvaizdą ir pavedė viešpatauti kūriniui. Tačiau ten pat sakoma, kad Dievas tą kūrinių ir žmogų sukūrė iš meilės.

Praėjusiame *NŽ-A* numeryje Holgeris Lahayne savo straipsnyje „Psalme mokslininkams“ akcentuoja Dievo, žmogaus ir pasaulio perskyrą ir teigia, kad būtent tokia perskyra sudariusi prielaidas atsirasti moderniam mokslui, nes dėl to gamta galėjusi tapti žmogui tyrimo objektu. Remiantis Biblija, Žemė buvusi pavesta žmogui prižiūrėti ir puoselėti kaip sodas. Autorius taip pat primena, kad gamta, nors ir nėra dieviška ir pati nėra Dievas, yra jo kūriny.

Nedriščiau ginčytis dėl pastarųjų skirtumų svarbos teoriniame diskurse, tačiau praktinėje plotmėje manau, kad jie yra neesminiai. Esminis požiūrių skirtumas yra senas ir banalus – tarp materialistų ir idealistų. Jeigu tikime, kad žemę sukūrė Dievas ir jis yra už visų

savo kūrinį (palaiko juos), tai mes jo kūrinį prižiūrėsime kaip Dievo tarnas – mylintis ir švelnus sodininkas. Ieškosime dėsnų, idant prisitaikytume prie gamtos ir ją pagražintume bei pastiprintume. Pasodinsime ką reikia, bet visa kita išsaugosime. Tausosime gamtą ir ribosime poreikius, kad nepažeistume gamtos dėsnų. Ne iš baimės, kad po to neliks, o iš meilės Dievo kūriniai ir savo namams – Žemei.

Jei manome, kad Dievo nėra arba jis sukūrė pasaulį ir paliko jį savieigai, tai mes jo kūrinį prižiūrėsime kaip valdovas – keisime pagal savo supratimą ir norus. Pelkes nudrenuosim; upių vagas pasuksim kur reikia; užtvenksim kiek reikia; visa kas auga su chemija išnaikinsim; užsėsime veją, kurios nereikia šienauti arba modifikuotus kukurūzus, ir moderniai patogiai gyvensim. Į kitus gamtos tvarinius – augalus, bites, drugius, varles, žuvis, paukščius ir žvėris neatsižvelgsim, nes mes juos valdom ir kultūrinam.

Šiandien taip ir sodininkaujam. Tačiau jau patiems nebeatinka, nes nebegaunam gerųjų gamtos dovanų, o pačių sukurti patogūs pakaitalai pabosta. Net nesiveliant į kontroversišką ir smarkiai politizuotą klimato kaitos diskusiją, pakanka faktų, kad žmogus savo požiūriu į Žemę kaip į objektą („negyvą daiktą“) priėjo savo proto ribas ir dabar palei tas ribas nesmagiai vaikšto, nesugebėdamas iš jų išlipti. Kartkartėmis apkaltina tarptautines korporacijas ar rinkos ekonomiką, bet saugo savo proto aukščiausio vertinimo monopolį ir mokslo autoritetą.

Požiūris, kad gamta yra tiesiog objektas pažinimui ir eksperimentams, kelia abejonių vien stebint aplinką. Racionalumo nesugadinti žmonės tai jaučia intuityviai. Tačiau ir teoriškai ši perskyra neatrodo pagrįsta – nebent laikytumėmės materialistinės pasaulėžiūros. Kaip minėjau, faktas, kad krikščionybėje gamta nėra Dievas, bet jo kūrinys, neatleidžia mūsų nuo pagarbaus elgesio su gamta. Jeigu bijoma Dievo rūstybės, kodėl nebojama gamtos rūstybės? Juk

mes nežinome, kaip Jo rūstybė reiskiasi? Jeigu skelbiame meilę Dievui, kaip galime nelaikyti būtina meilės gamtai? Sakysite, mes ją mylime, tik tyrinėjame. Būtų puiku. Tačiau apsiriboti tyrinėjimu nėra modernaus vakarietiško mokslo esmė. Jo esmė yra iširti ir panaudoti. Panaudoti kaip objektą, reiskia – per prievartą. Ten, kur prievarta, meilei nėra vietos.

Šiame kontekste neįtikinama ir kita populiarai bei minėtame Lahayne straipsnyje formuluojama perskyra pažinimo atžvilgiu – tarp Vakarų ir Rytų pasaulėžiūrų. Rytiečiai esą netyrinėja, nes mano, kad pasaulis yra nepažinusiųjų protui. Viena vertus, nėra jie tokie neteisūs. Vargu ar pasaulis kaip Dievo kūrinys gali būti pažinusiųjų pasaulio vieno iš elementų, žmogaus, nedieviškai sąmonės daliai – protui. Netgi Vakarų filosofijos klasikai teigia, kad žmogaus protas (racionalioji jo dalis) yra ribotas ir pilnam pažinimui reikalingi kiti įrankiai, kuriuos žmogus turi kaip dieviška būtybė. Šie pažinimo gebėjimai kaip tik ir lieka už modernaus mokslo ribų, o Rytų kultūrose yra plėtojami tradiciškai. Kita vertus, vargu ar teisinga teigti, kad Rytuose nevyksta mokslas kaip pažinimo procesas. Skiriasi pažinimo metodikos (jos labiau orientuotos į vidinius, o ne išorinius stebėjimus), tiriamų objektų pasirinkimas. Pavyzdžiui, kinų medicinos ištyrinėta žmogaus meridianų sistema ir akupunktūros mokslas yra žinios, kurių Vakarų kultūra neturi ir kuriomis vis plačiau naudojasi, nes jos duoda praktinius rezultatus (kaip tada galima sakyti, kad Rytuose mokslas neišeina į lauką pažiūrėti, ar jų išmąstyti dėsniai veikia?).

Jeigu pažvelgtume iš dar didesnės distancijos, tai visos perskyros, kurios egzistuoja mūsų protuose, nėra amžinos. Netgi matematikoje, kuria taip mėgsta remtis modernusis mokslas ir taip pasirinktinai ją taiko, yra vidujai neprieštarinčių teorijų, skirtingai traktuojančių tą patį reiškinį. Antai Euklido geometrijoje lygiagrečios tiesės begalybėje nesikerta, o Lobačevskio –

susikerta. Kvantinė fizika, pati būdama modernus vakarietiškas mokslas, savo atradimais keičia pačius mokslo pagrindus. (Dėsnų nekeičia, tik papildoma ir praplečia.) Empiriniaus bandymais įrodyta tai, ką visada sakė visų kraštų mąstytojai – kad nėra jokios objektyvios tikrovės, kurią mes galėtume paimti ir iki galo iširti, nes tiriamieji „objektai“ reaguoja į tyrėją (t. y. juose yra sąmonė). Iš pirmo žvilgsnio tai gali atrodyti svarbu tik metafizikams, o praktiškai nereikšminga. Anaiptol. Modernaus mokslo pagrindas yra prielaida, kad stebėtojas yra atskiras ir nepriklausomas nuo tiriamojo objekto. Jei tyrėjas tampa priklausomas, tai išvados pasidaro neobjektyvios ir praranda „mokslinę vertę“. Kol kas oficialiai šis jau nebe naujas atradimas tveria taip, tarsi jo nebūtų. Bet mokslininkai, kurie gilinaisi į kūrinijos paslaptis, su šia nuostata neabejotinai prieš ir kitų išvadų.

Tradicinės perskyros labai patogios mūsų protui struktūruojant faktus bei mąstymą, tačiau, kadangi žmogaus prigimtis yra ne tik stebėti, bet ir klausti, jos neišvengiamai traukšis – bent jau mokslininkų galvose.

Minties erdvėje modernus mokslas dažnai kildinamas iš krikščionybės. Teoriniai argumentai yra vienas klausimas, tačiau praktiškai pažvelgus į modernaus mokslo metodologiją ir vertybes tokia sąsaja atrodo gerokai abejotina. Šiandien mokslas kaip visuomenės institutas (ne atskiri mokslininkai) turi labai materialistiškai apibrėžtą metodologiją ir misiją. Jo elgsena neleidžia manyti, kad pripažįstamas kitas kūrėjas nei jis pats. Proto ribų supratimo ar kitokio intelektualinio nuolankumo, atsakomybės už padarinius taip pat nematyti. Tiesa, mokslas nuo tikėjimo Naujaisiais amžiais atsiskyrė. Galėtume daryti prielaidą, kad būtent per šį laikotarpį mokslas redukovosi į tokį ribotą pažinimo įrankį. Tačiau žvelgiant į mokslo esmę, šiandien man neapsiverčia liežuvis krikščionybę vadinti jo krikštamate. ❧

Kryžių byla

JONAS MALINAUSKAS

Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT), vykdamas vieno svarbiausių žmogaus teises ginančių juridinių instrumentų – Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas, nusprendė, kad kryžius, pakabintas mokyklos klasėje, pažeidžia Konvencijos fiksuojamą tėvų teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus. Tokį sprendimą pernai lapkričio 3 d. priėmė EŽTT septynių teisėjų kolegija (jos sudėtyje buvo ir lietuvė Danutė Jočienė) Italijos pilietės Soile Lautsi byloje prieš Italijos valstybę. Teismo sprendimas nurodo, jog faktas, kad Italijos mokyklų klasėse kabo kryžiai, pažeidžia Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 1 protokolo 2 straipsnį, kuris, papildydamas pačios Konvencijos 9 straipsnį, skelbia, kad „Valstybė, rūpindamasi švietimu ir mokymu, išipareigoja gerbti tėvų teisę laisvai parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus“. Soile Lautsi iškeltoje byloje Italijos valstybė buvo kaltinama ir Konvencijos 14 straipsnio, ginančio nuo diskriminacijos, pažeidimu, tačiau šią ieškinio dalį EŽTT atmetė.

Pašalinti kryžius iš Italijos mokyklų reikalaujantis nuosprendis, savaime suprantama, sukėlė tikrą audrą pačioje Italijoje, apkaltintoje žmogaus teisių negerbimu. Savo šalyje galiojančios tvarkos stoji ginti ne tik dešiniųjų vyriausybė, bet taip pat ir opozicija, kurios branduolį sudaro reformuoti ekskomunistai. Strasbūro

teismo sprendimas gerokai pakaitino atmosferą ir už Italijos ribų, ypač ten, kur pastaruoju metu kaskart drąsiau oponuojama krikščioniškai kultūros ir civilizacijos tradicijai. Bylos atgarsiai tuoj pat pasiekė ir Lietuvos padangę, tačiau bene labiausiai ją išgarsino Seimo Užsienio reikalų komiteto š. m. sausio 13 d. priimtas pareiškimas „Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo dėl Nukryžiuotojo atvaizdo Italijos mokyklose“, ginantis Italijos poziciją ir žadantis jai paramą apeliacinėje byloje, kurią turėtų spręsti EŽTT didžioji kolegija.

Kaip ši byla atsirado? Kodėl daugiametis paprotys kabinti mokyklose kryžius staiga tampa žmogaus teisių pažeidimu? Kur čia nesusipratimas?

Bylos „Lautsi prieš Italiją“ genezė siekia 2002 metus. Suomų kilmės Italijos pilietė Soile Tuulikki Lautsi, gyvenanti nedideliame šiaurės rytų Italijos miestelyje netoli Paduvos, pareikalavo, kad iš mokyklos, kurią lanko jos du vaikai (tuo metu vienuolikos ir trylikos metų berniukai), būtų pašalinti kryžiai, nes, pasak jos, valstybinėje mokykloje vaikai turi būti auklėjami pasaulietiškai, o klasėse kabantys kryžiai, būdami religiniai simboliai, valstybinės mokyklos pasaulietiskumą pažeidžia. Mokyklos vadovybei atsisakius patenkinti prašymą, Soile Lautsi kreipėsi į teismą. Italijos Veneto regiono administracinis teismas, išvelgdamas galimą prieštaravimą Italijos konstitucijos garantuojamam valstybės neutralumui žmonių įsitiki-

nimų sferoje, problemą perdavė Konstituciniam teismui, kuris vis dėlto bylos nepriėmė, nurodydamas, kad ją turi spręsti Aukščiausias administracinis teismas. Pastarasis irgi atmetė moters ieškinį, aiškindamas, kad kryžius yra ne tik religinis, bet taip pat „istorinės ir kultūrinės evoliucijos, tad ir italų tautos savivokos simbolis, drauge liudijantis ir apie laisvės, lygybės, žmogaus orumo, pakantos, o tuo pačiu ir valstybės pasaulietiskumo vertybes“. Gavusi tokį atsakymą, Soile Lautsi kreipėsi į EŽTT.

2009 m. lapkričio 3 d. paskelbtame Strasbūro teismo sprendime ir jį lydintiose išvadose beveik visai nekreipiama dėmesio į Italijos Aukščiausiojo administracinio teismo akcentuotą

Nukryžiuotasis. 2010. Violetos Boskaitės nuotr.

kultūrinę savivoką ir tradiciją, o palaiškoma Lautsi tezė, jog kryžius yra visų pirma religinis simbolis ir kaip toks, kabėdamas mokykloje, pažeidžia netikintųjų teisę į ideologinį neutralumą. Teismo sprendimas ne tik konstatuoja esant pažeistas motinos teises, bet taip pat pritaria ieškovės teiginiui, jog viešojo vietoje kabančio kryžiaus vaizdas gali kenkti ir vaikui. Tiesa, nuosprendžio tekste „kenkimas“ įvardytas kur kas neutralėsniu terminu „poveikis“ (pr. *impact*). Šių išvadų teisėtumui pagrįsti Strasbūro teis-

mas pasitelkia ir įstatymų leidybos Italijoje istorinę raidą bei joje išvelgtas formalias spragas. Pasak teismo, Italijoje galiojančios tvarkos prieštaravimas Žmogaus teisių konvencijai kilęs ne tik dėl italų teisėjų nepalankių sprendimų teisybės teismuose veltui ieškojusiai vaikų motinai, bet ir dėl italų įstatymų leidybos istorinėje evoliucijoje glūdinčių prieštaravimų. Strasbūro teisėjų paskelbtame tekste primenama, kad kryžių kabinimą Italijos mokyklose reglamentuoja vis dar galiojantys 1924 ir 1928 m. karaliaus dekretai, paskelbti visai kitokiame negu dabartinis teisiniame kontekste. Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad 1929 m. sudarytas konkordatas su Šventuoju Sostu skelbė, jog katalikybė yra pagrindinė Italijos Karalystės religija. Po karo paskelbtoje Italijos Respublikos konstitucijoje valstybinės religijos sąvokos atsisakyta. Jos nebeliko ir 1984 m. atnaujintame konkordate. Vadinasi, prieškarinėje katalikiškoje Italijoje mokyklose religiniai simboliai gal ir galėjo būti naudojami, tačiau kadangi pokarinė Italija yra pasaulietiška valstybė, tai ir minėtieji karaliaus dekretai turėtų būti nustoję galios. Šitaip, visiškai formaliai suvokdamas Italijos nacionalinės juridinės praktikos ypatybes, EŽTT aiškino savo sprendimą.

Italijos juridinėje praktikoje ir bendrame kultūros kontekste kryžiaus simbolis suvokiamas kitaip negu mano Strasbūro teisėjai. Be jau minėtos Aukščiausiojo administracinio teismo išvados, apie tai liudija ir du kiti atvejai, neseniai svarstyti Italijos teismuose. Pirmasis atvejis – musulmonų aktyvisto Abdelio Smitho 2003 m. iškelta byla. Jis reikalavo pašalinti kryžius iš mokyklos klasių, aiškindamas, kad jie žeidžia jo ir mokyklą lankiusių jo vaikų, kaip nekrikščionių, religijos laisvę. Pirmosios instancijos teismas ieškinį patenkino, tačiau aukštesnė instancija byla nutraukė.

Kitos rūšies teisminį incidentą, liudijantį, jog Italijos teisinė sistema kryžių supranta ne kaip individualių žmogaus teisių objekta, bet kaip kul-

tūrinės ir civilizacinės savivokos simbolį, sukėlė ne eilinis pilietis, bet teisėjas, atsisakęs vykdyti savo pareigas teismo salėje, kurioje kabo kryžius.

Skirtingai negu mokyklose, kur kryžių kabinimą reglamentuoja prieškariniai karaliaus dekretai, teismuose kryžiai kabinami remiantis jau Respublikos laikais paskelbtu Teisingumo ministro dekretu, kuris taip pat nurodo, kad greta kryžiaus ir valstybės herbo, būtų užrašas „Prieš įstatymą visi lygūs“ (it. *La legge è uguale per tutti*). Teisėjo Luigi Tosti atveju ideologinė individo pretenzija ir jo asmeninis nepritarimas tradicijai gerokai ryškesni negu Lautsi ar Smitho bylose. Luigi Tosti atsisakė vykdyti savo pareigas, aiškindamas, kad teismo salėje pakabintas kryžius žeidžia jo kaip netikinčiojo jausmus. Maža to, jis net pasiūlė kompromisą: sutiktų, kad kabėtų kryžius, jei šalia jo būtų pakabintas Ateistų ir agnostikų racionalistų sąjungos (*Unione degli atei e degli agnostici razionalisti*), kuriai jis priklauso, simbolis. Kol kas konfliktas baigėsi tuo, kad š. m. sausio 22 d. iš Luigi Tosti buvo atimta teisė vykdyti teisėjo pareigas. Ši istorija tikriausiai taip paprastai nenutils, tačiau šiuo atveju bent aiški problemos esmė – kryžiaus nenorima ne dėl tariamo ar tikro nesuderinamumo su žmogaus teisėmis, bet dėl individualios ideologinės pretenzijos, dėl konkretaus žmogaus asmeniško nenoro jo matyti ant teismo salės sienos. Kitaip tariant, krikščionybės simbolio minėtasis teisėjas negali pakęsti dėl to, kad jis pats išpažįsta krikščionybei priešingą ateizmo „religiją“. Tad ir konfliktinę situaciją sukėlė ne pažeistos teisės, bet pakantos stoka.

„Lautsi prieš Italiją“ byla Strasbūro teisme sugretinę su pastaraisiais dviem atvejais, aiškiai matome, kad nors skiriasi požiūriai ir galbūt yra taikomos nevienodos teisingumo sampratos, problemos esmė vis dėlto yra ta pati. Italijoje kryžiai dėl tų pačių priežasčių kabo mokyklose, teismuose, taip pat ir ligoninėse. Jei Strasbūro teismo sprendime bandyta išvelgti kryžiaus kabėjimo mokykloje fakto nesuder-

namumą su tėvų teise auklėti vaikus be religijos įtakos, tai sunku tą patį samprotavimą pritaikyti kryžiams, kabantiems teismuose ir ligoninėse. Juk teismo salėje kryžius pakabintas ne tam, kad sužadintų nusikaltėlio atgailą arba kad bylotų apie teisėjo religinius įsitikinimus. Lygiai taip pat ir Italijos ligoninėse kryžiai kabo ne dėl to, kad krikščionys gydytojai jose gydo sergančius kitus krikščionis.

Ir teisme, ir ligoninėje, ir mokykloje kabantis kryžius ne verčia išpažinti krikščionybę, o liudija apie visuomenės sambūvį grindžiančių vertybių kilmę. Gali mums tai patikti arba nepatikti, tačiau neįmanoma atskirti Europos civilizacijos ir jos sukurtų socialinių vertybių istorinės raidos nuo krikščionybės. Šiandien eilinis europietis, italas ar lietuvis, gali netikėti ir nesitapatinti su savo tėvams ar protėviams brangiais religiniais įsitikinimais (tai jo asmeninė teisė, kurią garantuoja ir Europos žmogaus ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija), tačiau nemeluodamas sau pačiam jis negali tvirtinti, kad kryžiaus simboliu vaizduojama krikščionybė neturi nieko bendra nei su visuomene, kurioje jis gyvena, nei su jos istorija, nei su kultūrine tradicija, kuri jį suformavo.

Negali, bet vis dėlto tvirtina... ir net mano, kad šitaip jis įrodo esąs labai pažangus ir šiuolaikiškas žmogus. Nesileidžiant į daug kartų girdėtus ilgus samprotavimus apie reliatyvizmą, apie visiškai subjektyvų ir selektyvų net tik asmeninės savivokos, bet ir kultūrinės bei istorinės tapatybės elementų rinkimąsi, kuris mūsųose pagimdė tokius kuriozus kaip valstybingumo tūkstantmetis, valdovų rūmai ar postrin-gavimai apie lietuvių šuolį iš taurios pagonybės tiesiai į Europos Sąjungą, čia turbūt verta priminti diagnozę, kurią „šiuolaikiniams“ žmonėms nustatė prieš keletą metų miręs italų žurnalistų patriarchas Indro Montanelli (beje, išdidžiai skelbęs neturįs tikėjimo dovanos): „Esame ne „šiuolaikiniai“, bet viso labo tik „šiandieniai“ žmonės; nežinome kas buvome vakar ir nieko nesitikime iš rytojaus“.

Vis dar sostinė, tik gal – ne kultūros, ir jau tikrai – ne Europos

POKALBIS REDAKCIJOJE PALYDINT VEKS

Tomas Vaiseta: Siūlau pradėti nuo klausimo, ar kultūros sostinės renginių organizatoriai, kita vertus – paprastai vilniečiai suprato, koks yra „Vilnius – Europos kultūros sostinė“ projekto tikslas?

Irena Vaišvilaitė: Aš pradėčiau nuo būtinybės išsiaiškinti, kas tie VEKS'o „organizatoriai“. Tai atskiro tyrimo reikalaujantis klausimas. Pati iniciatyva kilo iš Vilniaus miesto savivaldybės, kai jai vadovavo Artūras Zuokas. Buvo sudaryta nedidelė grupė konsultantų, kurie truputį vėluodami, dirbdami greitai, galima sakyti – šturmuodami pateikė projektą Europos Komisijai. Tada prireikė jau Lietuvos valstybės

palikimo, kuris buvo gautas, – visų detalių nebepamenu. O po to jau galima kalbėti ir apie organizatorius. Tačiau klausimas, kas „organizuoja“ ir kas sprendžia ką „organizuoti“ nebuvo išspręstas iki pat paskutinio praėjusių metų pusmečio. Nuolat vyko stumdymas tarp Kultūros ministerijos ir Vilniaus miesto savivaldybės. Situaciją ypač komplikavo tai, kad didžioji dalis lėšų buvo skiriama iš valstybės, o ne miesto biudžeto. Iš kilo klausimas, kas tuos pinigus administruos. Ir iš tikrųjų buvo svarbu, kas turės politinę sprendimo galią kultūros sostinės klausimais: vienu metu įdomiai faktiškai susikeitė vietomis politinės partijos savivaldybėje ir Kultūros ministerijoje,

je, t. y. partija, kuri kontroliavo savivaldybę, po to atsidūrė ministerijoje. Ir pats valdymo modelis buvo nuolatinių įtampų šaltinis.

Tad taip prieš aiškindamiesi, ką suprato organizatoriai, turime išsiaiškinti, kas buvo tikrieji organizatoriai, ir tai nėra aišku iki galo net ir dabar. Juolab kad paskutiniu pačios vadinosios VEKS'o įstaigos vadovu tapo buvęs ministerijos sekretorius.

Tomas Vaiseta: Kur tuomet šiame kontekste dėtumėte tą nominalųjį organizatorių – VEKS'ą?

Irena Vaišvilaitė: Šią viešąją įstaigą galima laikyti tuo, kuo jie tapo pabaigoje – atpirkimo ožiais, bet šiaip buvo tiesioginiai vykdytojai, kurie atlieka pusiau komunikacinę funkciją, organizuoja konkursus, bet jų nefinansuoja, atsiskaitinėja tiems, kurie duoda lėšas, t. y. jie neturėjo jokios politinės galios. Jų padėtis buvo neaiški ir nepavydėtina. Kaip parodė vėliau prasidėjęs ar sukeltas žiniasklaidos vėjus, kurio tikslai iš tikrųjų buvo politiniai, VEKS'o žmonės neįstengė gintis. Kai kurie projektai, kurie buvo galbūt daug problemiškesni, viešojoje erdvėje buvo apeiti tylomis, o projektai, kurie, mano manymu, buvo visiškai tvarkingi, buvo ištraukti iš konteksto, iškelti

IRENA VAIŠVILAITĖ – istorikė, hum. m. dr., VU Istorijos fakulteto docentė, Europos humanitarinio universiteto prorektorė, tyrinėja religinius, vizualinius ir politinius kultūros aspektus. Išleido knygas *Baroko pradžia Lietuvoje* (1995), *La Chiesa in Lituania sotto Nazismo e comunismo* (1998), *Kaunas: Vadovas po miestą* (vokiečių ir anglų k., 2008), leidinių *Barokas Lietuvoje* (1996), *Lietuvos vienuolynai: Vadovas* (1998), *Pilgrims guide to Rome and Holy Land* (2000) bendraautorė.

SKAIDRA TRILUPAITYTĖ (g. 1969) – menotyryninkė, dailės kritikė, hum. m. dr., Lietuvos kultūros tyrimų instituto mokslo darbuotoja, tyrinėja kultūros politikos problemas (urbanistinis-kultūrinis planavimas, kultūros plėtra, kūrybinės industrijos, posovietinės kultūros institucijos).

„Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ ženklas. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

ir išjuokti. Apie projekto tikslus apskritai niekas nekalbėjo.

Skaidra Trilupaitytė: Prisimenu, kad kilus organizacinei sumaiščiai, nuolat buvo kalbama apie du steigėjus – savivaldybę ir Kultūros ministeriją. Tuo tarpu apie VEKS'ą, kiek man teko pasigilinti, buvo sakoma, kad jis tarsi ir administruoja, ir tarsi neturi administracinės funkcijos, nes pinigų neskirsto. Kiekvieną kartą vykdant kokius nors projektus reikėdavo kreiptis pinigų į ministeriją, o nuo 2008 m. savivaldybės biudžete irgi buvo įtvirtinta nuostata, kad ji savo nuožiūra gali skirti pinigus tam tikriems projektams.

Šiuo atveju kažkaip labai sunku vadinti VEKS'ą organizatoriumi, nes jis buvo tarsi kažkoks tarpininkas tarp organizatorių, miesto bendruomenės, savivaldos, valstybės, Europos Komisijos ir t. t. O kalbant apie idėjinius stū-

lį ir, matyt, matęs ne vieną kultūros sostinę, tad taip pat veikiausiai siūlė teikti paraišką EK. Iš kitų aktyvesnių pirminių dalyvių galima paminėti „Vilniaus festivalius“, kurie taip pat inicijavo paraiškos užpildymą...

Irena Vaišvilaitė: Rūta Vanagaitė irgi tikrai dirbo prie šio projekto.

Skaidra Trilupaitytė: Taip, dirbo visi tuometiniai aktyvūs „kultūros operatoriai“, kurie buvo iš pradžių pajungti, bet jiems negalima primesti atsakomybės už tolesnį viso projekto įgyvendinimą.

Nerijus Šepetys: Tai galima sakyti, kad ir vienos vyraujančios idėjos nėra? O gal galima išskirti, kas buvo VEKS'o žinia? Ar yra koks nors vienas ryškus dalykas? Arba keli? Gal juos galima įvardyti: pirmas, antras, trečias...

„Oro architektų“ iš Jungtinės Karalystės oro pilys – luminariūmai. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

moklius, tai, rodos, Saulius Šaltenis yra sakes, kad dar 1998 m. tą idėją atsigabeno iš Stokholmo ir kad čia buvo nusižiūrėta į kitas ES šalis, buvusias kultūros sostinėmis. Iš toli žvelgiant į pačią Europos kultūros sostinės idėją, ji atrodė gana patraukliai. Aišku, turėjome aktyvų Vilniaus merą, kuris taip pat buvo pavažinėjęs po pasau-

Skaidra Trilupaitytė: Yra tam tikri reikalavimai, Europos kultūros sostinės turi atitikti europietiškumo ir bendruomeniškumo dimensijas. Dar vienas Vilniaus prioritetas buvo infrastruktūriniai objektai. Tuos reikalavimus Vilniaus paraiška formaliai atitiko.

Nerijus Šepetys: O turinys?

Irena Vaišvilaitė: Turinys, kaip būdinga ES, nėra kontroliuojamas ir jokių ypatingų reikalavimų jam nėra. Paminėti gal derėtų tik tai, kad tikimasi vietos kultūros pristatymo ir europinės dimensijos. Bet kokios – aukščiausios prabos profesionalios ar socialiai orientuotos – nesvarbu. Kai patvirtinimui buvo teikiamas VEKS'o projektas, pati idėja, kad būtų gerai, jog miestas gautų finansavimą savo renginiui iš valstybės biudžeto, vėlgi tam tikra prasme pratęsė Vilniaus miesto savivaldybės „vadybos“ tradicijas. Pakanka prisiminti Mindaugo karūnacijos jubiliejų, kai Vilniaus infrastruktūra buvo tvarkoma už valstybės programos lėšas. Tad turinys projekto teikėjams iš esmės nelabai rūpėjo – rūpėjo kaip pateikti programą, kuri būtų Europos struktūrų priimta ir po to generuotų lėšas miesto reikmėms. Žinoma, šiaip jau Europos kultūros sostinių rengėjai stengiasi išskirti ir parodyti vietos kultūrą. Parodyti sau patiems ir pasauliui, sakykime, Europai. Kitas dalykas, kad jau egzistuoja Europos kultūros sostinių rengimo tradicija. Ji nusistovėjo tokia, kad miestai siekia šio titulo dviem tikslais. Pirmasis, paprastai svarbiausias tikslas – pagerinti savo įvaizdį, dažniausiai pačioje šalyje, nes paprastai tai nėra valstybės sostinės, o savo šalyse antri, treči ar net toliau vidinėje socialinėje hierarchijoje esantys postindustrialiniai miestai, tokie kaip Vilniaus „porininkas“ Lincas. Antruoju tikslu galima įvardyti progą didesnę finansavimą nukreipti naujiems kultūros objektams sukurti. Taigi manau, kad Vilniuje gimus kultūros sostinės idėjai, pirmiausia ir galvota, kad, pasinaudojant extraordinariu finansavimu, kuris tikriausiai ateis iš valstybės biudžeto, galima sukurti tam tikrus specialius objektus, – o tai neįvyko. Turime pasakyti: kultūros sostinės rangas Vilniui neatnešė nė vieno naujo objekto, ir tai labai nebūdinga Europos kultūros sostinių istorijoje.

Tomas Vaišeta: Ką jūs vadinatė objektais?

Irena Vaišvilaitė: Kodėl nėra? Mes kalbėjome apie europietiško matmenį kaip gana regimą. Programa faktiškai buvo pradėta prieš trejus metus ir turėjo suplanuotą biudžetą

geriausias dalykas, nors ir visai nesusijęs su VEKS'o idėja, ir panašiai. Tai buvo tokio labai diletantiško ir kartu labai agresyvaus peržiūrėjimo laikotarpis, po kurio VEKS'as iki galo ne-

mani nepaminės niekas, išskyrus tikrai informuotus žmones. Lygiai taip pat aš nė nežinau, ar tos Nacionalinės galerijos parodos, kurias minėjome, žmonių buvo suvoktos kaip VEKS'o programos dalis. Užtat visi įvardins neigiamus VEKS'o dalykus: saliuotą, Vlado Urbanavičiaus „Krantinės arka“, dar ką nors. Bet, pavyzdžiui, Gatvės muzikos dienos arba festivalio „Tebūnie naktis“ veikiausiai niekas nevadins VEKS'o projektais. Žmonės suvokė ir prisimins kaip VEKS'ą tik tai, ką jiems prikišamai ir – norėčiau pabrėžti – neigiamai įvardijo.

Lietuvos Tūkstantmečio dainų šventės uždarymas. Katedros aikštė. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

visam vykdymo laikui. Įdomu, kad tretiesiems, svarbiausiems metams, 2008-ųjų rudenį tuometinė Kultūros ministerija, vadovaujama Jono Jučo, perpus sumažino iš anksto numatytą finansavimą. Primenu, jog apie finansinę krizę tame biudžete dar nebuvo galvota. Naujoji vyriausybė ėmėsi tą sumažintą biudžetą dar mažinti, neturėdama laiko aiškintis. Kilo triukšmas, bet buvo aiškiai pasakyta, kad programą reikės vykdyti su tiek pinigų, kiek yra. Ir tada 2008 m. gruodį naujasis kultūros ministras Remigijus Vilkaitis tiesiai šviesiai pareiškė: mums nereikia jokios Europos, mes turime savo kultūrą kelti ir pristatyti. Ministras ilgų kalbų nesakė, bet savo nusistatymą demonstravo visur, kur tik klausimas iškildavo. Visa programa buvo pradėta peržiūrėti pagal kai kur tikrai sąmoningai antieuropinį dėmenį. Tad mūsų jau minėtos europinio masto parodos išliko tik todėl, kad į jas jau labai daug buvo investuota. Jei ne – kas žino, kuo būtų pasibaigę. Tada kilo mintis, kad galbūt Dainų šventė bus

atsigavo. Šis tas pavyko tik todėl, kad jau buvo investuotos labai didelės lėšos į kai kuriuos europinius projektus, pavyzdžiui, minėtasias parodas.

Tomas Vaiseta: Ar tai reiškia, kad ta antieuropinė linija buvo „antiveksinė“ arba anti-Europos kultūros sostinės užmačia?

Irena Vaišvilaitė: Aš sakyčiau, kad taip, nors galime knebinėtis ir giliau. Bet kai tu, Nerijau, klausai, kas žmonėms labiausiai įsiminė, tai mes turime įvertinti vieną dalyką, kad per 2008 m., ypač antrąją metų pusę, vyko labai intensyvi politinė kova, pasitelkiant žiniasklaidą ir viešuosius ryšius. Ir žmonės kai kurių renginių, kurie buvo VEKS'o, buvo tarptautiniai ir, mano manymu, nusisekė, kaip Niko Pirosmeni paroda, nesuvokė ir nesuvokia kaip VEKS'o. Nes jeigu klausai žmonių, ar Pirosmeni paroda buvo gera, visi sakys – „taip“. Bet jeigu klausime, kokius VEKS'o renginius jie atsimesna iš 2009 m., tai Pirosmeni

Mikas Vaicekauskas: Tokiu atveju kyla dar vienas klausimas: kaip vertinti, ar konkretūs renginiai ir įvykiai buvo VEKS'o, ar VEKS'as juos prisijungė – ir kiek prisijungė. VEKS'o tinklapyje net nurodytas Lietuvos tūkstantmečio minėjimas, *Be2gether* festivalis, Sakralinės muzikos festivalis, Pasaulio lietuvių sporto žaidynės, Vilniaus knygų mugė, „Skamba skamba kankliai“, Dainų šventė...

Skaidra Trilupaitytė: VEKS'o ženkliai buvo kone prie kiekvieno renginio...

Mikas Vaicekauskas: Bet tie renginiai vyksta seniai. Ir tą tradiciją, matyt, bus bandoma tęsti, nes jau norima 2011 m. Vilnių daryti Pasaulio knygų sostine. Tačiau tai yra Vilniaus knygų mugės tradicija ir čia VEKS'as visiškai niekuo dėtas.

Irena Vaišvilaitė: Aš galiu į šitą klausimą atsakyti paprasčiau. Pirmiausia iš VEKS'o buvo reikalaujama „komunikuoti“ Tūkstantmečio renginius. VEKS'o biudžete buvo numatytos gana didelės komunikacijos lėšos, kurias vėliau paprasčiausiai „nupjovė“, ir VEKS'as iš tikrųjų nutilo, nes komunikuoti nebebuvo už ką. Bet kol dar komunikacija vyko, buvo sukurta Koordinacinė taryba, kuri turėjo suderinti Tūkstantmečio ir VEKS'o veiklas remiantis tuo, kad vienos ir kitos lėšos yra iš valstybės kišenės. Taip

VEKS'as sukūrė savo prisistatymo lozungą „Vilnius – Europos kultūros sostinė – vartai į Tūkstantmetį švenčiančią Lietuvą“. Tiesa, tas komunikatas toli nenuėjo – jį buvo galima rasti tik VEKS'o tinklapyje.

Dėl jau egistavusių projektų – normalu, kad tie, kurie iškiliasi, tampa Europos kultūros sostinės projekto dalimi. Tai kaip tik ta „vietinė“ dimensija, kuria parodoma sava kultūra. Be abejonės, VEKS'o lėšos leido padidinti kai kurių „senų“ iniciatyvų finansavimą – bent jau 2009 m.

Čia apskritai reikėtų kalbėti apie kultūros finansavimą Lietuvoje, apie tą visiškai skurdų, neišradingą, nelankstų vadinamąjį ordinarinį finansavimą, kurį kultūros operatoriai bando visokiais būdais papildyti. Vienas tokių būdų – vadinamųjų valstybės programų lėšos. Tos lėšos paprastai numato didesnius honorarus, didesnes sumas renginiams ir pan. Žinoma, tai sukelia įtampą tarp tų, kuriems pavyksta gauti proginį valstybės programos finansavimą, ir tų, kuriems tenka tenkintis kasdieniu. Iš to kyla triukšmai ir kritikos. Ir suprantama. Bet tai ne tik VEKS'o, bet ir kitų programų, taip pat ir Tūkstantmečio, problema.

Mikas Vaicekuskas: Ar atsirado kažkas nauja?

Irena Vaišvilaitė: Prašau, „Tebūnie naktis“. Vadinkime tai naktiniu Joninių kultūros festivaliu, kurio ligi tol nebuvo, bet kuris atsirado. Nes programa juk pradėta vykdyti ne 2009 m., o prieš dvejus metus. Gatvės muzikos diena, kurios Vilnius neturėjo, irgi visiškai nauja idėja.

Mikas Vaicekuskas: Atkreiptinas dėmesys, kad vienas svarbiausių kritikos punktų VEKS'ui yra renginių „pasisavinimas“.

Irena Vaišvilaitė: Ta kritika yra nepagrįsta. Ji kyla iš nesupratimo, kas yra Kultūros sostinė. Tai, kad Kultūros sostinė iškelia viešumon miesto gyve-

nimą, kaip tik adekvatu. Juk Kultūros sostinės programa formuojama tam, kad turistai, kurių tikimasi, galėtų aprepti kuo daugiau vietos kultūros.

Nerijus Šepetyš: Ta prasme, kad reikia ir šį tą čia atvežti, ir iš čia šį tą viešumon iškelti?

Irena Vaišvilaitė: Taip.

Mikas Vaicekuskas: Grįžkime prie tų vertingesnių ar labiau įstrigusių renginių... Aš buvau vienas iš tų, kurie ėjo į Pirosmeni parodą ir niekaip jos nesusiejo su VEKS'u. Bet man pasirodė įdomiausia ar sėkmingiausia Vizualiųjų menų programa ir jos dalis Viešųjų erdvių humanizavimo programa. Ten, jeigu mes vien tik pavardes paminėsime, – Abakanowicz, Navakas, Antinis ir Urbanavičius. Būtent „Vamzdžio“ („Krantinės arkos“) istorija yra labai keista.

Vladas Urbanavičius. Krantinės arka. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

Irena Vaišvilaitė: Kurį laiką šis objektas stovėjo nematomas lygiai taip pat, kaip Navako (Antinio nebuvo baigtas). To paties Urbanavičiaus ne mažiau provokuojanti skulptūra „Skriestuvas“ prieš keletą metų stovė-

jo priešais Geležinkelio stotį ir neužkliuvo visiškai niekam. Jokie žmonės nepastebėjo ir jokie žmonės nereiškė nuomonės. Dėl „Krantinės arkos“ buvo paleistas informacijos vėjus, tada buvo generuota tam tikro tipo reakcija, kuri po to buvo filtruojama.

Skaidra Trilupaitytė: „Skriestuvas“ (oficialus pavadinimas „Sąrama“) 2005 m. stovėjo Lietuvos dailininkų sąjungos kvadrinėje ekspozicijos metu, plačiojoje žiniasklaidoje jo niekas nekomentavo nei gerai, nei blogai. O „Vamzdžio“ atveju prasidėjo ir įvairaus pobūdžio diskusijos...

Irena Vaišvilaitė: Tada prasidėjo kovos. Bet mūsų norėjo paklausti apie miesto erdvės humanizavimą kaip VEKS'o siekinį. Aš galėčiau tik pritariti. Abakanowicz skulptūra buvo pastatyta Europos parke, todėl niekam nekliuvo. Dėl politinių grumtynių

Vilniaus savivaldybėje Neries krantinės objektus, kurie dėl medžiagos, pastatymo ir kainos yra ne laikini, buvo leista pastatyti tik metams. Galiau atsakingai pasakyti, kad politinių kovų dalyviai tą viešojoje erdvėje ypač

pastebimą skandalą ir generavo. Tai buvo ir paskutinis žingsnis, padėjęs pašalinti tuometinę viešosios įstaigos vadovę.

Nerijus Šepetys: Pamirškime tą politiką. Pamėginkime aptarti viešosios erdvės humanizavimo rezultatus, įstatyti pačią idėją į kažkokį kontekstą ir pažiūrėti, kas iš to išėjo, pamirštant ką apie tai kalba žmonės.

Skaidra Trilupaitytė: Aš, kaip dailėtyrininkė, nevertindama objekto tęstinumo aspektų, ypatingo programos poveikio nejaučiu. Tarkime, Abakanowicz yra puiki skulptorė, bet jos darbas „Burtininkas“, pastatytas Europos parke, vizualiai nėra toks efektingas kaip jos daugybė panašių figūrinių skulptūrų, sustatytų šalimais vienoje erdvėje. O jos ankstesnis darbas Europos parke yra labai paveikus. Bet tai ne VEKS'as.

O iš skulptūrų Neries krantinėje gal Urbanavičius man dabar atrodo įdomiausias, nors, prisipažinsiu, nebuvo taip, kad objektas iš karto besąlygiškai patiktų. Vilniaus urbanistiką aktualizuojančių Navako kūrinių žinau įdomesnių. Antinio darbas išpūdingas žiūrint iš kitos Neries pusės. Bet vėlgi galėčiau pasakyti, kad jo paminklas Romui Kalantai Kaune geriau įprasmina vietą.

Nerijus Šepetys: Bet idėja, kaip suprantu, buvo ta, kad anas Neries krantas yra apleistas, „nekultūringas“, tad jį reikia kultūrinti. O jeigu ne vadinamasis skandalas, tai gal niekas iš ne specialistų to kultūrinimo nebūtų nė pastebėjęs. Taip linkstame manyti?

Irena Vaišvilaitė: Galima tai vadinti truputį partizanine technika. Atsiprašau, aš vėl grįžtu prie politikos, bet kai savivaldybėje buvo ypač priešinamasi Urbanavičiui, tai politikai nenorėjo tos skulptūros, ją buvo siūloma statyti prie Vingio parko, ten niekas nemato. VEKS'as sugebėjo pasiekti, kad skulptūra būtų pastatyta toje vie-

toje, kuriai ji buvo sukurta ir atsiėmė už tai. O Neries krantinės „humanizavimo“ projektas juk nuoseklus – upės mieste, sakytum, nėra. Tad buvo bandyta prie upės bent kažką daryti, nors tai nereiškia, kad problema visiškai išsisprendė. Reikėtų paminėti ir Kultūros prielauką. Juk juo visuomenė daugiau mato, kas vyksta Neries pakrantėse ir pati ten kažką veikia, juo sunkiau tas pakrantes nusavinti. Navako „Kablų“ niekam neužkliūva, – gal todėl, kad dabar jau ant griuvėsio kabo.

Norėčiau pabrėžti ir tikrai neblogų modernių objektų atsiradimą mieste. Vilniuje, kur daugėja paminklų, meno viešose erdvėse labai trūksta. Be to, Vilnius įgijo pirmą Antinio darbą. Kauniečio dailininko kiti darbai (kad ir paminklinė erdvė Romui Kalantai atminti ir kt.) galbūt rimtesni, bet Vilnius gavo labai gerą daiktą. Man labai patiko, kai kažkas iš Kauno kultūrininkų pasakė, kad jeigu Vilnius

Mikas Vaicekuskas: Iš pat pradžių nepakomentavome, kad jau vien VEKS'o ženkle („burbuluose“ ar „molekulėse“) yra įrašytas simbolinis šūkis „Kultūra – gyvai“, kas ir turėjo būti labiausiai akcentuojama – gyvoji kultūra. Į tai bent jau turėjo būti kreipiamas didžiausias dėmesys...

Skaidra Trilupaitytė: Programoje ir buvo surašyta krūva dalykų, kad būtent bendruomenė bus skatinama kurti, ne tu eini žiūrėti meno kūrinį, o tu kažką atneši ar į gatves, ar į savo bendruomenę, ar į laiptinę, į savo balkoną. Netoli Vilniaus esančio Balsių mitologinių skulptūrų parkas ir atnaujinti takai (programoje tai įrašyta šalia mūsų jau aptartų skulptūrų) gal ir labai pasitarnavo bendruomenei, nors dailės kritikai apie tai veikiausiai nieko nežino. Programoje (popieriniu pavidalu ją gavau jau 2009 m. pradžioje), buvo įvairių išpūdingų, tačiau neįvykusių,

Gatvės muzikos diena. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

išmontuos Urbanavičiaus skulptūrą, tai gal Kaunas persiveš...

Tomas Vaiseta: Kiek Kultūros sostinė sąmoningai eina į viešas erdves, t. y. išveda kultūrą iš salių, galerijų, uždarytų patalpų? Kiek tai yra siekinys? Ar tai yra pačioje programoje?

dalykų. Pavyzdžiui, Markučių parke vasarą numatytas žymių Lietuvos menininkų kuriamas teatrinis muzikinis veiksma „Ažuolo misterija“. Neįsivaizduoju, kad žmonėms būtų svarbu įvairias iniciatyvas vertinti būtent per VEKS'o prizmę kaip „didžiosios“ programos dalį.

Irena Vaišvilaitė: Kalbėdami apie santykį su viešąja erdve, nepamirškime, kad prieš 20 metų viešosios erdvės pas mus apskritai nebuvo. Viena vertus, vyksta procesai, kurie galbūt normaliai vyksta visuomenei šiek tiek laisvėjant, pavyzdžiui, kai studentai gali sėdėti ant pievelės priešais Prezidentūrą arba kai Tauro kalnas vasarą virsta vieta, kur žmonės sėdi, o žiema važinėjasi rogutėmis.

Šiuo atveju VEKS'as į miesto erdvę įvedė religines bendruomenes. Miesto Gatvės muzikos diena sutapo su Taizė, kuri buvo ir VEKS'o renginys. Per „Tebūnie naktis“ buvo fantastiški religinės muzikos ir meditacijos renginiai Aušros Vartuose ir Šv. Jonų bažnyčioje. Paskutinėje „Tebūnie naktis“ praleidau tikrai daug laiko ir žmonių kiekis buvo galbūt net didesnis negu rengėjai buvo pasirengę „suvirškinti“. Tikrai buvo skirta visoms amžiaus grupėms, įvairiausiems interesams. VEKS'as padarė tai, ką darė dauguma kultūros sostinių, kai ir religinės bendruomenės su savo vertybėmis, su savo kultūrine tradicija ateina į tą pačią viešąją erdvę. Mums, kaip posovietikams, tai yra labai didelis dalykas.

Nerijus Šepetys: O galima iš tokių bendruomeniškų renginių, kai kultūra ateina pas žmogų, ką nors nesėkminga prisiminti, kokį fiasko? Nebūtinai iš praėjusių metų. Istorija su klasišine muzika troleibusuose „Kur aš jį mačiau?“ ir tie visi plakatai stotelėse. Kultūra ateina pas žmogų troleibuse, kur jis mažiausiai tikisi. Į tokį daiktą siūlau atkreipti dėmesį, ir į tuos momentinius įvykius, kurie kaip tos ledo skulptūros ar ledo čiuožykla, fiut, ir dingsta.

Irena Vaišvilaitė: Momentiškas bendruomeniškumo neneigia. Ar mėnesį trunka paroda, ar dvi savaites čiuožykla, kurioje, beje, pasirodo šokėjai. Tiesiai mieste, tu nemoki pinigų ir pan. Nematau čia didelio skirtumo.

O su tais troleibusais, – šiuo atveju galėčiau sakyti, kad VEKS'as prabilo iš sovietinio „kultūrinimo“ pozicijų.

Štai aukštosios kultūros atpažinimo ženklai – kompozitoriai, menininkai, kuriuos dera žinoti „kultūringam“ žmogui, ir mes tuos ženklus atnešame ir įbrukame taip, kad žmonės negalėtų pabėgti, panašiai kaip per politinio lavinimo valandėles. Plakato ant stulpo gali ir neskaityti, bet kur pasidėsi nuo Pertrausko „Birutės“ troleibuse? Taigi – kultūrinis lavinimas per prievartą. Rezultatas tikrai buvo prastas, erzino žmones.

Skaidra Trilupaitytė: Tai čia galbūt susiję su kokia nors Kultūrų (at)pažinimo programa? Nes reikėjo žmonėms parodyti, kas tas Kipras Petrauskas ir pan. Prusinimas buvo vienas programos tikslų, ypač aktualus iš pradžių, dar 2006 m., kai prasidėjo visi tie grojantys troleibusai, standai mieste su menininkų pavardėmis ir kūriniais. Idėja labai palaiškė meras Zuokas ir pirmoji direktorė Giedrė Kabašinskienė. Merui buvo svarbu, kad programa nevirstų vien siauros grupės žmonių renginiu, kai tuo tarpu paprastas miestietis gal ir nesužinos nors keleto meno istorijos faktų. Manau, jog tai buvo puiki idėja. Nors asmeniškai man nepriimtina sportinė retorika (kaip ir itin aktyvią marketingo strategiją išreiškiantis „kodinis“ sumanymo pavadinimas „Kulturtingas“, apjungiantis du žodžius – kultūringas ir turtingas). Tuomet teigta, jog iki 2009 m. pabaigos kultūrinė informacija mieste bus „neišvengiama“, su ja bus susiduriama „kiekviename žingsnyje“, sunku mieste bus rasti žmogų, nežinantį to, ką „privalu“ žinoti kultūringo miesto gyventojui. Deja, kai troleibusų užrašai apsilupinėjo (muzika nutilo gerokai greičiau), tie „lenktyniniai“ užmojai atrodė truputį naiviai.

Irena Vaišvilaitė: Bet kultūros pažinimas šiuo atveju gal veikiau būtų „Tebūnie naktis“. Gal atpažinimas... Tiesa, viskas, kas buvo su Baroku („ledo Barokas“ ir kt.), gal buvo tam tikro atpažinimo per kažką kita, truputėlį pasinaudojant triukais. Klasiškinę arba profesionaliąją tradicinę

kultūrą įvesti į populiariosios kultūros formas.

Nepamirškime, kad būtent Vilnius sau buvo išsikėlęs tikslą, už ką viešoji įstaiga gavo pipirų, kai programoje įrašė: aukštąją kultūrą deelitizuoti, žemąją – devulgarizuoti. Tai to deelitizavimo nežinau nė vieno sėkmingo projekto. Bandymų buvo. Galima sakyti, kad kultūros erdvės prie Neries irgi yra tam tikra deelitizacija, nes iš tikrųjų ta kultūra, kuri ten reprezentuojama, yra elitinė. Ir Navakas, ir Urbanavičius, ir Antinis yra elito kultūros atstovai. Čia deelitizacija nepasisekė, nes vulgarumas ant jų užgriuvo visa jėga. Susitikimas neįvyko.

Tomas Vaiseta: Aš labiau bendruomeniškumą siečiau su tokiomis iniciatyvomis, kurios kyla iš pačių žmonių, o nėra jiems primestos iš viršaus. Ar tokių projektų buvo sėkmingų? Ar tie patys menininkai darė kokius nors dalykus, kurie jiems savaime buvo svarbūs todėl, kad jie gyvena kultūros sostinėje, o ne todėl, kad jiems davė pinigų?

Irena Vaišvilaitė: Labai geras klausimas. Kaip tokį minėčiau Gatvės muzikos dieną. Bet nei aš, nei Skaidra per daug gerai tų konkrečių projektų atrankos virtuvės nežinome. Ar Skaidra buvai ekspertė?

Skaidra Trilupaitytė: Buvau. Buvo krūva projektų, kurie taip ir neįgyvendinti – su išpūstomis sąmatomis ir visomis įmanomomis „dimensijomis“, jeigu ko reikia, tą ir prirašysiu. Beje, dėl bendruomeniškumo dar būtų įdomu patikrinti tuos dalykus; kaip jau sakiau, rimtesni tyrimai nedaryti. Todėl čia galiu kalbėti tik apie asmeninius išpūdžius. Aš pati kadaise važiavau specialiai į tuos Monmartrų suvažiavimo Užupyje įvykius – tai kaip ir neaptikau ten to, ko nebuvo anksčiau, o skelbtu laiku tiesiog niekas nevyko. Taip pat teko patikrinti ir „Kultfluxo“ renginius 2008 m. vasarą. Mat tuo metu viešai teigta, jog projektas yra labai sėkmingas, bet nuvykusi porą kartų savaitgaliais,

Nacionalinės programos „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ 2009 m. renginių kalendoriaus puslapis

ten buvau vienintelė lankytoja dienos vidury. Gal lankytojai ten rinkdavosi tik tam tikru laiku? Praėjusiais metais jie jau įsteigė ten *Tapo D'oro* kavinę, galbūt tada ir daugiau laisvalaikį Neris krantinėje leidžiančių žmonių pritraukė.

Tomas Vaiseta: Jie darydavo renginius ketvirtadienio vakarais ir tada žmonių susirinkdavo...

Skaidra Trilupaitytė: Taip, tada susirinkdavo, ir jaunimui buvo aktualu bendrauti, socializuotis, sėdėti ant krantinės, leisti laiką. Būdavo iš studentų kylančių iniciatyvų, kur patys žmonės ne dėl to, kad jiems kažkas sumokėjo, bet norėdami parodyti savo kūrinį, eidavo ir kažką demonstruodavo, žiūrėdavo. O iš tų „šiek tiek kainuojančių“ dalykų būtinai paminėčiau ir Vizitiečių bažnyčios projektą „Susitikimų vieta“ (Linco menininkės Anjos Westerfrolke sumanymas), kuris tikrai aktualizavo nematytas erdves. VEKS'as organizavo specialias ekskursijas ir taip gavome progą įeiti į buvusio kalėjimo patalpas – Vizitiečių bažnyčią. Ši iniciatyva daugiau iš apačios kilo.

Irena Vaišvilaitė: Ir nekainavusi nežmoniškų pinigų. Bet šiuo atveju tai yra ne Lietuvos dailininko iniciatyva, o svetimšalės menininkės.

Nerijus Šepetys: Tomo klausimas gali būti pakartotas ir paaštrintas turint galvoje, kad mūsų menininkai visi yra individualistai. Gatvės muzikos diena iš muzikantų šiek tiek daro bendruomenę, bet menininkai su visais meno kritikais... ar čia vyko kokia nors spontaniška socializacija, išskyrus tai, kad dailės kritikai Urbanavičių gynė? Nes posovietinės erdvės problema turbūt yra ta, kad menininkai vienas į kitą žiūri kaip į konkurentą, nėra socialinio solidarumo jausmo, nebent kad „mus skriaudžia“. Teko dalyvauti tokioje diskusijoje, kur Dailininkų sąjungos prezidentas reikalavo iš Lietuvos prezidentės, kad visiems dailininkams mokėtų pašalpas, nesvarbu, ką jie daro, nes jie savaime vertingi. Tai čia tokia savaiminė menininkų vertė, o ką kitas daro, jiems neberūpi. Ar įvyko šioje vietoje kažkokia socializacija?

Skaidra Trilupaitytė: Yra tam tikri formatai, paroda ar dar kažkas. Tad apie ką jūs klausiate? Jeigu apie parodas, tai buvo ne viena paroda, kurią būtų galima vertinti kaip pavykusį reikalą. Bet menas mieste, be šitų trijų minėtų skulptūrų, na... minėtinos Gedimino ir Nomados Urbonų, taip pat jų kolegų iniciatyvos prie „Lietuvos“ kino teatro – 2005 m. ten vyko serija meninių-politinių akcijų. Bet čia jau ne VEKS'o renginys, tiesiog pavyzdys, kad tos bendruomenės yra kuriamos urbanistinėje kultūroje. Redas Diržys organizuoja Meno streikus Alytuje. Tai yra plati tarptautinė prieš VEKS'ą, kaip ir prieš bet kokias valdiškas „schemas iš viršaus“ bei didelius projektinius pinigus nukreipta iniciatyva.

Irena Vaišvilaitė: Nerijus turbūt klausia, kiek menininkų bendruomenė yra transformuota, o turėtų būti – diferencijuota. Kad menininkai yra

individualistai, tai vienas daiktas, bet jų asociatyvumas turėtų būti normaliai diferencijuotas. Nors po 1990 m. susikūrė kai kurios alternatyvios menininkų asociacijos, vis tiek dabar turime išsaugotą iš esmės sovietinę sistemą. Viena asociacija atstovauja vienos rūšies menininkams – Teatro sąjunga, Rašytojų sąjunga, Dailininkų sąjunga, Architektų sąjunga ir t. t. Jie yra suaugę, kartais net labai storomis bambagyslėmis su valstybe, biudžetu, pensijomis ir visa kita. Jie turi monopolį nustatyti, kas yra menininkas ir kas ne. Ir taip jie sau garantuoja gausų narių skaičių. Bet iniciatyvų, kurios ateina iš alternatyvių menininkų asociacijų, yra nedaug, ir jos dažnai įgyja politinį aspektą, nes dažniausiai kairuoliškų pozicijų ar pažiūrų menininkai yra linę į alternatyvias veiklas. Jie atsiriboja nuo bet kokio valstybiško dalyko, ir šiuo atveju reikia pripažinti, kad VEKS'as turėjo to valstybiškumo. Todėl Diržio reakcija į VEKS'ą galima laikyti normalia VEKS'o dalimi, nes Diržys bandė pasakyti, kad VEKS'o valstybiškumas bendruomeninei iniciatyvai neleido pasireikšti.

Mikas Vaicekauskas: Mes kalbame vien apie meną, bet juk buvo ir kita idėja – miesto gyventojams išeiti į gatves ir ne vien menu mėgautis. Buvo Šv. Baltramiejaus amatų mugė...

Nerijus Šepetys: Į tai norėjau vesti kalbą, kad kultūra nėra vien kūryba, nėra vien daiktai, vien renginiai. Kultūra yra ir diskursas, ir šia prasme jeigu kalbame apie dailininkus, tai dailės kritika yra tiek pat dailės dalykas, kiek ir tapyba. Tuo tarpu pas mus Lietuvoje nei valstybės politikoje, nei viešojoje sąmonėje tie, kurie nėra kūrėjai, nepriklauso kultūrai. Nebent dar tie, kurie saugo ir perduoda. Jie patys nėra kultūra, bet ją, kaip muziejus, bent parodo. Šitokia oficiozinė, „(prof)sajunginė“ kultūra yra valstybiškai kairioji, manant, kad valstybė turi maitinti kūrėjus, o opozicinė kultūra yra kairioji

iš apačios. Tada lieka neasocijuoti individualistai menininkai, apie kuriuos visuotinai manoma, kad jie tik pinigus nori paimti. Kaip pakomentuotumėte tokią viziją?

Irena Vaišvilaitė: Pasakei teisybę, ką čia dar komentuoti...

Skaidra Trilupaitytė: Kaip sakėte, visas diskursas ar kultūros politika iš tikrųjų dažnai vyksta per opoziciją, dichotomiją tarp elitinio ir populiarinio meno. Kai kalbama apie vertes, apie išliekamąją vertę, dažniausiai ji nuskaitoma ne apibrėžiant elitinio meno ir populiarinio meno „nekintamas sąvybes“, bet tiesiog žinant, jog, pavyzdžiui, ŠMC parodos, ar net šios institucijos renginiai mieste, jau savaime „nėra“ masinės kultūros reiškinys. Prisimenu, kad bent dalis dailės kritikų iš tiesų neigiamai vertino tuos bendruomeninius projektus (nes aukštojo meno prasme jie tikrai nebūtinai vertingi), neigiamai atsiliėpė apie populistinius gatvės meno reiškinius, instaliacijas iš šiukšlių ar nežinia iš ko padarytas, žmonių vaikščiojimą su vaikais po miestą. Prisimenu, kadaise su Irena kalbėjome, kad VEKS'o programoje ar jos branduolyje yra užprogramuotas prieštaravimas: ar daugiau kreipti dėmesį į kultūrinį demokratinį dalyvavimą, ar pabrėžti profesionalius elitinio meno reiškinius, kurie iš tiesų labai brangiai kainuoja, galbūt ne kiekvienam suprantami, prieinami. Bet kaip tą mechanizmą sutvarkyti, kad kuo daugiau žmonių pamatytų aukšto lygio parodą, koncertą? Tad prieštaravimas yra ir būtų klaidinga jį neigti, sakant, kad devulgarizuokime žemojo meno formas ir deelitizuokime aukštąjį. Juk tai yra utopija.

Mikas Vaicekuskas: Dažnai žmonėms yra smagus bet koks viešas reiškinys, ne vien meną žiūrėti...

Skaidra Trilupaitytė: Tai čia turbūt ir buvo akcentuotas bendruomeniškumas, kad žmonės eitų, dalyvautų, vartotų.

Irena Vaišvilaitė: Bendruomeniškumas ir vartojimas nėra tas pats.

Skaidra Trilupaitytė: Sutinku, bet buvo numatomas ir ekonominis aspektas (visose Europos kultūros sostinių programose skaičiuojamas). Na, išeis žmonės į miesto gatves, nusipirks kavos ir dar kažką, bendraus. O ar ieškos pagal žemėlapi menų kūrinių, ar žiūrės Drobiazko ir Vanago pasirodymą, ar kitaip dalyvaus...

Tomas Vaiseta: Turbūt ir buvo tikslas, kad žmogus išėjęs į savo miestą jaustųsi jaukiai.

Skaidra Trilupaitytė: Taip, kad nesėdėtų namie vienas, susirūpinęs, nes gal atlyginimas per mažas, kad būtų kur išeiti... Tai jau socialiniai programos uždaviniai. Jie taip pat buvo „privalomiai“.

Štai toks susidomėjimas menu, kuris, sakytum, visai ne gatvinis. Masiškumas atsirado. Buvo daugiau parodų, daugiau reklamos, diskusijų dėl meno buvo kur kas daugiau. Nes į viešąjį diskursą apie meną apskritai nieko nepatenka, išskyrus tai, koks menininkas pasimirė arba ką nors kita tokio padarė. Tad net VEKS'o pjudymas susidomėjimą menu padidino.

Nerijus Šepetys: Bet ar tai atsitiktinumas, kad iš VEKS'o, jo renginių matyti, jog mūsų kultūros įvykiai, reiškiniai yra tik skonio ir visai ne proto ir mąstymo dalykas? Juk savaime tai nėra visiškai aišku. Kodėl visa tai paliekame tik skoniui?

Irena Vaišvilaitė: O todėl, kad mes iki šiol manome, kad kultūra yra pačių kultūros kūrėjų reikalas. Kultūra yra už politikos ribų. Save realizuo-

Ledinis Barokas. 2009. Violetos Boskaitės nuotr.

Irena Vaišvilaitė: 2009 m. muziejų lankymas, ir ne tik Vilniuje, labai išaugo. Nėra kaip pasakyti, kiek tai susiję su jau minėtomis parodomis Nacionalinėje galerijoje, Dailės galerijoje, atnaujintomis ekspozicijomis. Netikėtai pradėjo eiti, ir neaišku kodėl.

jantieji siekia įgyti valdžią, kad nuspręstų, kieno skonis yra teisingas. Per visą dvidešimtmetę Kultūros ministerijos istoriją mes turėjome vieną vienintelį ministrą ne kultūros kūrėją – Romą Žakaitienę. Štai jums ir atsakymas. ❧

Metų knygos

GABRIELĖ GAILIŪTĖ

Jau gerą pusmetį kartą per mėnesį teko rengti trumpas laideles apie knygas „Mažosios studijos“ radijuje. Paprastai tose laidelėse stengiausi ne tik aptarti naujienas, bet ir priminti primirštas senienas, tačiau Vilniaus knygų mugės proga nusprendžiau kiek labiau aptarti Metų knygos rinkimams nominuotąsias knygas. Radijo laidos tekstas pateiktas pataisytas tiek, kad būtų patogiau skaityti, o ne klausyti, bet niekaip iš esmės nepakeistas ir nepapildytas.

Esu didelė Metų knygos rinkimų gerbėja. Man jie atrodo svarbūs būtent todėl, kad yra it „grožio konkursas“, kurio laureatas iš esmės yra ne geriausias, menišiausias, stipriausias, o populiariausias lietuvių rašytojas. Toks konkursas labai reikalingas, nes į jį įsitraukia „žmonės iš gatvės“. Mat rimta lietuvių kultūros problema yra jos uždarumas, nuolatinis kalbėjimas ir rašymas tik tarpusavyje, siaurame daug tarptautinių žodžių mokačių specialistų rate. Ši problema yra apėmusi visus lietuviškus kultūros leidinius ir daugumą renginių: naujos poezijos knygos pristatyme seni poetai kalba, o jauni – klausosi. Metų knygos rinkimuose, sprendžiant iš balsuojančiųjų statistikos, dalyvauja daug daugiau žmonių negu skaito tas knygas ar vaikšto į knygų pristatymus. Tai yra būdas išgirsti balsą iš šalies, kuris ir visoms „knygų žiurkėms“ padeda pakelti akis nuo savo rašinių ir apsidairyti, kas vyksta aplinkui. Gal truputį ir sutirština spalvas, bet tikrai nemažiau kito tiek daug „žmonių iš gatvės“ įtraukiančio literatūrinio projekto. Jei tikėtume šią vasarą Jurbarko li-

teratūros forume skaitytu konkurso sumanytojos Rūtos Kačkutės pranešimu, jis tikrai pasiekia užsibrėžtą rezultatą – skatina susidomėjimą lietuvių literatūra.

Taigi aptarsiu „suaugusiųjų“ kategorijoje nominuotąsias knygas. Aš pati balsavau už Kristinos Sabaliauskaitės *Silva rerum* („Baltos lankos“). Aptardama kitas knygas, turėsiu paaiškinti, kodėl už jas nebalsavau. Tai reiškia, kad kalbėsiu kritiškai, tačiau nereiškia, kad nerekomenduoju jų perskaityti. Juk šiais laikais galime rinktis skaityti knygas iš viso pasaulio, ir lietuviškos retai kada būna iš jų stipriausios. Tačiau Metų knygos rinkimų tikslas skatinti skaityti lietuviškas knygas tiesiog iš principo ar patriotizmo yra svarbus ir prasmingas. Jei jas skaitysime, tai aptarinėsime ir kritikuosime, tada gal atsiras geresnių, o tokių atsirasti negalės, jei pats literatūrinis gyvenimas bus sustingęs. Penkios lietuviškos knygos per metus nėra daug, net jei jomis ir nusivilinama. Skaitytojas, ne vien rašytojas, leidejas ar profesionalus kritikas, yra labai svarbus to gyvenimo dalyvis. Todėl kviečiu būti aktyviais, kritiškais, maštančiais skaitytojais, kurie dabar gali visiškai tiesiogiai pareikšti savo nuomonę apie tai, ką jie laiko gera literatūra, o ko – ne.

Apie Sabaliauskaitės *Silva rerum* pasakysiu trumpai: manau, kad tai tikras įvykis mūsų literatūros gyvenime, ir nuoširdžiai linkiu šiai knygai laimėti Metų knygos apdovanojimą.

Apie šią knygą galėčiau pasakyti daug gerų žodžių ir tik keletą blogų, tačiau išskirsiu tik vieną jos sceną

ir pasakysiu tai, ko dar nemačiau pasakyta ar parašyta niekur kitur. Šioje knygoje tiesiog pakeri lietuvių literatūroje retai sutinkama pagarba šventiems dalykams. Pagarba aprašomai epochai ir jos normoms. Pagarba žmogaus prigimčiai, kuri vis dėlto aprašoma ne supaprastintai. Pagarba šeimos, Bažnyčios, vienuolyno institucijoms. Pagarba Vilniui ir jo Barokui. Pagarba LDK didikų luomui, iki šiol visokių Tądų Blindų niekintam ir verstam nuo sosto. Pagarba jaunystei ir jos maksimalizmui. Pagarba senatvei ir jos orumui. Pagarba žmonių ryšiams, sudėtingiems ir painiems, bet, kaip ir gyvenime, dažniausiai grįštiesiems geriausiaisiais norais.

Viena gražiausių šios knygos vietų – Kūčių vakarienė bajorų Norvaišų dvare. Nors apie šio romano istorinį tikslumą kilo nemažai ginčų, jie atrodo mažumėlę paiki. Romane tikrai sodri istorinė atmosfera ir labai turtinga bei stilinga kalba, o konkrečios smulkmenos, tiesą sakant, buvę nebuvę, juk tam ir romanas. Vienintelis dalykas, kuris mažumėlę kliūva, yra vynas per Kūčių vakarienę, nors kas ten žino, autorė tikina nuodugnai tyrusi to meto papročius, o aš tuo pasigirti negaliu. Vis dėlto Kūčių vakarienė turi aiškia funkciją knygos siužete: Durnelio (tam tikro „šventojo kvailio“ tipo) išsakomos pranašystės stropiai pildosi visoje likusioje knygoje. O tai – tikras literatūrinis meistriškumas, kruopštus siužeto konstravimas, ne vien užrašinėjimas to, kas šauna į galvą, kaip dažnai nutinka lietuvių literatūroje.

Literatūros ir gyvenimo santykis yra sudėtingas dalykas, jau tūkstančius metų sukąs galvą šviesiausiems protams: kuris kurį mėgdžioja? kas tikriau? kur slypi Tiesa? Neturiu pretenzijų išspręsti šiuos ginčus, todėl atkreipsiu dėmesį į vieną niuansą: literatūra yra autorinė kūryba, o tai reiškia, kad vienas konkretus žmogus skiria daug laiko ir energijos užrašyti tai, ką jam norisi užrašyti. Dažniausiai norisi ne vien užrašyti, koks „iš tikrųjų“ yra gyvenimas, o ir išsakyti –

metaforiškai, hiperboliškai, kaip nors išradingai ir netiesiogiai – kokį nors svarbų pastebėjimą, sukoncentruotą ir išgrynintą. Tam jis pasitelkia gerai žinomas ir mokykloje dėstomas literatūrinės priemonės, viena kurių yra siužeto konstrukcija. Dėl to literatūra, tiesa, tampa mažiau panaši į painų, sudėtingą gyvenimą, kuriame priešastiniai ryšiai niekada nebūna tokie tiesmuki, tačiau dėl to ji tikrai nepasidaro mažiau panaši į Tiesą.

Kitai sakant, dirbtinumumas literatūroje yra veikiau privalumas negu trūkumas. Jei ne gražesnė, tai bent tvarkingesnė ir logiškesnė už gyvenimą literatūra yra autoriaus meistriskumo, darbštumo ir kruopštumo įrodymas.

Lietuvoje vyrauja tokia (galbūt ne visada tiesiai išsakoma) nuostata, kad Menui reikalingas talentas, įkvėpimas ir kitokie sunkiai nusakomi dalykai, o štai rašytojo meistriskumas, darbas ir tiesiog amatas arba pamirštami, arba net menkinami. Tai didelė klaida, daranti žalą visai lietuvių literatūrai. Sabaliauskaitės knyga tokią klaidą taiso. Viena kregždė – dar ne pavasaris, ir rašytoja, kaip mėgsta kartoti leidėjai, įvertinti galima tik už antrąją knygą, todėl neskubėsiu skelbti *Silva rerum* autorės kokia nors naujos epochos pranaše. Tačiau jos debiutą labiausiai vertinu kaip tik už Amatą, o visi nepaminėtieji romano privalumai daro ją vertą visų jau turimų skaitytojų ir dar daugybės būsimų.

Jei Metų knygos rinkimams nebūtų nominuota *Silva rerum*, savo balsą tikriausiai būčiau atidavusi Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikams* („Alma littera“). Jei būčiau linkusi dalyti skambius titulus, tai Šerelytę pavadinčiau sakinio karaliene. Ši pati mažiausia bet kurios prozos sudedamoji dalis tikrai yra didžiausia šios autorės stiprybė. Mažai kas šiandien Lietuvoje rašo tokiais gražiais, skambiais, kartu ir tvirtais, prasmingais sakiniais be jokio tuščiažodžiavimo.

Pereinant prie stambesnių literatūrinių vienetų – fantastiškas pats

knygos pavadinimas ir žavi jo žaismė kūrinyje. Išduosiu: „mėlynbarzdis“ knygoje yra juodbruvas svetimtautis patėvis, kurio smakras net ir nusiskutusias atrodo melsvas ir kuris, be to, turi kažkokį paslaptinę lagaminėlį, mergytei primenantį uždraustas dureles iš pasakos, slepiančias nežinia kokias baisybes. Smulkus, bet tiesiog tobulas siužeto elementas, ir net jei toks pikto patėvio portretas atrodo mažumėlę rasištinis, kultūriškai jis labai taiklus.

Tačiau silpnosios šios knygos pusės yra siužeto konstrukcija ir idėjinė plotmė. Niekaip nesuprantu, kodėl Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo vis neprigyja smulkieji prozos žanrai – apsakymai ar novelės. Jei jos būtų labiau mėgiamos leidėjų, tai Šerelytei puikiai sektųsi jas rašyti. Jos įžvalgos ir sąsajos smulkios, subtilios, dažnai taiklios, kaip minėtasis „mėlynbarzdis“, tačiau per silpnos, kad „atlaikytų“ visą romaną. Knyga ir parašyta kaip atskirų novelių rinkinys, pakaitomis kalbant vis kito pagrindinio veikėjo balsu, tačiau be veikėjų ir apytikslės chronologijos mažai kas sieja fragmentus į visumą. Romanui, nori nenori, svarbiausias dalykas yra siužetas. Siužete, nori nenori, svarbiausias dalykas yra konfliktas. O šioje knygoje pagrindinis konfliktas (žmogaus ir jo aplinkos) yra išskydęs, nepakankamai išreikštas, veikiau tik nujaučiamas iš smulkių užuominų. Tai puikiai tiktų apsakymui ar novelei. Tačiau romanu šios knygos nepavadinčiau. Jei romaną palygintume su tvirta, gražiai suausta drobe, tai Šerelytei pavyko tik plonytis tiulis, tinkamas dailioms užuolaidėlėms, o ne patogiam drabužiui. Tai, beje, dažna lietuvių prozos problema. Norėtusi pažymėti, kad ši silpnybė yra veikiausiai ne pačios autorės, o visos kultūros ir literatūrinės aplinkos kaltė. Tenka dažnai kartoti, kad lietuvių literatūroje tiesiog per mažai vertinamas rašytojo meistriskumas ir amatas, verčiau garbinamas „natūralus“ talentas, o ne sugebėjimas „valdyti“ tekstą. Matyt, dėl tokios priešasties rašytojai iki galo nepavyko įgyvendinti sumanymo

kalbėti keliais balsais. Tiesiog jie nepakankamai skirtingi, nors stengtasi pavaizduoti skirtingo likimo žmones. Jie visi vienodai dramatiški, tragiški, sentimentalūs ir lyriški kaip lietuviškas kinas.

Didžiausia romano problema turbūt yra jo tema. Kalbėti apie sovietmetį, kaip nors suprasti savo santykį su juo, išspręsti konfliktus, atstatyti teisingumą ir reikalauti jį atstatyti tų, kurie kalti dėl baisių skriaudų ir neteisybų, yra tiesiog mūsų pareiga. Mums jau nebloggeriai sekasi mokslinės ir politinės diskusijos šia tema, svarbu kad jos apskritai vyksta, per pastaruosius keletą metų pajudėjusios iš mirties taško. Šiame sunkiame, daugiaprasmiame procese labai svarbi priemonė yra ir grožinė literatūra, tad džiugu, kad net dvi iš šiemet nominuotų knygų bent iš dalies imasi šios temos. Tačiau gvildinti jos kažkaip nesiseka.

Šerelytė romano pradžioje pasitelkia nemažai sovietmečio stereotipų: lietuvaite Sibire, svetimtautis patėvis, nesvetingi giminaičiai tėvynėje, maištinga paauglė mažame miestelyje. Bėda ta, kad galiausiai autorė iš esmės nieko su jais ir nepadaro. Tiesiog pažeria skaitytojui prieš nosį, o tada ima ir viską užbaigia savižudybėmis ir beprotnamiais. Nujaučiu, kad novelėje tokia traktuotė būtų geriau pavykusi. Nuogas konstatavimas gali būti paveikus ir iškalbingas, tačiau jei jis užima porą šimtų puslapių, jį tampa privalu tvirtai „išrišti“. O kai sovietmečio stereotipų sąryšio atomazga – savižudybės ir beprotnamiai, nepasidaro nė kiek aiškiau, iš kur randasi „tvirtos rankos“ mylėtojai per rinkimus...

Tikrai nenoriu į *Mėlynbarzdžio vaikams* žiūrėti per daug griežtai. Mano „penketuke“ jis tvirtai užima antrą vietą už gryną literatūrą – skambų sakinį, turtingą žodyną, įtaigius aprašymus. Skaitant galbūt vertėtų įsivaizduoti pernelyg ištęstą novelę, o ne romaną – tuomet visi trūkumai tikriausiai atrodytų ne tokie dideli.

Sigito Parulskio *Murmanti siena* („Baltos lankos“) mano penketuke

atsidūrė trečioje vietoje todėl, kad už likusias dvi knygas balsuoti apskritai negaliu. Parulskis yra puikus rašytojas: skaitydama jo knygas tiesiog užuodžiu prakaito, alkoholio, prirūkyto kambario, puvėsių, visokiausių kūno išskyrų smarvę. Įtaigumu lietuvių literatūroje jam mažai kas prilygsta. Tačiau tai nereikia, kad jis man patinka. Tai, kad knyga „smirda“ ar „kvepia“ kuo nors daugiau, negu spaustuvės dažais, yra ne privalumas, o būtina literatūros sąlyga. Geros literatūros klausimas yra tai, ko siekiama ir kas pasiekama tokiu poveikiu. Kartais toks poveikis būna tiesiog malonus, tuomet teikia atvangos, džiaugsmo, skaitymo malonumo. Kartais jis pamokomas, kai knygos ne tiek moralu, kiek pavyzdžiu padeda susivokti gyvenime. Kartais pamokomas ar kitaip prasmingas gali būti ir labai nemalonus poveikis. Kartais būna ir autoreflektyvus menas, apmąstantis vien pats save – man jis ne visai suprantamas, tiesiog nežinau, kodėl turėčiau juo domėtis, tačiau jis gali būti gražus ar malonus, na, kaip gėlė ant stalo, lyg ir nieko nedaranti, nebent nuotaiką pataisanti.

Tik štai Parulskio kūryba, man regis, veikia nemaloniai, ir nieko daugiau nesiekia kaip tik vien nemaloniai paveikti. Būtų baisiai nekorektiška viešai, bet už akių imtis kokios nors – be to, ir visiškai neprofesionalios – nepažįstamo žmogaus psichoanalizės, todėl tikrai nenagrinėsiu, kodėl Parulskis taip rašo. Man daug labiau rūpi, kodėl taip daug kas jį skaito ir už ką jį vertina. Ką reiškia tai, kad štai tokios knygos Lietuvoje renkamos populiariausiomis? Baisu pagalvoti, kad esame, supaprastintai tariant, mazochistų tauta. Neįtikėtina, tačiau visai ta „smarvė“ teikia malonumą?

Manau – nujaučiu, išspratau, o ne

žinau – kad bent dalį Parulskio populiarumo sudaro tai, jog visuomenėje visada privalo būti „kultinis rašytojas“, – tokie jau jos dėsniai. „Kultinė rašytoja“ buvo amžiną atilsį Jurga Ivanauskaitė, o po jos mirties šis titulas atiteko Parulskiui. Tai reikštų,

2009 metų knygos rinkimų plakatas

kad dalis skaitytojų Parulskį vertina „iš inercijos“ ar iš „bandos instinkto“. Tai galima laikyti savaime lyg ir normaliu, nei geru, nei blogu reiškiniu, bet aš išžiūriu pavojų. Aklaai garbinti bet ką, išskyrus Dievą, yra pavojinga todėl, kad tai, ką skaitome ir kuo mėgaujamės, mus veikia. Tad Parulskio gerbėjai, kurie nesusimąsto, ką iš tikrųjų „gauna“ iš jo knygų, pamažu „užsikrečia“ jo pesimizmu ir bjaurėjimusi viskuo ir visais. Tai nesveika, toks požiūris į pasaulį žmones daro nelaimingus, o kai visuomenėje daug nelaimingų žmonių, tai ir visuomenė nesveika. Neteigių, kad visas pasaulis – vien gėlytės ir drugeliai, visko

jame yra, bet „visko“ – reikia ir gėrio, grožio, doros, teisingumo; purvas, skausmas ir blogis nėra kokie nors „tikresni“ už gerus ir gražius dalykus (kuriuos parulskiškas pasaulio suvokimas lyg ir reikalautų laikyti iliuzijomis). Todėl mane baugina Parulskio populiarumas.

Parulskis taip pat imasi sovietmečio temas, tačiau jam ji lieka tik gausus purvo šaltinis, o kokia nors gilesnė analizė jis nė neužsiima, nors iš šalies tiesiog liežuvis niežti pastebėti, kad pats Parulskio ir parulskiško pasaulėvaizdžio populiarumas juk ir yra tikrų tikriausias visų tų traumų padarinys. Pats autorius kažkur yra užsiminęs, kad turėjo užmojų parašyti epą. Tai jam nepavyko, tačiau kai kas jo romane labai nuoširdžiai nudžiugino. Tai dialogas apie romano struktūrą kaip snukerį (p. 350–352). Labai nudžiugau, aptikusi, kad rašytojas apskritai apie tai mąsto – apie siužeto struktūrą ir fabulą. Praktiškai tai jam, tiesa, ne iki galo pavyko. Labai pritrūko tvirtesnio (t. y. ne vien chronologinio ar šeimyninio, o ir priežastinio) sąryšio tarp skirtingų romano veikėjų kartų: panašu, kad šalutinės siužetinės linijos ir

yra tiesiog pagrindinio veikėjo priešistorė, bet taip ir lieka neaišku, ką jos turi bendra su pagrindinės siužetinės linijos įvykiais. Tačiau šis dialogas neleidžia visiškai sukritikuoti romano konstrukcijos. Viena kregždė – dar ne pavasaris, bet gal naujas kultinis rašytojas išgyvendins ankstesnės kultinės rašytojos įvestą kultinį romaną be fabulos.

Jaroslavo Melniko *Tolima erdvė* („Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla“) yra vienintelė iš penkių knygų, kuriai perskaityti sugaišto laiko man tikrai gaila. Jei Šerelytė bent jau gražiai rašo, o Parulskis bent jau pasiekia

stiprią literatūrinę įtaigą, tai Melniko knygoje neradau beveik nieko gero. Privalumas – esama fabulos, konstruojamas siužetas, tiesa, silpnai, bet tikrai stipriau negu, pavyzdžiui, Šerelytės. Na, o minusų ne vienas.

Pirma. Fantastika – paprastai laikoma menkaverčiu komerciniu šlamštu, kol jos rašyti neįsigėdžia koks nors „rimtas“ literatas – nėra „sraigtaplanai“, „aeroforsai“ ir „megapoliai“. Fantastika yra pasaulio sąrangos taisyklių keitimas, minties eksperimentas, kas būtų, jeigu būtų, o ne *haute couture* drabužis senoms nuvalkiotoms idėjoms. Taigi jei jūsų pasaulyje į „anachronizmų žodyną“ įtrauktas „džiaugsmas“ ir „juokas“, tai kaip gali būti ten neįtrauktas „dienoraštis“? Ir apskritai iš kur toks veikėjų sentimentalumas, kad tiesiogine prasme einama iš proto dėl meilės? Jei žmogus, visą gyvenimą buvęs aklas, nežino žodžio „debesis“, tai (jei pasakojama iš jo žiūros taško) negalima rašyti, kad mergina vilki „lengva kaip debesėlis suknele“. Ypač jeigu kitame puslapyje ta pati mergina vaikina moko žodžio „debesis“. Akivaizdus neišsilinimas ir nepagarba savo atbulom rankom sureštam pasauliui.

Antra. Šioje knygoje nėra nieko nauja. Iš pradžių atrodo, kad nuo George'o Orwello nusirašyta, paskui supranti, jog nė tiek nesugebėta: visai neišlaikyta įtampos ir siaubo atmosfera. Vien sentimentalios kalbos apie laimę ir tiesą, banaliai tiesmuka „praregėjimo“ metafora, kažkokie paisyčiai apie laisvę. Ypač nevykę pseudofilosofinių pseudoveikalų intarpai ir nežinia kokie nežinia kodėl „draudžiami“ eilėraščiai – siūlau kitą kartą eilėraščius skelbti eilėraščių knygoje, pamokslus – pamokslų, o romaną palikti tokios apimties, koks jis yra. Nes čia ne kokia nors išradinga struktūra, o tik košė. Informacijos tuose intarpuose – visiškas perteklius.

Trečia. Knygos kalba. Iš pradžių maniau, kad kaltas redaktorius. Dabar atrodo, jog jis, vargšelis, padarė ką galėjo. Na, liko tokių nesunkiai suredaguojamų šiukšlių, bet kadangi

nežinia, kiek jų buvo, tai sunku pasakyti – gal tikrai akys nebeveikė jas rankiodamos. Kadangi tai nesunkiai sutvarkoma, tai problema palyginti nedidelė. Yra dvi didesnės. Autorius rašo ne savo gimtąja kalba, ir tai aiškiai justai. Literatūroje pasitaiko išimčių, pavyzdžiui, dvikalbis Vladimiras Nabokovas. Skirtumas toks, kad Nabokovas visomis kalbomis rašo gerai. Nežinau kaip Melnikas rašo gimtąja kalba, bet lietuviškai jis rašo blogai. Nešvariai, nedailiai, tekstas priterštas ne tiek akivaizdžių rusicizmų, kiek įkyrių rusiškų manierizmų, konstrukcijų, gramatikos. Netvarka – jokios semantinės motyvacijos tam nėra. O ir kalba šioje knygoje tiesiog banali. Dialogai kaip iš lietuviškų filmų: joks gyvas žmogus niekada šitaip nekalba. Ir todėl dar labiau dirbtina atrodo ir fabula, ir personažai, ir visa knyga. Verčiau skaityti Orwellą, Philipo K. Dicko *cyberpunk* stiliaus kūrybą ar – jei būtinai norisi lietuviškos fantastikos – kažkodėl niekam nenominuotą puikią Giedriaus Vilpišausko knygą *Vėjas nuo jūros*.

Paulinos Pukytės *Netikrą zuikį* („Apostrofa“) drąsiai imkite į netolimą kelionę: labai nedidelės apimties knygutės kaip tik užteks traukiniui iki Kauno, be to, ji labai smagi, vietomis tiesiog garsiai kvatojiesi (pats juokingiausias buvo skyrelis „Gyvūnijos pasaulyje“). Tai ir tikrai įžvalgi knyga, įdomūs ir rimtesni pamąstymai, ir tie juokingieji. Bėda tik ta, kad ši knyga apskritai negalėjo būti nominuota Metų knygos rinkimams. Metų knyga pagal apibrėžimą privalo būti grožinės literatūros kūrinys. O Pukytės knygą galima vadinti dienoraščiu, užrašais, miniatiūromis ar gyvenimo paveikslėliais, bet ji tikrai nėra grožinė.

„Grožinės literatūros“ terminas Lietuvoje yra patyręs kraupią infliaciją. Nuo tada, kai kažkas išgalvojo tokį žanrą kaip „grožinė eseistika“, „grožinė literatūra“ vadiname viską, kas, na, gražu. Iš tikrųjų grožinę literatūrą nuo negrožinės atskirti labai paprasta: grožinė literatūra yra

išgalvota. Ne veltui jau gimnazistus mokome atskirti „autorių“ nuo „pasakotojo“ ar „lyrinio subjekto“. Tad visi atsiminimai, dienoraščiai, biografijos, laišakai, kad ir kaip gražiai parašyti, yra negrožinė literatūra. Negrožinės literatūros pagrindinė paskirtis yra informuoti, o grožinės – būti menu. Kitaip sakant, negrožinėje literatūroje svarbiausia yra patikima ir objektyvi informacija, o grožinėje, priešingai – subjektyvi ir nepretenduojanti į patikimumą. Eseistikos žanras iš esmės atsiduria tarp jų dviejų: jam svarbiausias subjektyvus objektyvios informacijos vertinimas, taigi būdingi ir grožinės, ir negrožinės literatūros bruožai. Tačiau jei reikėtų griežtai atskirti, eseistiką priskirčiau negrožinei literatūrai: subjektyvaus vertinimo pasitaiko ir kituose jos žanruose (perskaitykite kelias skirtingų autorių parašytas to paties žmogaus biografijas, ir nesunkiai tuo įsitikinsite), o „išgalvotumo“ kriterijus akivaizdžiai nusveria į jos pusę.

Lietuvoje kažin kodėl nemėgstama ieškoti kriterijų ir juos taikyti, tad bet koks skambus ir subjektyvus tekstas vadinamas „grožine eseistika“. Kai šiandien kalbama apie „lietuvių eseistikos suklestėjimą“, norisi skambinti pavojaus varpais ir sakyti – koks čia klestėjimas, čia tiesiog nesugebėjimas parašyti romano, kuris nebūtų ilgas eilėrašties proza. Dar kartą kartoju: lietuvių literatūroje baigia išnykti prozos amatas, nesidomima autoriaus meistriškumu, tik „liejama“ ir „taškoma“ viskas, kas ant liežuviu užėina, visai nesirūpinant, kaip visa tai susieti.

Tad dėl tokių priežasčių Pukytė negali pretenduoti būti geriausios grožinės lietuviškos knygos autore, nes jos knyga tiesiog neatitinka formalių konkurso reikalavimų. Atvirai kalbant, manau, kad ji dar gali parašyti tikrą grožinę knygą: ji akivaizdžiai valdo sakinių ir mažąsias formas. Tačiau jei ji bus garbstoma vien už tokius juodraščius, galimų romanų ar apsakymų rinkinių užrašus, ji niekada netaps dar viena Sabaliauskaite. O tokios jos mums labiausiai reikėtų. ❧

Išstūmimo formulė: 4 + 1, arba 3:1

TOMAS VAISETA

Tiršta minia. Greta kalatuoja trispalvės ir raudonos vėliavos. Į liauną belapį medį užsikeberioja du drūti vyrai ir užverda įnirtinga kova – kas ką nustum. Tie, kurie savo akimis stebėjo Atgimimo dramas ir tragikomedijas, net be tikslesnio konteksto iš karto veikiausiai nurodys, kur ir kada tai vyko. 1990-aisiais. Kovą „Gerietis“ galiausiai nustumė „blogietį“. Minia plojo. Gal ir dabar daugumai malonu tai prisiminti. O jei „blogietis“ būtų nustumęs „gerietį“? Ar nebūtų sunkiau prisiminti, kada tai vyko? Kur tai vyko? Ir ar apskritai vyko?

Šis įvykis, žinoma, ne toks traumuojantis, kad kam nors jį norėtųsi

Miroslaw Balka. Kadras iš filmo „Audi HBE F 144“. 2009. ŠMC nuosavybė

Filmai, sukurti specialiai parodai „Kuriant atmintį“. Projektas įgyvendintas bendradarbiaujant Vilniaus Šiuolaikinio meno centrui, Dortmundo *Hartware Medien Kunst Verein* (HKVD), Lodzės Muzeum Sztuki, Tel Avivo Herzliya šiuolaikinio meno muziejui, Londono Britų filmų institutui (BFI) ir Varšuvos Goethe's institutui

pamiršti (išskyrus, be abejo, tą nelaimėlį, išdrėbtą iš medžio). Tačiau psichoanalitikai seniai įrodė, kad at-

mintyje veikia išstūmimo mechanizmas. O menininkai – modernistai ir postmodernistai – tai pavertė vienu iš savo kūrybos principų. Ištraukti nutylėtas temas. Mosikuoti nepatogiais klausimais. Krapštytis po istorinę pasąmonę. Įkyriai baksnoti į slepiamas žaizdas. Šiek tiek išsisėmus: tas pačias temas visaip tašyti, vartalioti, karpyti, lipdyti, permalti – iki kraštutinumų. Todėl atminties tema – ne tik ne nauja, bet ir gerokai padėvėta.

Ir vis tiek jos be perstojo imasi ir dokumentalistai, ir menininkai. Juk kiekviena karta atsitema iš naujo. Kiekvienas individas gali atrasti netikėtų kampų. Niekada nežinai, kada, kur ir kam susikaups drąsos ištraukti atminties nervą. Pagaliau kai kurios temos atrodo neišsemiamos. Lietuvoje ir visoje Vidurio Rytų Europoje atminties temos pasirinkimą dar pateisina ir tai, kad ant gausaus atminties derliaus ilgą laiką buvo užvožtas sovietinis dangtis. Jo atvertimą galėtume prilyginti nebent Pandoros skrynai. Menininkai (ir ne vien jie) ištrūkusias atminties negandas gaudo iki šiol.

To paliudijimas – Šiuolaikiniame meno centre nuo 2009 m. gruodžio 11 d. iki 2010 m. vasario 14 d. veikusi paroda „Kuriant atmintį: keturi filmai apie architektūrą, monumentus, bendruomenę“. Pavadinimo antrasis dėmuo (tarsi sukonkretinti turintys žodžiai architektūra, monumentai, bendruomenė) pernelyg abstraktūs ir pritempti, nusakantys temas, bet netaikantys į esmę. Kitaip tariant, orientuotis jie nepaveda. Užtat pir-

masis dėmuo „kuriant atmintį“ intriguoja: ar galima atmintį kurti? o gal priešingai – ar įmanoma atminties nekurti? kokia atmintis kuriama? ko siekia atminties kūrėjai?

Postmodernistai neva jau sudėlioję taškus – viskas kuriama iš subjektyvios patirties ir gebėjimų. Atmintis – taip pat. Bet viską komplikuoja faktas, kad iki šiol egzistuoja stipri tradicija atmesti tokį kraštutinį subjektivumą. Ir vien apkaltinti šią tradiciją autorefleksijos stoka – neišeina, nes dažnai jai pavyksta įtikinti savo tikroviškumu.

+ 1

Aprašytą tragikomišką sceną (kaučtynės medyje) iš Atgimimo laikotarpio užfiksavo režisierius Domantas Vildžiūnas, tuomet dirbęs labiau kaip žurnalistas nei režisierius. Kurdamas, jo paties žodžiais, „rimtą istorinį serialą“ apie Lietuvos valstybės atgimimą, jis surankiojo perteklinį kiekį „nerimtos istorijos“ kadru, kuriuos sudėjo į dokumentinį filmą „Tikras Garsas Valstybės Atgimimo 1989–1993“.

Šioje archyvinėje medžiagoje žiūrovams pateiktos tarsi Atgimimo parašės. Toks išpūdis lieka net tada, kai ekrane sušmėžuoja centrinės aikštės ir svarbiausi įvykiai. Vyraujančiame naratyve – tai į šalį atidėta tų laikų istorija. Nebeprišmenamoji. Lenino aikštėje griaudi sovietų himnas. Pensinio amžiaus žmonės visa gerkle plėšia. Šalia ant suoliuko išsidrėbęs jaunimas kreivomis šypsenomis tyli. Po atviru dangumi laikomos šv. Mišios. Pirmoje eilėje sėdi Algirdas Mykolas Brazauskas ir dvi vyresnio amžiaus moterys. Jos klaupiasi. Brazauskas skersakiuoja. Tvirčiau sučiaupiamos lūpos išduoda abejonę. Kelias akimirkas jis dar sėdi. Tada palengva ir nerangiai ima klauptis ant vieno kelio. Anų dienų kontrastai nublukę. Nepatogu juos iš naujo ryškinti.

Vildžiūno dokumentinis filmas nepriklauso parodai „Kuriant atmintį“, jis rodytas kino teatre „Skalvija“. Užtat jo sukūrimo metodas ir medžiaga ats-

tovaluja tai tradicijai, kuri nepripažįsta vien subjektyvaus žvilgsnio, bet kartu patenka į išstumtos atminties diskursą. „Dainuojanti revoliucija, atgimimas, vienybė – retorika. Aš atsimenu alinančią euforiją. Mačiau, kaip mitingų dalyvių minia ploja bet kam, šaukia „gėda“ bet kam – kas nors šūkteli, o kiti šaukia iš paskos. Aš asmeniškai tai jaučiau. Man tai labai nepatiko“, – aiškino autorius (Rūta Oginskaitė, „Režisieriui D. Vildžiūnui kova dėl laisvės – lyg chaosas“, in: <http://www.lrytas.lt/-12630349931261028664-re%20C5%BEi%20sieriui-d-vild%20C5%BEi%20ABnui-kovad%20C4%971-laisv%20C4%97s-lyg-chaosas.htm>, [2010-01-25]).

Iš tikrųjų ne vieną, ypač tuos, kurie apie Atgimimą daugiau žino iš vadovėlių nei gyvos patirties, tai gali stipriai nustebinti: kaleidoskopiškai bėgančiuose kadruose apstu jedintsvininkų, alogiško sąmyšio, į triukšmą peraugančios muzikos, chaoso ir netvarkos elementų. O daugelis vis dar tai prisimenančiųjų gali pasipiktinti, esą kam čia dabar rodyti šitas marginalijas, svarbiausia juk esmė – viską nušluojanti laisvės banga.

Todėl autorius nusprendžia slėptis už tikrovės argumento: „Nė vienoje vietoje nepakišau garso po vaizdu, ir atvirkščiai. Viskas vyksta taip, kaip buvo. Tikras garsas ir tikras vaizdas. Mano rankos švarios“ (*Ibid.*). Taigi atmintis nesukurta, tik užfiksuota? Nepatogi realybė liejasi per kraštus. Tikrovės išpūdis toks stiprus, nušiuorusioje aplinkoje bundantys žmonių veidai tokie artimi, kad gal ir pats Vildžiūnas pajuto poreikį atsieti tą medžiagą nuo šiandienos – tarp besisukančių „tikrų vaizdų“ ir „tikrų garsų“ tyčia prikaišioti tariamai archyvinį įtrūkių, idant primintų – tai praeitis.

Vis dėlto pasiteisinimas „švariomis rankomis“, noras išlikti objektyviu stebėtoju, išduoda autoriaus baime likti nuogam prieš išstumtą atmintį. Ar bent jau norą nusikratyti atsakomybės už jos sukeltus nejaukius jausmus. Kodėl? Ar autorius nujaucia visuomenės reakciją? Galvoja, kad joje

dar per daug neapmąstytos praeities? Bet kuriuo atveju pats slėpimasis taip pat priskirtinas kūrybai, nes atliekamas sąmoningas veiksmas pateikti vaizdą kitaip – atrinkti, įforminti, „objektyvizuoti“. O naudojimasis tik „tikroviška“ medžiaga turi savo ribas kapstytis į gelmę. Autoriaus laikysena mums sufleruoja, kad (at)kurti išstumtos atminties negalima vien plikais realybės vaizdais, prisireikia gilesnio kūrybos akto.

3

Tokia parodos „Kuriant atmintį“ išėities pozicija. Kurti atmintį – tai ir parinkti, ką atsiminti, ir pakreipti, kaip atsiminti. Pagal pirminę reikšmę atsiminimas turėtų būti atribotas nuo išsigalvojimo, vaizduotės. Bet pats pavadinimas nurodo, kad toks atsiminimas neįmanomas, kad „atmintis“ kuriama. Menininkai siūlo savas atminties versijas. Jei Vildžiūnas dar jaučia poreikį pasiteisinti rėmėsis tik tikru vaizdu ir garsu, tai parodos dalyviai tokios iliuzijos atsisako ir imasi aktyviai kurti atmintį – netgi kuria fiktyvias alternatyvias istorijos versijas. Nusitaikę į žiojinčias atminties spragas, jie priekaištauja pačiam žmogiškam atsiminimo mechanizmui, jo instinktyviai savisaugai.

Trys iš keturių parodos darbų interpretuoja Holokausto temą (Miroslawo Balkos „Audi HBE F114“, Yael Bartana „Siena ir bokštas“ ir Marcelio Odenbacho „Sukantis ratais“). Žydų naikinimo Vidurio Rytų Europoje problemos opumas – anaipol ne naujiena. Ne vakar ji buvo ištraukta ir iš atminties rūšio. Tad ką savita įneša į šią temą minėti kūriniai?

Visi trys menininkai gerai žinomi (Odenbachas net pristatomas kaip vienas videomeno pradininkų), o kalbėti apie jų kūrinius be bendro kūrybos konteksto – reiškia palikti juos našlaičiais, nes holokausto ir atminties interpretacija jiems ne pirmiena, bet sieja jų kūrinius į kietą mazgą.

Lenkas Balka Vilniuje pristatė darbą, sudurstyta iš kelių kadru, kuriuo-

se pateikiama slapta vaizdo stebėjimo kamera pagauta mįšlingos personos kelionė į Aušvico koncentracijos stovyklą. Kai iš aprašo sužinai, kad toji persona – kardinolas Josephas Ratzingeris, vėliau tapsiantis popiežiumi Benediktu XVI, kūrinyje ima sluokniuotis nenusakomu kiekiu reikšmių. Vokiečių kilmės Romos hierarcho vizitas į Lenkijos teritorijoje esančią buvusią nacių koncentracijos stovyklą – tai tokia įvairių santykių pynė, kad jai pavaizduoti reiktų pasitelkti ne piramidę, ne kubą, o kokį nors dodekaedrą: vokiečių–lenkų, vokiečių–žydų, katalikų–žydų, lenkų–žydų, lenkų–popiežiaus, Vatikano–Holokausto

Yael Bartana. Kadras iš filmo „Siena ir bokštas“. 2009. ŠMC nuosavybė

santykiai etc. Užtenka prisiminti jau šių metų sausį Benedikto XVI vizitą į Romos sinagogą ir jį lydėjusias diskusijas apie Katalikų Bažnyčios vaidmenį holokausto metais.

Stebint besikaitaliojančius kelis kadrus, parūpsta du svarbiausi klausimai: kodėl lėtai slenkanti automobilį tamsintais stiklais apsupę lydi šitiek daug juodais kostiumais užsimaskavusių apsaugininkų? ir kur link šis kortežas juda? Abu atsakymai gali būti paprasti – svarbų asmenį reikia saugoti, važiuoja į Aušvico stovyklą. Bet „juodųjų“ apsauga tokia pabrėžtina, kad ji perša simbolinę perskaitymą – vyrukai saugo garbingą svečią nuo nepatogios atminties kulų. Juk popiežius ir prieš minėtą apsilankymą sinagogoje daugiausia kritikos sulaukė dėl „Pijaus XII tylos per Šoa“, o Balka mėgsta žaisti juslėmis (akies, ausies, nosies) sudirginta atmintimi: 1993 m. Venecijos bienalei jis sukūrė

„muilo koridorių“, kurio kvapas turėjo priminti iš nužudytų žydų riebalų nacių gamintą muilą.

Keliais kadrais pavaizduota Ratzingerio kelionė baigiasi prie koncentracijos stovyklos vartų. Čia nubrėžiama riba, už kurios prasideda tai, ką galėtume interpretuoti. Balka tai pavaizdavo kitame savo kūrinyje, 2009 m. rudenį eksponuotame Londono *Tate Modern* muziejuje. Salėje stūksantis milžiniškas laivo konteineris vieniems priminė vagoną, kitiems – net Platono olą, tačiau daugiausia – dujų kamera. Jeiigu stebėtume į šį konteinerį įeinantį lankytoją, tai išvystume, kaip nejučia jis išnyksta visiškoje tamsoje. Tai mirties parafrazė. Menininkas yra pasakojęs užaugęs miestelyje, kurio 75% gyventojų buvo išžudyti koncentracijos stovyklose. Apie tai jis sužinojo tik po sovietų uždangos griūties ir pasijuto kaltas, nes nežinojo. Dabar jam svarbu aptikti bet kokius tos tragedijos pėdsakus.

Odenbacho kūrinys „Sukantis ratais“ mėgina tvarkytis su priešingu reiškiniu – pernelyg sunkiu žinojimu. Architektūrą studijavusio ir neretai per ją prasmių ieškančio menininko darbo objektas – slegiančio dydžio „Maidaneko mauzoliejus“. Jį netoli Liublino buvusioje Maidaneko koncentracijos stovykloje sukūrė lenkų

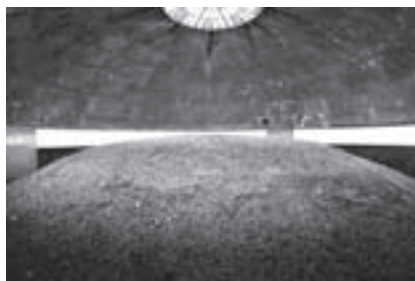

Marcel Odenbach. Kadras iš filmo „Sukant ratais“. 2009. ŠMC nuosavybė

skulptorius Viktoras Tolkinas, 1969 m. minint stovyklos išlaisvinimo 25-ąsias metines. Filme kamera slenka ratu, prilipusi prie pat gigantiško monumento sienų. Įsižiūri į akmenines raukšles, grublėtumą, laiko išėstos medžiagos atspalvius. Bet autoriui labiausiai rūpi pats sukimasis – jis

turėtų kelti svaigulį, įsijautus – gal net pykinimą. Lėtą kūrinio kodavimą trikdo pernelyg tiesmukai brukami ant viršaus uždėti ujamų ir į konclagerį varomų žydų ahyviniai vaizdai. Autorius akivaizdžiai nepasitiki žiūrovo vaizduote (ar intelektu?). O gal menininkas tik pajuto, kad „objektyvizuotas“ monumento vaizdavimas neprisikapsto iki esmės. Čia filme atsiranda žolėje besivoliojantys nerūpestingi paaugliai. Jų vėjavaikiškumas ir jaunystė dar labiau pasunkina ir prispaudžia prie žemės monumentą. Vaikščiodami po „Maidaneko mauzoliejų“ jie samprotuoja, ar būtų galima šį monumentą susprogdinti, ir kiek dirbtinai (vėl nepasitikėjimas žiūrovu?) priduria: ar praeitis taip pat susprogtų?

Regis, Odenbachas neapsisprendė, kiek į žiūrovo sąmonę pavyks sugražinti išstumtą atmintį „tikroviškais vaizdais“, o kiek ją reikia ištraukti dirbtinomis priemonėmis – vaizdo koliažais, vaidybos elementais. Tą patį galvosūkį Izraelio menininkė Yael Bartana išsprendžia radikaliu žingsniu – jos parodoje demonstruotame filme „Siena ir bokštas“ dokumentiką visiškai pakeitė vaidyba. Tiesa, Vilniuje rodyta „Siena ir bokštas“ tėra viena iš trilogijos „Košmarai“ (lenk. *Mary Koszmary*) dalių. Visas filmas, kurį galėtume

įvardyti kaip žaidimą alternatyviaja istorija, gvildena tą pačią holokausto, žydų likimo Lenkijoje ir visų Vidurio Rytų Europoje, nacizmo propagandos, sionizmo temas. Kairiųjų pažiūrų menininkė ne tik neslepia savo požiūrio į nacizmą, bet ir kritikuoja žydų kolonialistinę politiką Palestinoje.

Filmas prasideda scena, kurioje jaunas tvarkingai apsirėdęs vyras (kairysis lenkų publicistas ir kritikas Sławomiras Sierakowski) įžengia į aptriususį ir tuščią Varšuvos Olimpinių stadioną, kadaise pastatytą iš po Varšuvos sukilimo 1944 m. likusių griuvėsių. Užlipęs ant pakyls jis rėžia ugningą kalbą: „3 mln. žydų gali pakeisti 40 mln. lenkų gyvenimą“ ir pakviečia žydus grįžti į Lenkiją „į jų namus“, kad padėtų lenkams įveikti demonus. Spengia tuščios stadiono tribūnos. Jo klausosi kukli saujelė jaunuolių. Keista, bet parodos apraše labiau akcentuojama šių ir kitų filmo scenų holivudiškumas, perspaustas melodramatiškumas, „muilo operų“ šaržavimas, nors akivaizdu, kad menininkei rūpėjo ne tiek ironizuoti vakarietiškas kino manieras, kiek priminti nacių propagandos estetiką. Kaip sakė pati autorė, „tai Leni Riefenstahl stilius, tik išvirkščia puse“ (Aviva Lori, „Breaking the wall of indifference“, in: <http://www.haaretz.com/hasen/spages/977770.html>, [2010-01-25]). Pats oratorius primena Adolfą Hitlerį, tik šis paradoksaliai ragina ne sunaikinti žydus, o juos susigražinti.

Tirštais lyg sapno vaizdais netrukus jau stebime, kaip atsiliepę į kvietimą jauni žydai Varšuvos centre renčiasi kibucą. Entuziastingą ir darnų darbą ima gožti vis aiškesni statinio kontūrai – teritoriją apjuosia tvora su spygliuota viela, iškyla stebėjimo bokštelis – tai ne kas kita, kaip nauja koncentracijos stovykla. Sapnas pasirodo esąs košmaras. Alternatyvios istorijos laiminga pabaiga neįmanoma, ir tuoj paaiškėja, kodėl: kibucas-konclageris pastatytas šalia monumento, skirto atminti nesėkmingam Varšuvos geto sukilimui prieš nacius 1943 m. balandį. „Mes esame išsipildžiusi Adolfo Hitlerio svajonė: 100 procentų kalbame lenkiškai, esame tos pačios odos spalvos, visi panašūs literatūroje, kultūroje, architektūroje. Mes esame tokie homogeniški, kad kultūra degeneruoja, kaip ir būna per incestą, ir tai implikuoja įvairius dalykus, tokius kaip stipri homofobija

ir neigiamas požiūris į moteris, homoseksualus, abortus“ (*Ibid.*), – apie padėtį Lenkijoje kalba Sierakowskis. O Bartana priduria: „Mes ir jie [žydai ir lenkai] esame tautos, gyvenančios su praeities trauma ir nuolat ieškome savo identiteto bei apibrėžimo, ir turime milžinišką impulsą keistis“ (*Ibid.*).

Šis nesėkme pasibaigęs simbolišnis išikūrimas žydams, be abejo, turi ir kitą potekstę, už kurios nuolatinį eksploatavimą Bartana net lipinama „Izraelio priešės“ etiketė. Kaip pastebi laikraštis *Haaretz*, Bartanos požiūris į Izraelį yra panašus į nusivylusios mylimosios, o toks santykis išreiškiamas dažnai jos kūrinuose pasikartojančiais okupacijos motyvais. Prieš keletą metų ji susidomėjo Izraelio komiteto prieš namų griovimą veikla. Taip gimė filmas „Vasaros stovykla“: pasakojimas apie tai, kaip komiteto nariai dvi savaites atstatinėjo sugriautą palestiniečių šeimos namą Anatoje. Šią Izraeliui ir taip jautrią temą ji dar įvilko į nacistinį ir bolševikinį socrealistinių stilių, o jos įkvėpimu tapo žydų filmų kūrėjo Helmaro Lerskio kūrinys „Darbas“ (*Avodah*) – sionistinis propagandinis filmas apie valstybės kūrimą ir jos klestėjimą. Suplakdama į krūvą tokias skirtingas ideologijas ji atskleidžia, kokia galia ir įtaiga glūdi už manipuliacijos – tai permanentinis karas už dabartį ir praeitį.

:1

Paroda „Kuriant atmintį“ byloja ne tiek apie atminties selektyvumą, kiek siekį atkurti tai, kas lieka už visuotinės atminties ribų arba kas ten yra stumiama. Ir kartu provokuoja klausiti, kodėl tai stumiama iš atminties? Iš pirmo žvilgsnio tarp šių darbų išsiskiria Deimantas Narkevičiaus kūrinys „I nežinomybė“. Ne vien tema (ne nacistinė, o sovietinė praeitis), bet ir atminties kūrimo būdu.

Iš tiesų Narkevičiaus filmui pasitarnavo seno komunisto aistra. Taip šiukštu nevadiname filmo autoriaus, o tik iš Rytų Europos kilusį žydų kilmės britą, užkietėjusį komunistą, kuris taip įtikėjo komunistinio rytojaus jėga, kad savo kolekcijoje kaupė filmuotą medžiagą iš įvairių, daugiausia sovietinio lagerio šalių, nes norėjo britams įrodyti, jog anapus uždangos gyvenimas – šviesesnis. Vėliau ši kolekcija nugulė Londono Britų filmų institute, o jo darbuotojai, kad net tokia propagandinė medžiaga nedūletų veltui, surengė konkursą sukurti iš jos filmą. Tai padaryti pasišovė Narkevičius. Jis perskaitė apie 4 tūkst. filmų aprašų (tarp jų pasitaikė ir, pavyzdžiui, apie pilietinį Ispanijos karą, ir apie Prahos pavasarį, tiesa, archyvų iš Lietuvos neaptiko), peržiūrėjo keliasdešimt, o savo kūrinį sumontavo iš septynių, kuriuose įamžinta Vokietijos Demokratinės Respublikos kasdienybė.

Narkevičiaus atrinkti vaizdai tarsi pabrėžtinai perša nostalgiją sovietmečiui: ramus, darnus ir sustyguotas gamyklų darbas, nuglaistytas viešas ir privatus gyvenimas, žmonių elgesys išskirstytas ir išdalytas griežtoje socialinėje sistemoje, netrikdomo užtikrintumo pojūtis. Argi, sakytume, būtent tokie vaizdai nesisuka dar ne vieno gyventojų galvoje? Todėl atrodytų, kad čia susiduriame anaipol ne su pastanga sugražinti išstumtą atmintį, o priešingai – įtvirtinti sovietinės propagandos puoselėtą ir iki šiol stereotipais išlikusį nostalgikišką vaizdinį. O vis dėlto autorius laukia ne pritirimo, ne susitapatinimo su tokia tikrove, t. y. ne tiesioginio perskaitymo, bet pasitiki žiūrovo išankstiniu žinojimu, kad sovietmetis nebuvo tokios darnos ir ramybės epocha ir todėl svarbiausias šio kūrinio tikslas – sukelti konfliktą tarp plaukiančių vaizdų ir žmonių žinių ar asmeninės patirties

(kaip ir Odenbachas, Narkevičius nepasikliauja visiškai žiūrovų savivoka, todėl konfliktui įskelti įveda keletą dirgiklių, pavyzdžiui, užkadrinius balsus, pasakojančius apie jų komplikuotą santykį su aplinka. Štai moteris išsitaria, kad nusišypsojusi praeinančiam žmogui išsigąsta – ką reikės da-

Deimantas Narkevičius. Kadras iš filmo „I nežinomybė“. 2009. ŠMC nuosavybė

ryti, jei ją užkalbins?). Galima spėti, kad netgi tiems, kurie atmintyje su puoja nostalgikiškus prisiminimus, toks perdėtai estetiškai tvarkingas ir harmonizuotas vaizdavimas turėtų bent iš sąmonės iššaukti prieštaravimą asmeninei patirčiai, sukelti iš schizofreniją panašią būseną (Narkevičius kūrinio apraše nurodo: „Nuolatinis vidinis stebėjimas, kalbos cenzūra ir politiškai korektiškas elgesys provokavo daugeliui gyventojų švelnią šizofrenijos formą“). Taigi beatodairišką nostalgijos piršimą galima suprasti ir kaip kovą su ta nostalgija.

Žmogaus sąmonėje, kaip tame liau name medyje ankstyvą 1990-ųjų pavasarį, stumdomi „geroji“ ir „blogoji“ atmintis, „skaudžioji“ ir „švelnioji“ atmintis, „jauki“ ir „nepatogi“ atmintis, „traumuojanti“ ir „gydanti atmintis“. Kai viena pusė paima viršų, kita nugarma į tamsius sąmonės užkaborius. Bet nepražūsta. Pasikeitę laikai, aplinkybės ir erdvės ją gali vėl ištraukti. O Narkevičiaus filmas mums sako, kad „blogietis“ iš medžio gali ir pats save išmesti. ☞

Po dvidešimties metų: ar šito tikėjomės?

Idealistai ir sąskaitininkai

EGIDIJUS VAREIKIS

Šiomet sukanka dvidešimt metų nuo mūsų valstybės atkūrimo. Dvidešimt metų nuo tų dienų, kai keitėsi santvarkos, griuvo sienos, o kai kas manė, kad ir istorija baigiasi.

Nežinia kaip su ta istorija, tačiau dvidešimties metų valstybės gyvenime pakanka ne tik įvaizdžiui, bet ir egzistencijos pagrindui susikurti, kai jau gali pasakyti, kas laimėta, ko netekta. Prieškario Lietuva panašiai tiek ir pragyveno, per tą laiką sukurdamą ne tik savo originalų, nepamirštamą įvaizdį-savivaizdį, bet ir tą valstybės esybę, kuri kitoms generacijoms, ypač sovietmečiu, buvo tiesiog valstybės idealas. Net ir šiandien bandome lygiuotis į smetoninę Lietuvą, pripažindami, kad anuomet jiems kažkaip geriau sekėsi... Šiandien jau galima paanalizuoti, kurios vizijos išsipildė, o kurios kilo iš naivaus mąstymo, kiek šiandienos tikrėnybės atitinka mūsų svajones.

Tarp ano dvidešimtmečio ir pastarojo esama daugybės paralelių. Jas taip pat reikia turėti galvoje, bandant numanyti artimos ateities grėsmes. Tad šių metų skiltį skirkime dvidešimtmetėms pasaulio ir mūsų šalies patirties refleksijoms, ir pagalvokime, kaip atrodysime ateities istorikams ir politikams.

Per pastaruosius dvidešimt metų pasikeitė visas pasaulis. Šiandien jis ne tas, kokiame mes pasiskelbėme nepriklausomi, kokiame mūsų kai kas laukė ir net džiaugėsi. 1990-aisiais „atėjome“ į pasaulį, kuris vis dar buvo

Šaltojo karo pagimdytas. Pradėjome įgyvendinti viziją, susikurtą nelaisvės metais.

Mūsų laukė keli valstybės kūrimo modeliai. Kai kurie, tiesa, fragmentiškai, buvo pateikiami Sąjūdžio veikėjų pasisakymuose, spaudos puslapiuose, pametėjami nesibaigiančiose diskusijose. Kai kurie liko kažkaip iki galo nesuformuluoti, slypėjo nuojautose ir svajonėse.

Pirma – geidžiama taikioji Lietuvos vizija. Tai atkurtos valstybės pripažinimas Lietuvos ir SSRS sutartimi, pagal kurią panaikinama 1940 m. neteisybė. SSRS griūtis ne taip smarkiai ir norėjome. Žvelgiant pragmatiškai, mums būtų buvę naudinga Sovietų Sąjungą dar kelis metus prilaikyti nuo subyrėjimo. Prilaikyti, idant tarptautinės bendrijos sąmonėje ilgam užsifikuotų faktas, kad Lietuva (kaip ir Latvija su Estija) nėra SSRS dalis. Atkurtosios Lietuvos ekonomika turėjo dar ilgai būti susieta su SSRS. Mūsų valstybės vizionieriai tuokart neabejojo, kad, sutvarkius ekonominius Lietuvos ir SSRS ryšius pagal teisingumo ir sąžiningumo kriterijus, mes neabejotinai laimėsime – juk esame nepaprastai darbštūs, sumanūs ir t. t., o ir savo gerąsias savybes eksportuoti buvome pasirengę.

Atsižvelgiant į tai, kad pasaulis buvo vis dar regimas Šaltojo karo formomis, nekėlė nuostabos mintys apie mūsų neutralitetą (veikia skandinavišką ar austrišką nei albaniską

ir gerus santykius su SSRS bei JAV, juk mūsų laisvė tikrai niekam niekuo negrasino.

Kadangi minėtoji SSRS išnyko labai greitai, tai kartografaai nespėjo net išleisti SSRS žemėlapių be Baltijos valstybių. Tokį mačiau tik vieną – *Encyclopedia Britannica* 1991 m. papildymų tome. Dėl tos pačios greito subyrėjimo priežasties atrodė, kad Baltijos šalys išsilaisvino, o pripažintosios SSRS respublikos skelbė nepriklausomybes tuo pačiu metu. Draugiškos ekonomikos su SSRS (ar ex-SSRS) mitas subliūško jau pirmąją vasarą, o sugriuvus Varšuvos paktui paaiškėjo, kad neutralitetas yra ne bendro gėrio, o veikiau strategijos neturėjimo simbolis. SSRS palikimą tvarkanti Rusija paaiškėjo veikiau besigailinti dėl demokratijos plėtros, nei džiūgaujanti dėl jos.

Antra – kovos tęsinio vizija. Prieš dvidešimt metų neturėjo manančiųjų, kad Kovo 11-oji reiškia tik kovos už nepriklausomybę pradžią. Nepriklausomybės nepripažinimas, ekonominė blokada, politinis ir karinis šantažas šią viziją darė gana realistine.

Nepripažintos valstybės būsenoje išgyvenome apie pusantų metų. Šiandien stebėdamas tokias nepripažintas valstybes kaip Padniestrė ar Šiaurės Kipras pastebiu, kad jų būklė daug kuo panaši į mūsų 1990–1991 m. Reikia pasakyti, kad ekonominę blokadą bei terorą Lietuva atlaikė stebėtinai gerai. Žinoma, ir Sovietų Sąjungą, veikiausiai dėl dogmatizmo, santykiuose su Lietuva padarė seriją naivių klaidų, leidusių lietuviams ne tik išlikti, bet ir susitelkti.

Visų pirma Maskvos vadovai savo „atstovais“ pasirinko paramos visuomenėje neturinčią „platforminę“ partiją ir šventai tikėjo pastarosios melais.

Platformininkams reikėjo išlikti, tad jie kūrė pasakas, o Kremlius pasitikėjo. Ant ra – pagal Maskvos algoritmą nepriklausomos Lietuvos vadovai turėjo bėgti į miškus ir kariauti partizaninį karą, tad prasidėjo

ginklų ir ginkluotų grupuočių paieškos. Trečia – Lietuvos pareigūnai, kuriuos Maskva traktavo kaip Lietuvos SSR atstovus, sumaniai išnaudojo dvigubus standartus, neduodančius preteksto imtis smurto prieš, kaip jie traktavo, LSSR vietinį lyderį Vytautą Landsbergį.

Šiandien sunku pasakyti, ar šalis buvo pasiruošusi ilgam nepripažintos valstybės ir nesmurtinio pasipriešinimo laikotarpiui, ar galėjo išgyventi į kokio nors Šiaurės Kipro būseną. Pripažinimas atėjo, pasikeitus situacijai pačioje Maskvoje, kuri jau nebeįstengė kontroliuoti padėties pačioje buvusioje SSRS.

Trečia – Lietuvos valstybės vizijos pragmatiškas kitimas su visa sistema. Turbūt dažnas dar prisimena diskusijas, ar teisingai elgėsi Lietuva skelbdama visišką nepriklausomybę, ar latviai su estais, laviruodami įvairiomis pereinamojo laikotarpio formomis.

Minėdami nepriklausomybės dvidešimtmetį dar kartą susidursime su datų problema. Daugelyje kitų valstybių istorijos analų minima mūsų nepriklausomybės data yra 1991-iejį, t. y. metas, kai Lietuva jų akimis tapo *de facto* nepriklausoma. (Šiame kontekste pastebėtina, kad ne vienas užsienio valstybės vadovas jausis kiek nejaukiai, nežinodamas, ar tikrai reikia sveikinti mus su dvidešimtmečiu jau šiais metais.) Dėl to nereiktų labai pykti. Savo kontinente turime ir skubotai pripažintų valstybių, kurios atnešė ne sprendimus, o veikiau problemas – Bosnija, Kosovas, Kipras... sąrašas ilgas.

Pasaulio istorijoje įvyko netikėtų vingių, kurie sukūrė tokią situaciją, kokia ji yra. Bandymai ją kontroliuoti baigėsi nesėkme.

Pirma nesėkmė – bandymas išsaugoti SSRS ją demokratizuojant. Tokią besikeičiančią SSRS simbolizavo Gorbačiovas, tačiau jis galėjo simbolizuoti procesą, o ne rezultatą. Gorbis taip pat paliko politiką greičiau nei tikėtasi.

Antra nesėkmė – tikėjimas, kad demokratija ateina greitai, visame pasaulyje ir visam laikui. Šiandien

aišku, kad Berlyno sienos griuvimas ir įvairios aksominės ar dainuojančios revoliucijos atnešė demokratiją pusantro šimto milijonų žmonių būriui. Tačiau tai tik apie 2,5% visos žmonijos, siaura valstybių juostelė nuo Estijos iki Slovėnijos.

Trečia nesėkmė – elgsenos naujoje situacijoje strategija. Nepaisant kai kurių drąsių vizionierių, senstanti Europos ir JAV civilizacija aiškiai neišnaudojo progos sustiprinti savo įtaką. Ji veikiau pasirinko stebėjimo ir laukimo būseną. Vidurio Europos šalys laukė iš Vakarų džiūgavimo dėl savo pasiekimų, o sutiko ganėtinai santūrų skepsį.

Taigi ar šiandienė Lietuva, sukurta pagal neišsipildžiusias vizijas ir išgyvenusi pagal Vakarų scenarijų, yra mūsų lūkesčių Lietuva?

Prieškario Lietuva, tegul ir moraliai gerokai pasenusi bei bejėgė priešintis, vis tik iki pat lemtingų 1940-ųjų išsaugojo savo buvimo prasmės idealus – valstybė didingai ir garbingai, darbščiai ir sumaniai lietuvių tautai.

Mūsų šiandienis nusivylimas Lietuva didele dalimi kyla iš to, kad per dvidešimt metų iššvaistėme daug savo valstybingumo idealų.

Prieš dvi dešimtis metų savo valstybę išivaizdavome kaip laisvės, galimybių ir nepakartojamo tautiškumo idealą. Juk Sąjūdis nekalbėjo apie biudžeto problemas, išmokas ar subsidijas. Tai mūsų visai nedomino. Per du dešimtmečius Lietuva iš idealų valstybės virto veikiau administracine ir buhalterine valstybe. Valdžios elitas supranta, kad atsako už turta, pinigų skirstymą, teisės principų laikymąsi, tačiau nemano, kad turėtų imtis romantiškų tautos vadų vaidmens, ginti geopolitines vizijas.

Kiekvienas, savaip suvokdamas mūsų istoriją, galime tvirtinti, kad turėjome įvairių valstybės vadovų: buvo karžygių Lietuva, buvo menininkų ir intelektualų Lietuva. Šiandien gyvename buhalterinių ir sąskaitininkų Lietuvoje. Savaime nėra blogai skaičiuoti pinigus ir kantriai balansuoti biudžetą, tačiau kai biudžetas tampa

valstybės idealu, tai tampa nelabai aišku, kam reikalinga pati valstybė su savo vėliava, herbu ar himnu. Meilės idealai sąskaitose prastai atsišpindi, o valstybės kaina matuojama ne meile, o nekilnojamo turto kiekiu, bendruoju vidaus produktu, akcijų kursu ir t. t.

Nenuostabu, kad dalis jaunosios kartos, išmokusios valstybę matyti tik kaip kažkieno pinigus dalijančią ir kaupiančią instituciją, visai nuoširdžiai teigia, kad kokia nors Airija yra geresnė valstybė, nes turi sumanesnius buhalteris ir storesnę piniginę.

Netiesa, kad pokyčiai laisvės ar teisės kryptimi yra negrįžtami. Veikiau atvirkščiai – noras būti laisviems kol kas nėra pirmiau už pagundą būti tingiai turtingiems. Prieš dvidešimt metų tvirtai tikėjome, kad už naftos lašą neparsiduosime. Šiandien esame linkę parsiduoti

Istorija keistai elgiasi su mūsų šalimi. Jos niekas nėra pavergęs nukariavimu. Tačiau nepriklausomybę sugebėdavome prarasti „taikiu“ būdu. Ji buvo pasiimama be pasipriešinimo. Pastarasis ateidavo kur kas vėliau.

Lietuva norėjo ir tebenori būti normali Vakarų valstybė. Tai sveikintinas noras, jį iš esmės tokia ir tampa. Tačiau jei noras išvirsta į buhalterinius skaičiavimus apie valstybės naudingumą, tai normalumas tampa yda. Viena didžiųjų mūsų šalies problemų šiandien yra idealų stoka – nebėra kuo paaikškinti savo *raison d'être*. Strateginiai tikslai neva pasiekti, pretenzijų niekam neturime, plėstis nenorime... Po 2004 m. Lietuva pasijuokė pati iš savęs, kad norėtų būti regiono lydere. Tačiau jokios kitos idealios Lietuvos koncepto nesukūrė.

Todėl idealų paieška yra svarbiausias uždavinys, norint atkurti idealios valstybės prestižą. O tam labai reikia naujos politikų romantikų plejados. Paradoksalu, bet tik jie gali sukurti valstybę, apie kurią svajojome.

Europa taip pat nerado savęs, nors pastarąjį dvidešimtmetį intensyviai ieškojo. Bet apie tai kitose apžvalgose. ❧

Camus, Albert, *Užrašų knygelės I (1935–1942)*, iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 200 p.

Panaršyti po garsių mąstytojų kūrybos užkulius – būsimų kūrinių ištakas – visada įdomu. O Camus net Lietuvoje turi tikrų austruolių būrį (būtent sportinis terminas čia tinka), tad susidomėjimą jo lietuvių kalba perleistos užrašų knygelės tikrai sukels. Tačiau tarp taiklių minčių, išbarstytų rezgamos idėjos pėdsakų, būsimų kūrinių juodraštinųjų epizodų vis dėlto per dažnai užkliūni už erzinančių pastabų: egzaltacija, hiperbolizavimas, jaunatviškas maksimalizmas ir naivumas, net lėkštas filosofavimas ir kalbėjimas aforizmais. Tai lyg ir supranta, nes čia tik mintys sau – dar nuogos ir neišgrynintos, bet vis tiek neįdomios skaityti. Įdomu rasti *Kaligulos*, *Svetimo*, esė užuomazgų, bet taip pat tampa aišku, iš kur atsiranda beviltiškai egzaltuotas ir kol kas dar netikra egzistencinė giluma dvelkiantis romanas *Laimingas žmogus*. Šiuose užrašuose būtent jo ištakų rasite daugiausia. Tad jeigu esate toks užkietėjęs Camus gerbėjas, kaip šių eilučių autorius, pagalvokite, ar verta patirti nusivylimo kartėlį, nebent norite sužinoti, kad ir genijams reikia subręsti.

Tomas Vaiseta

Dilytė, Dalia, *Skaitome romėnus*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, 324 p., iliustr.

Kas šiandien yra išsilavinęs žmogus? – klausama pratarmėje. Vargu ar tikrai tas, kuris, kaip dabar įprasta manyti, žino, kur ieškoti reikiamos informacijos. Juk kultūrinio pobūdžio klaidų, taip dažnai pasitaikančių Lietuvos spaudoje, tas žinojimas, deja, nepadedą išvengti. Knygos autorė tei-

gia, kad būtent Antikos paveldas yra viena kertinių atramų, padėsiančių nepasimesti šių dienų interneto siūlomame informacijos sraute ir sudarančių išsilavinimo pagrindą.

Knygoje pateikiami reikšmingiausi romėnų autorių kūrinių (Vergilijaus *Eneidos*, Ovidijaus *Metamorfozių*, Cicerono *Kalbų* ir kt.) epizodai, svarbiausių žanrų (epas, lyrika, komedija ir kt.) pavyzdžiai bei išsamūs jų komentarai, kurie ne tik aiškina romėnų kūrybą, bet ir padeda suvokti, atpažinti jos tęstinumą pasaulio literatūroje bei kultūroje. Ši knyga ne akademinė studija, taip pat ji nepretenduoja į naujas antikinės literatūros atodangas, nepateikia netikėto ar sensacingo požiūrio, bet gali tapti puikiu vadovu žengiant pirmąjį žingsnį link Europos kultūros ištakų. Tad jei sutinkate su autore, kad „svarbiausių ir elementariausių kultūros dalykų prikimšta sava galva yra kur kas geriau už internetą“ ir nesate susipažinę su romėnų literatūros aukso fondu, tikrai pravartu atsiversti šią knygą, kuri padės nesijausti vyžotais būrais spindinčiuose Europos didikų dvaruose.

Živilė Nedzinskaitė

Jokūbonis, Gediminas, *Kai žaidė angelai*: Atsiminimai, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 304 p., iliustr.

Gavę į rankas Gedimino Jokūbonio atsiminimus, pabandykite atspėti, kada jie išleisti. Jei nebūčiau žvilgtelėjęs į išleidimo datą, būčiau davęs ranką nukirsti, kad jie išėjo dar „prie Brežnevo“. Sovietiniu naftalinu atsiduoda viskas – pilkšvas lyg nudėvėtas viršelio dizainas, pasenę maketavimo ypatumai, nuotraukų išdėstymas, net blizgus popierius. Galėtum spėti, kad toks apipavidalinimas – sąmoninga turinį atliepianti dizainerės koncepcija. Bet vargu ar tokiam drašiam su-

manymui ryžosi dizaino autorė Eglė Jokūbonytė – skulptoriaus dukra. O knygos turinį nusako kad ir toks niuansas: sąvoka „meno ideologizavimas“ čia pakeista „griežtu reglamentavimu“ (p. 86 arba 130). Kitaip tariant, ieškantiems atviros ir autentiškos sovietmetį išgyvenusio žmogaus patirties – atsiversti neverta.

Tomas Vaiseta

Nyka-Niliūnas, Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai 2001–2009 ir Pavidymai 1940–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 539 p.

Trečioji poeto, kurį amžininkai taip ilgai priskyrė jauniems, kad jis net nepastebėjo, kaip tapo vyriausiu lietuvių rašytoju, dienoraščių knyga, dėl gausių apibendrinančių sentencijų tiesiog pasmerkta būti cituojama. Pastarųjų devynerių metų įrašuose dominuoja minorinė gaida: palydimi amžinybėn iškeliaujantys draugai, kasdienybės vertinimai „pasūdomi“ vis aštresne skepsio ir ironijos doze, apgailestaujama dėl tuštėjančio ir banalėjančio literatūros peizažo, iš atminties išsitrinančių žodyno lobių (kuriuos mėginama sugražinti filologiniais žaidimais, nuodugnaus skaitymo pratybomis, senų eilėraščių korektūromis). Sugrįžtama prie pasaulinių klasikų, kurie kadaise galėję tiesiog fiziškai priblokšti, ir kasmetinis *London/New York Review of Books* prenumeratos ritualas tampa gerokai reikšmingesnis už *CNN* virtualų langą į tikrovę. Poetas, savo akimis matęs Jakštą, Vydūną ir Smetoną, turi su kuo palyginti, pvz., nūdienos kovas su terorizmu: „Jeigu mūsų 1946–1950 metų partizanams būtų pasisekę pagrobtį lėktuvą ir juo trenkti į Kremlių, kuris tuo metu buvo jų nelaisvės simbolis, aš tada tikriausiai – *mea culpa*, *mea maxima culpa* – būčiau entuziastiškai plojęs“ (p. 92). Čia rasime ir

fragmentų, likusių ankstesnių dieno-raščio tomų paraštėje, ir net neskelbtų eilėraščių, sugražinančių į mitinį vaikystės Nemeikščių Eldoradą.

Manfredas Žvirgždas

Parulskis, Sigitas, *Pagyvenusio vyro pagundos*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, 72 p., iliustr., 2000 egz.

Knygos apipavidalinimas sufleruoja, jog pagyvenusiems vyrams pagundas jau tenka konspektuoti į sąsiuvinį (tačiau nesuprasi: ar jų tiek daug, ar tokia šlubuojanti atmintis). Maža to, „siekdamas išmėginti įvairius rašymo metodus“, *paskutinįkart pasivažinėjusio lavono tvaiku* persismelkusius eilėraščius autorius derina su savo mikrorajono – *kareivinių Žirmūnų* – blyškiomis, ūkanotomis fotografijomis (literatūrinę kūrybą pagardinti vizualine raiška staiga tapo itin simptomiška). Parulskiška pozicija nieko nei

slėpti, nei pagražinti yra žavi, tačiau tęsdamas žaidimą simboliais ir siekdamas prisijaukinti prasmę, iš tiesų Parulskis ir toliau lieka savajame „gašlumo betliejuje“, skaitytojui puikiai pažįstamame iš jo prozos ir eseistikos. Tad nors nacionalinės premijos laureato eilėraščių seniai beskaitėme, ši ketvirta poezijos knyga pretenduoja tik į naujų, bet ne pačių stipriausių eilėraščių rinkinį.

Rūta Lazauskaitė

Snyder, Timothy, *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija 1569–1999*, vertė Rimantas Matulis, Vilnius: Mintis, 2009, 432 p., [1000] egz.

Netikėta šios knygos pasirodymo sinchronija su lietuviškai pasipylusiais lenkų atsiminimais apie 1939–1946 m. Vilnių, kurių... „nebebijome“. Liberalistinė *Rzeczpospolitos* tautų

tapsmo nepriklausomomis valstybėmis versija dar prieš dešimtmetį būtų sukėlus ant kojų visus patriotus, nes Vilniaus pri(si)skyrimas tiriamas it vivisekcijos laboratorijoje. Tačiau šiandien, užuot ginčiję pasitaikančias nesąmones (perimtas ir iš čionykščių autorių svetimkalbių rašinių), verčiau įnikime į mums mažai žinomo Voluinės bei Galicijos likimo interpretaciją. Deja, blaiviai nuspręsti, ar LDK išpešoms gali būti naudinga Jeilo profesoriaus prieiga, bus sunku, nes pažodinio vertimo mazgus įmanu išrišti tik mintyse atkūrus angliškus sakinius. Kadangi vertėjui paslaptis net per Krokuvą ir Varšuvą tekančios upės lietuviškas pavadinimas, būtų buvę adekvatu vietoj jo pavardės nurodyti „Google translate“. O leidyklos drausa minėti dar ir redaktorę pranoksta Pavliko ir Marytės žygdarbius.

Paulius Subačius

baltos lankos | leidykla

KNYGŲ IŠPARDUOTUVĖ

Kviečiame įsigyti
„Baltų lankų“ knygų
leidėjo kainomis

„Baltų lankų“ leidyklos sandėlyje,
Kalvarijų g. 125, II korpusas, 1-as įėjimas, 2-as aukštas, Vilnius

Informacija teikiama telefonu 8 685 36 305 arba www.baltoslankos.lt

Venecija, sausis, 13

PALEMONAS DRAČIULA

Skiriu Annai, *ex genere leonum
aestivorum*

...Ir tuomet išvydau, kaip bažnyčių bokštais iš aukštybių pasruvo dangus, nuspalvindamas lagūną savo paties spalva. Ir ne gaivūs pūslai aptaškė mano veidą. Iš tiesų tai sparnuotas liūtas meilingai perbraukė vėjyje iškedentomis plunksnomis. Net ir uosto kranai, iš toli labiau primenantys katedrų griaučius, dabar grakščiai kinkavo plieniniais kaklais ir, regis, tarsi palydinčių gervių pulkas ruošėsi kilti paskui švelniai maurojantį liūtą. Gauruota jo letena žaismingai grybštelėjo žaliuojantį vandens paviršių ir nirtulinga banga pasimėgaudama apvertė plūduriuojančią lėkštę, sklidiną cypsinčių moliuskų, kurie išvirtę vandenin ėmė kapstyti mažyčiais piršteliais, vienas kitą stebėdami akių angelėmis, ir tai buvo gondola su dvidešimčia japonų. Ir tai buvo Venecija.

Tai vienintelis kosmose miestas, kurio negali išvysti iš paukščio skrydžio. Šį miestą gali pamatyti tik iš pačios gelmės, iš žuvies plauksmo arba, anot Josifo Brodskio, pamatyti „vandens akimis“. Retsykiiais jis atsiveria žvilgsniui plaukiant laivu iš *Laguna Veneta* pusės, tačiau tai buvo labai seniai, be maž prieš šimtą metų, o paskutinysis, kuris šį atsivėrimą regėjo, profesorius Gustavas Aschenbachas, kaip žinote, iš Venecijos negrižo. Šis miestas – ne geometrinė figūra ir ne poetinė metafo-

ra, jis – anei milžiniška dailininko drobė, anei teogoniško karnavalo skiautė. Venecija – tai vandens pripildyta sfera, kur patogiausiai gyventi būtų vandens čiuožikui ir Kristui, nes tik jiedu temoka taip ypatingai vaikščioti. Jei Viešpats sugebėtų apversti Veneciją aukštyn pilioriais, tai vanduo subėgtų į dangų, o dangus vėl sutekėtų į kanalus, ir nuo pertekliaus kanalai susrūtų į gatvių rezginį, ir tušti kanalai taptų gatvėmis, o gatvės baltomis putomis laižytų marmurinius portalų padus, ir vėl taip pat banguotų Šv. Morkaus bazilikos grindys. Ir vėl atsikartotų ta pati klaustrofobiška chtoninė miesto erdvė – tarsi klajotum ilgiausiomis liftų šachtomis ar gigantiškų kirvarpų išgraužtais takais.

Į šį miestą sunku įeiti, bet lengva negrižti. Jame sunku stovėti, bet lengva atgulti. Iš čia negrižo Richardas Wagneris ir Robertas Brawningas, Igoris Stravinsky's ir Serge'as de Diaghilewas, Peggy Guggenheim ir keturiolika jos sielvartėlių – numylėtų šunelių. Čia atgulė ir Josifas Brodskis, ir dabar jo *castrum doloris* vadinasi *San Michele, Recinto XV Evangelico*, ir čia stovi daili, tarsi iš Murano stiklo liejyklų atplaukusi pašto dėžutė, į kuria, pasivertęs kipariso šešėliu, savo eilėraščius jau šimtą metų niekieno nepastebėtas

meta mažasis Muellerių Kurtukas, nugyvenęs šiame pasaulyje penkerius mėnesius, o dabar besiilsintis šviesos karalystėje greta poeto iš tolimos Šiaurės Venecijos.

Tačiau niekaip negali atsikratyti slegiančio pojūčio, kad šiame mieste šalčio daugiau negu išplėstoje kapavietėje. Venecija – spengiantis miestas. Ji spengia kaip užšalęs veidrodis. Kaip speigu surakinta veidrodžių salė. Kuomet šalia *Canal Grande* regi virtinę aklų *palazzo*, stūksančių lyg didelės tuščios kriauklės, negyvenamų rūmelių užmerktomis sunkiomis langinėmis, juodas gondolas, primenančias plūduriuojančius tuščiavidurius karstus, ir Šventuosius Gabijonus (it. *gabbiano* – žuvėdra), tingiai tupinčius ant apgleivėjusių polių tarsi išbalusios mirusių aristokratų sielos, tai tuomet suvoki, kad Venecija labiau panaši ne į Casanovos burtažo-

džiams pasidavusią sinjoriną, bet į gedulo drabužį nešiojančią našlę. Ir tuomet pamatai, kaip nakties skraistę pradraskęs išnyra mėnulis, tarsi tolimesniam Konstantinopolio spingsulė nušviečiantis kelią didingam *bucintoro*, ištaigingam dožų laivui, ir išvysti balzganose mėnesienoje judančius siluetus, ir pradedi juos skaičiuoti, ir jų yra trylika. Trylika paskutinių Venecijos santechnikų. ❧

